

**БАТАН
СОВЕТИМУ**

ВАТАН СОВЕТИМУ

Альманах тати

Дагестанское книжное издательство
Махачкала 1991

ББК
84 Тат
С 50

С56 Советская Родина: Сборник/Сост. Авшалумов Х. Д.— Махачкала Даг. кн. изд-во, 1991 г. 100 с.

Э и имисалине альманах иму дешенде оморет стичигъо, ихдичотгъо, статьяе гъо, очеркгъо, пьесагъой эн авторьойму, э комигъоки офдет бануьши хуьшдере барасигъо ве кемсуйгигъо, хубе ве усоле тарафгъой эн зиндегуниму.

Имисалине альманах вокурде оморени э десдон эн ведилуье шогъир хэлгъи-муревоз — Шоул Симандуревоз «Элеф-Би». Эз зугъун тюрки-азербайджани тержуьме сохди десдон энуре кук эну шогъир Александр Семендуев.

Пушотинегъоре хуно э альманах дешенде омори е ченд овосунегъой хэлгъиму.

ББК 84 Тат.

В $\frac{470250600-318}{М 123-91}$ 88-91

© Дагкнигоиздат, 1991 г

ISBN 5-297-00970-7

Шоул Симанду

ЭЛЕФ-БИ

(Дестон)

Гъевел кукме дуъм несигІэт ме туьре:
Воре месох бейбофой э дуьнъгъ.
Э зир эн черх Гъэгъ офири хорире,
Шор-хуьроми бире, мегерд э дуьнъгъ.

Еки хубини, еки зобуни,
Еки мирав, еки нирав эз дуьнъгъ.
Еки тожирини, еки бедбэхди,
Гъич екишуш бине нинуй э дуьнъгъ.

Мера э рэхъ бейбофое одоми.
Э беди кес хъини зеге, мейл меги.
Чум медени э девлетгъой гІуьломи,
Угъо инжо мунде мурай эз дуьнъгъ.

Расде жунгъо эйтуь ники михогъут,
Э тойгъойтуь ние боши михэнет,
Э Руз диву ниведирой хижолет,
Е гуьл бире, пар мизени эз дуьнъгъ.

Гъеми бош мулла, гъемиге — гъози,
Фурмуш небу се гиле нимаз гьер рузи,
Тирозу норе миёв э руз песини...
Силис мибу, пуьрсуйш мибу э дуьнъгъ.

Воре, жовон, зарал зени э жунтуь,
Вэхд омоге, кес нидобу э хунтуь,
Дананигъо оморуйтге э дуьлтуй,
Элеф-бире эзвер сох туь э дуьнъгъ.

Зэхьмет дори худо Одом — бебере,
Хъово-дедей екем сохди хэторе,
Меги тараф э дес гешде зуноре,
Сечку бире, куч мибоши эз дуьнъгъ.

Хьэлол гьисдге эзу мибу е куърпи,
Дургу мегу — гъуьлпе гирде нидани.
Эн хундеи шогьодию гьечини:
Эшгътуьре э пучи меди э дуьньёгъ.

Тегьер дурна гъуз ги сере гешдеки
Сившешире э сер сине минивуьси,
Эй, себэхьи мигуьнжуни гъэреули,
Хурдум-холе бире, мегерд э дуьньёгъ.

Тэхьно мегерд, мирасуь э жун хэто,
Э мулла не гъози месох минетгьо.
Локо мезе э Гъэгъ бурра гIэдотгьо,
Э туьревоз куч мибошут э дуьньёгъ.

Хэто сохдге, жовон мирав э Сибирь,
Хьэлолсуьз, кефесуьз мидарав э гъур,
Сад гьозоре дегиш месох э сабуьр,
Хьэзгьо, кефгьо мунденинуьт э дуьньёгъ.

Шербет ловгьой серсебэхьи михури
Эз зир гъилинж гIэзроилиш мивирихи,
Е руз мибу эзу зиндон мигирори,
Вир мибсши, учмиш бире э дуьньёгъ.

Мегьти миёв гьемей гIуьлом пуч мибу,
Е руз миёв муьрдегьо зинде мибу,
ГIэзизе жунгьо э жегьендем куч мибу,
Е поке Нуьвэхь нови мибу э дуьньёгъ.

Меведаре эзу хунде нубойтуь,
Эзу лошун, ширин-шербет зугьун ю,
Садипенжогъ гьозор келме гофгьою,
Угьоре соил гьишде, мера эз дуьньёгъ.

Буьзуьрги Гъэгъ, э чумгьо нисе вохурде,
Ченгъэдeр рэхьи эз менг те асдаре,
Ебо дениш офиригьо гъэрпузе:
Не дегешде, не вир бире э дуьньёгъ.

Тум эн гIуьлом е одомини — бебе,
Мелкомут э хори хэтосуьз нис бире.
Пушой муьрде минет гьичиш нис доре,
ГIэзиет, тембихь эзу мунди э дуьньёгъ.

Гъэмлуь бире, пэхьники мигируьсуьм,
Э асму руй бире, дерде мибесдуьм,
Те муьрдейме сур эн Гъэгъэ мидорум,
ВэгIдой эхир рузгьо миёв э дуьньёгъ.

Гешдегоргъо ейлогъ догъгъой верфгъоре,
Кулей сие телуь, гуьлишон богъэ,
Ала чумгъо, сиегъе хокгъой утогъэ,
Хьэз ю, наз ю, шориш мимуну э дуьньёгъ.

Пуч мибу дуьнёгъ, тур-темиз хоригъо,
Рач нимуну ранге-ранге хьэремгъо,
Перде микешуь гуьллугъе жигегъо
Поке нови у руз миёв э дуьньёгъ.

Э Руз диву руьхъгъо мипокот жерге,
Бичорегъо гъич гъовой нис хурде.
Гьелем мунди сесади шасдпенж хьэфде,
ТэгӀните, нимазе эзвер сох э дуьньёгъ.

ШэСбобоюм — нуьвуьсдегор нубогъо,
Жейле мебош эз нуьвуьсде гъэгъигъо,
Э руй хори хьэлол бош эз гъозигъо,
Хуби гуют эри жунтуь э дуьньёгъ.

Верасд гӀуьмуьр — сес одоми буррани,
Нивокуну дуьлшор партал геймиши,
Дивисди чуьлхьэшд миллетгъой эн хори,
Мидуьт у руз шогъодире э дуьньёгъ.

Шоул Симон гуфди: Дуьньёгъ лепуьри,
Бинесуьз хунегъо—дивор нуьшдени,
Гереке гоф эз хундегъо офдени,
Шинов кукме, сад мизигъи э дуьньёгъ.

*Тержуьме сохди эз азербайджани
Александр СЕМЕНДУЕВ*

Александр Семендуев

КАСПИЙ

МуьгӀуьжуьзй Каспий-деръёгъ гьемише:
Хуьрш сохденгеш, сонит бире ~~В. Г. Ю.~~
Рачиюре гъич нидани те Дире —
Шаргъоюре, лос биренгеш гӀовгъою.

Эз некуми ковре гӀов ю зерд бире,
Э дериегъ шивиш гӀуьлом дебире.
Догъгъой шаргъо кеф сохденуьт, лов бире,
Эз гьуьндуьри э лов деръёгъ расире.

Лепуьргьою тэгІди доре екире,
Нис вомунде эз гІов зере гьумгьоре.
Жигъжигъэгъо эз шушдешу тов доре,
Шэх-шэх сохде моч сохденге шаргьоре.

ВэгІдо-вэгІдо дерьегъ иму динж бире,
Балашаргъо ловгьоюре лисире.
Хомуш бире, тозе овоз кешире,
ГІовгьоюре рангъой асму вебире.

Себэхьмунде заре хуно тов доре
ГІовгъой Каспий эз ригазгъой эн чуьшме.
Шев биренге менг эз асму рэхь норе,
Ковре гьово шэгІмгъо норе эй гьеме.

Нис верасде гьич мэгІнигъой дерьегъ
ГІоси гьисдиш, сабурлуйте биренгеш.
Эз ю рачте нисди бэхш гьич э дуьньегъ —
Эзгъун гьисдиш, ненуй-ненем хунденгеш.

Гьирогъ дерьегъ шинохдени не мунди,
Зиэд бири бэхдевери инсонгъо.
Эшгълуй эдет кор сохденуьт эй були
Жогъил бире гьэдимие могълугъгъо.

Буругъгъой нефт, онгурбогъгъо рач доре
Э вокурде гІэлишонгъой эн сенгъи.
Ченд миллетгъо дуь екире дес доре
Гьэлхэнд бирет эри Ватан, эй гьэгъи.

Дериегъе фурмуш сохде гьич нибу:
ГІовгьоюре, никижоре, ранг юре.
Хосдегьоргъо рачиуре гье мибу
Шаргъой дуьлгъо те верасде, серд бире.

ОВОДУНЕЕ БОГЪ

У богъ зурбо бэхдевери
Эз бегьергъо гурундиге.
Э сер доргъой эн гьэйсии
Буьлдуьрчингъо хундеуьтге,
Ужире богъгъо гьереки!

У зир шивгъой эн тегьенги
Кегьребогъо дуллунуьтге,
Эз гІэтош чуьшмей поизи
Гуьлегъо пэхьнинуьтге,
Ужире богъгъо гьереки!

Бегьерлуйе доргъо гьеме,
Шевгъгъой чуьшме те хуьрд бире,
Серицире доренуьтге
Эри гІэил, келе-чуькле,
Ужире богъгъо гьереки!

Фирегъуне онордоргъою
Геймишуьтге, чуьн хунчегъо,
Чуьклелегъо эз луьгею
Мичинуьтге эз бегьергъо,
Ужире богъгъо гьереки!

Э гъэбуьргъэй дор бэгІли
Жуьржуьрегъо нуьшденуьтге.
Э миглей богъ эн онгури
Гъэре гъилогъ не дериге,
Ужире богъгъо гереки!

Е ченд доргъой энугъо
Э сер гъендэгъ гъэд биретге,
Эри хурдей рэхъгироргъо,
ТэгІриф доре сэхъиб богъэ,
Ужире богъгъо гереки!

Шимшуьн Сафанов

ФИКИРГЪО

Имбурузине руз хубе рузгори,
Пэхънини апрель э куьнж пенжере.
Дениширем эз пенжере: и чуй кори!
Тозе дугълегъой гІов рихденуьт ежире!

Дугъле хъэл бире эз шей себэхъи
Рихдембу, тек-тек не сохде тембели,
Песде дусд бире эеки, хъэрмэхъи
Рихдембируьт гужлуьте эз гъевели.

Дугълегъой васали э савзе велгъой дор
Хол-хол, чутам дирейтге, гъош алмази,
Песде и дугълегъо, кура бире, дуьлшор
Э гІов чаруьсде, сохденуьт вози.

Бигъил хуьршлуь бугу шэхдей зимисду,
Эз офдои васали хъэл мибу хиники.
Оммо дугълегъой гІов эз бун Доигъсту
Мирихуьт э Каспий эй метлеб ве ники.

НУМ ЮРЕ НЕПУЬРСУЬРУЬМ

Расд оморум э гъэд вагон
Э е духдер, юш лап жовон.
Орденлуь бу вераисде,
Дусд бисдорим недануьсде.

... Вагон иму омо раси,
Духдер гуфди хуб согъбоши.
Рэхъ сохдеки, десиш дорум,
Омо нум юре непуьрсуьруьм.

Согъ эни рэхъ, чуьн буьлдуьрчин,
Ихдилот сохд ширин-ширин.
Гуфди: «Чуй гуьзели Махачкала,
ГІошир бири — бири келе.»

Сиротлереш но едигор
Эз пэхъникиле э киниг ме.
Хове хуно паруьсд и кор...
Хъэйф, нум юре непуьрсуьруьм ме!

ЧОРРИЗЕГЬО

* * *

Игид хушбэхди эз хубе коргьо,
Желд бугьо мурав э четине женггьо,
Омо терсонгогь, э ошгори нэгI, э песой кемер
Микуьшуь тувре, чуьн хогъин, нокуми, бейхэбер.

* * *

Эгер вихдейге е метлеб, хээрекет сох — рас э у.
Эгер дусд бирейге, те песини рузгьош, дуьруьсд бош э у
Э дуьшмеревоз ведарафдиге э женг, бош гъээзоблуь,
Э севгили имид бугьо, э женггьош мибу зуьгIбелуь. .

* * *

Гъэмиш — гъэд ю гъонгъуш бире, балаю дураз.
Гуьллей хори чуьклелеи, эз чуьшме сохдени хъэз.
Эз гъэмиш холинче бофде, дешенденуьт э хори.
Духдергьо гуьлгьоре э муй бофде, сохденуьт шори.

Яков Ильягуев

ДЕРБЕНТ — ВАТАН МЕНИ

Бирем ме э вилеет Элладо
Э у беде вэхд, э салгьой довгIо.
Унжоц э товун туь шинирет
Ве э гъэдимие киниггьо хундет.
Гуфдиребируьт кейге э пире девргьо:
«... Эз пойней догъгьой Кавказ те дерьёгь,
Шегьер поисди — сэхд гъэлебенди,
Дери э минжи боругьой сенгьи...»
Песде гуфдируьм: У шегьермени
Нум ю — Дербенд — Ватан мени,
Чуьн гъуьндуьри Акропль э Афина,
Гъисди уре пире Нарын-Кала.
Боругьой сенгьи эз нэхчгьо гирде,
Богъгьой онгури гуьл вераисде.
ТэгIрифлуьни туь э лэгIэй гъеме,
Буьзуьрги нум туь, Дербенд — Ватан ме.
Мере дуь гIуьмуьр мибисдогенер,

Михундуым тэгИрифи — гъэдимие шегьер,
Поке дуьл мере эри туь, Дербенд,
Очугъ мисохдуым, бире хьэёменд.
Низами туьре э ёр оворди
Э «Искэндэр-номе» нуьвуьсди:
«Э гьуьундуьри догъ веригьо гъэле,
Эзунжо шев-руз кервугьо рафде...»
Искэндэр э Мисри¹ гьисдики
Э гъэриш эн хэлгъгьой Востоки,
Эри туь унжиге гьечи гуфдири:
«Шегьер де э минжи боругьой сенгьи...»
Эз дуьшмегьо бирей сэхд гъэлебенд
Гъэдимие шегьер, Ватан ме — Дербенд.
Э гьерло рафдет эз туь овозе,
Чуьн сес ошугъгьо зеренге сазе.
Э кугьне девргьо бирей туь мейдон
Эн женг, эн гъовхо, гIэзизе Ватан.
Гьер шегьеристон гъилинже гирде,
Гъэлхэнд поисди, туьре эй дошде.
Шоул Симанду — шогьир эн тати —
Эри туь Дербенд мэгIнигьо хунди:
«Эз сенгъ боругьо, нэхчлuye гъэле,
Гъеми гIэлемет гьисди миноре...»
Хьизгъийе Эмин — ошугъ эн тати —
Саз э синиею, гьечи гуфдири:
«Дербенд, туьрей гъэлебенд бору,
Гъеми одлuye хьофд доне гъопу,
Джуме-мечит, уьшуьгъэ миноре —
Гемигьоре э дерьёгъ рэхъ доре.»
Э чойхоне сохденге меслехъэт,
Хэлгъ туь, Дербенд, вегирдени лезет.
И гIэдот мунди эз куьгьне девргьо,
Уре дошденуьт изму невегьо.
Туьре «Догъ-бору» гуфдирет гъезел.
Э чум гьер кес хуш бирей, чуьн гуьзел.
Эжеш биремге, ~~дебирей~~ э дуьл ме
Гъэдимие шегьер Дербенд — Ватан ме.

---

¹ И с к а н д е р э М и с р и — Алексамур Макенски э Египет.

ТУЪ ГУФДИРИ ДЕНИШ Э МЕ

*Э глүзет э довгІо
мундигьо жовонгьо.*

Туъ гуфдири: «Дениш э ме.
Бесгъуни доре дуьшмене,
Егъин мивогордуьм, ёр ме,—
Небу имидсуьз боши эз ме.»

Чуьтар пушово видовусде,
Э сер дуьшмен гуниле шенде.
Кими вэхд, гуйге, офдорени,
Гене вэхуьшде, видовусдени.

Гъечи чор сал денишире,
Е когъозиш не вегирде,
Гъер руз чумгьо э рэхъ демунд,
ГІуьмуьр жовони пуч бире мунд.

Хэбер бире гирисденуьм,
Чуьнки хъэсрот ёр биренуьм.
Сифет ёре э хов диренге,
Песде у селт вир биренге.

Шев, чум э хов верафдеки,
Э пушой ме шекуьл миомо:
Туъ, партал салдати вери,
Э гъэриш эн довгІо дери.

Эзумогьой тейте имбуруз
Салгьо омбар гиросдет.
Оммо у мигъровуне чумгьо,
Э пушойме гъониш поисдет.

Э ПУШОЙ НУЪКЕРЕ

Поисдем э пушой нуькере,
Дениширем э шэх-шэхэ,
Чуьтам зури гІовгьой энү
Хъэрекетуьт пушо рафде.

Бошу кумек эй инсонгьо,
Зигъуьт гъер вэхд э булигьо.

У гъенжуьндени богъ-богъчере,
Доре гъувот гъер дигъбоне,

Миверомоге эгер эз ме,
Чуьн нуькере эри инсонгьо,
Кем не сохде эшгъ эн дуьле,
Михундуьм ме гье мэгІнигьо.

ГЪЭРД ИНСОНИ

Гъер инсон, комини э дуьньёгъ зигъисде,
Э нубот ю мирав эзи хуше гІуьлом.
Гъэрд одоми эз хуьшде хубе нуме гъишде,
Гъемчуьн гъисди поке метлеб эн инсон.

Э гІэрей энугьо меш эшгълуь бире,
Чуьн шогъир михунум эри хэлгъ ме мэгІнире,
Элов муьгъбет дуьлме мидуьм инсоне,
Поке нуме едигор гъишде, чуьн нишоне.

ТУПЛЕЙ ЭН РУТ

Туплей Рут нехэбереки
Офдо дерафт э чолеки.
Рут зар доноре, гирисд:
— Вир бисдо тупле! Веди нисд!

— Ки миофу туплеймере,
Раче туплей ризинире?
Чуь мигуом э дедей ме,
Эже вирихд у туплейме?!

— Мегирис, Рут! Белкем офдум.
Биё гердим, — гуфди Офдум.—
Ини, э чолеки дери
Тупле! Лап э руйле вери!

Рут хэндуьсд туплере дире:
— Де дедей гІэйб нидуь мере.
Офд омо раче туплейме,
Кумек бисдо Офдум эйме.

ЕЛКЕ

Елке, ёлке! Чуь рачи туь!
Шори овурди эриму туь,
Шрри овурди эриму туь,
Э миглей хуне поисде.

Эз хиники хэсде више
Э гъуногълуьгъи оморе,
Дуьлшори доре туь гъемише
Э сер эн гьер сал имуре.

Вежегъисденим, мэгІни хунде,
Гъемейму э иловлей туь.
Чек зере, эдейм шори сохде,
Эз вераисдеи, рачи туь.

Э буз савзе дерзегъойтуь,
Тозе сал оморе раси.
Эриму дусди овурде туь,
Гъисдим эз туь келе рази.

*Э гІуьзет 80 сали эн еки эз биненорегор-
гъой литературей татире Миши Вахшиев.*

Хуним, дусдгъо, хуним мэгІни
Э гІуьзет Миши — кук эн тати.
И шев иму эй энуни,
Эй бесде десдонгъоюни.

Бине норе шогъирире,
Хуте сохди жовонгъоре.
Бирмунде рэхъ нуьвуьсдере,
Зиёд сохди шогъиригъоре.

Эй зарблуде, желде жофо,
Эри Ватан тэгІрифменди.

У нуьвуьсди ризгъо, бендгъо,
Хэлеф тати — кук Дербенди.

У михосд рачи васале,
Гуьл васали доре хушбуй.
У колхозлуье суьмбуьле,
Вероморенге пур э руй.

Муьрдей инсон, гъелбет, гъэгъи,
Энжэгъ нуми — едигори.
Нум туь мимуну э гъэгъи,
«Хушей онгур» — едигори.

ТЭГІДИ МЕСОХ, ОЙ ЖОВОН...

ТэгІди месох эй зигьисде, ой жовон!
Эри кейфиш, тегьер гьер кор, вэхд миёв.
Ебо суьфде кеш жофоре, ди нишон,
Чуьнки гловсуьз чарх нихуру есиёв.
Эри дуьньёгь гІэтош гьисди рач-рачгьо,
ГІаил эзу, тегьер недан, куьнд мирав,
Дес микешуь, оммо бирден су-элов
Сухунденге, де согь гІуьмуьр дур мирав.
Некешугьо жофо гьич вэхд нидануь
Гьэгь софоре эри доре, жовонгьо.
Гьэгь хубире верасире нидануьт
Четинире недиретгьо инсонгьо.
Гирошдеи четинигьой зимисду —
Уни шори мэгІни буьлдуьр-дуьлдануь,
Чуьнки буьлдуьр невиниге зимисду,
Гьэгь васале гьич вэхд доре нидануь.
Огол зере: «Дедей! Дедей!» — гьисд мозсл.
Дедейсуьзи — гьич той бире нидануь,
Чуьнки дедей недиригьо бедмозол,
Тешней дуьле гьич хуьрд сохде нидануь.
Зиндегуни хэр-эгьуьлменд — гьем еки.
Эйчуь гьечи? И сур очугь небисдо.
Хэргьо сохде мидануьсдге пэхьники,
Эгьуьлмендгьо шинохдени небисдо.
ТэгІди месох эй зигьисде, ой жовон!
Эри кейфиш, тегьер гьер кор, вэхд миёв.
Ебо суьфде кеш жофоре, ди нишон,
Чуьнки гловсуьз чарх нихуру есиёв.

Лазарь Амиров

МИБИСДОРУМ МЕ ДОХЬОРИ

Бисдориге тегьер шаргьо,
Ме мибошум сенгь дохьори.
Расируьтге сэхд лепуьргьо,
Ме мисохум келе шори.
Расируьтгеш э синейме
Палаше гІов, чиртик шенде,
Гьувот мере угьо дирe,
Мивогордут, пешму бире.

Ме мибошум тегьер зуьгІбе,
Бисдориге булут асму.
Никире туь э дуьл гирде,
Омориге э ён иму,
Ме увэхди у булуте
Эз гьэд дуьлтуь терг мисохум.
Де нисохи туь думите,
Энжэгь бэхде ме михоюм.

Бисдориге туь гъуьзуьргуьл,
Нибошум ме эз туь гъуьндуьр.
Шелбет мибу гъэриш эн дуьл,
Хушбэхд мибу согъэ гъуьмуьр.

Туь гуьл доре деш зиёдте,
Тегьер хунче гирде десде,
Эймеш биёр келе бэхде,
Рач тевесер эй зигьисде

ШЕВЛУЬЕ ДЕРБЕНД

Астарагъо товуш доре,
Динж хисири Нарын-Гъэле.
Пэхъни сохди сер догъгьоре.
Фирегъ гирде шев паргьоре.

Дениширем э шегьерме,
Э гъэлей ю, э дерьёгъ ю.
У хисири. Уёгъи миноре.
Тегьер серхьэдлуь э серхьэд.

Эз зеверсер те зофруво,
Фурамори шегьер Дербенд.
Зевер куче — гъирогъ дерьёгъ,
Э гъэл деруьт, э тегьер бенд.

Зиндегуни, тегьер геми, симов зере
Э сер шаргъой рузгъой гъуьмуьр.
Нисди четин инсон бире,
Инсоньетини четини гъуьмуьр.

*Эз зугъун уруси тержуьме сохди
Михаил Гаврилов*

Нисон Гилядов

Э РУЗ ЁРОВУРДИ ЛЕНИН

Ленин!.. Нисди нум э гъуьлом
Эзи зиёдте э лэгъэ деригъо.
Торих эн гъуьломе чарунди томом,
Бирмунди туь муьгъуьжуьзгъо!..
Эхир наздегъмуьн садсали
Хъэсуьл овурд келе серворе.
Герек бу гъе умэхъэли
Э кемер хуьшде юк соху боре
Е игид, е желдлуь, е жоборд,
Сохугъо кугъне девре бордбод,
Тозе рэхъэ э хэлгъ бирмунде,
Эз зир муьрс уре ведеберде...

- «Ленин»!... И нуме гирде косибгъо —
Юхсуьлгъо: ранжбергъо, фэхълегъо —
Шор бируьт, чуьтам шор биреге тешне,
Коми вохурди э серине чешме,
Чуьтам хъэсрот бируьтгъо эй товуши
Ве эй лоигълуье ешемиши,

Гуйге эхир расирет э барасд:
Де екиш э жун ишу нисоху гъэсд.
Эри эни товушлуе земоне
Рафдет э гъовхо, бирмунде нишоне
Суьфде мейлгиргъой эн буьзуьрге сервор,
Ки уре хуно эй юхьсуьл бу ошгор.

Ленин!.. Вэхд зурбо дегиш бисдо.
Э булут чаруьсд — чуй бу офдо.
Эз булут ёгъин миёв вороуш,
Гирошденге у, асму хомуш
Гене мибошу ёгъин, дусдгъо,
Генеш ярашугъ мидуь офдо...
Оммо имбуруз хъэройчигъо,
Дорун коре нис гешденуьтгъо
Фикиргъойтуьре сохде элчэгъ,
Гъэсд сохде э нум туь, чуьн гъэчэгъ —
ЕгIни, эз Октябрь доре руз
Инжимиши хэлгъ те бинебуз.

Ленин!.. Нисди гъеле э дуйньёгъ
Ужуьр хьохьмолуь ве дананде,
Коми томом гъимет коргъоре
Туь сохдейгъоре, дануьсде
Эз Вэхд, Торих, Зиндегуни
Ихдиёрире вегирде,
Гую: дуз небу рафде рэхъ
Туь э иму бирмундейгъо,
Ки не бирей, чуьн мошияхъ,
Э беде руз эри хэлгъгъо,
Э Гуьнорменд михьтож бугъо...

ВЕДИРО, ДУХДЕР

Туь, чуьн шэгIм товуш доре,
Хушбуйлуе гъуьзуьргуьл,
Инчел, чуьн миноре,
Чой догъни — муьгъбет дуьл.

Эз муьгъбет серсон бире
Ме э ки туь оморем.
Гъери ведиро, духдер,
Сохим гоф, сипре ковтер.

Эз себэхъ те шохьонгум
Нум туь ве э сер зугъун,
Эз шохьонгум те себэхъ
Гъэреул поисдем э рэхъ.

Гу, те кей пэхъни бире
Э песой сэхде гъопу,
Хьол мере эдей дире —
Зу бош, дер туьре воку.

Э ЁР ОМОРЕНИ

Шур-шур эз асму сайл рихде.
Меш пойдём э ён пенжере
Руе асму, эдем дире
Бирэнгине чуйтам жесде.
У жесде
Товуш доре —
Шекуьл эн
Ёре кешире.

Мозоллуе вэхд жовони...
Гирошде рузгьоре э ёр
И шев э пушойтуь биёр —
Мидани дэгІэм пешмуни.
Е дугь гІэрс
Мирихуни,
Дире дэгІэм
Эн пешмуни...

Чуьмгьой ёр — дуй гуьлей онгур,
Шевгь доренуьт, чуьн гІэрсгьой

Э шише кеширет шекуьл
Чиртикгьой серине ворущ.
ворущ. Меш тэхьноюм ве гьем могьбул,
Э гьенг оворее девруьш.
Э сэхьро
Оворее бейгьуш...
Бируьм севгил —
Бирем девруьш.

Гуйге шев миноре эз дур,
Э торикиш доре товуш.
Туь не ме —
Согь е хэзине...
Шоре ниетгьо,
Чуьн овосуне.

ТУЬ МУЬГЬБЕТМЕНИ

(мэгІни)

Мере диренге эже,
Ёр ме, эже вирихде?
Гьечуьш хэсде, дердежер
Бирем эз туьре гешде.
Ёр ме, гу,
Бегем ови туь?
Ме — овчи,
Ененге шэхьиту?

П р и п е в :

Эз чешмей эни ловгьо
Ме ёгьин мигьенжинуьм —
Чуь диремге э ховгьо,
Эз расдиш мибу, жонум.
Гьисмет туь
Гьисдуьм, гьелбет, ме.
Туь ки гьисд —
Мозол ме, муьгьбет ме.

Ёр ме, гІэйбе сох фурмуш,
Рэхьм бер туь э ме, пери.
Дуьл ме нис бире хомуш —
Сох э ме езугьбери.

Рэхьм бер туь,
Биё, гуьзел.
Гоф мере,
Биё пой мезе.

П р и п е в :

Гьисмете шуькуьр сохде
Мизигьим лап бэхдевер,
Чуьнки гьер руз оворде
Эриму е тозе хэбер.
Туьре ме
ГІээиз хосденуьм,
Сигьде дусд,
Э гьэд дуьл дошденуьм.

П р и п е в :

Эз чешмей эни ловгьо
Ме ёгьин мигьенжинуьм —
Чуь диремге э ховгьо,
Эз расдиш бири, жонум.
Гьисмет туь
Гьисдуьм, гьелбет ме.
Туь ки гьисд —
Мозол ме, муьгьбет ме.

БИГЪИСМЕТЕ ЧИ

Шохьонгум Бирор,
 Омоки эз кор,
 Рафд нуьшд э хуне,
 Десе э чуне.
 Мугу зен энугу:
 «Уни норем нун,
 Хое ве пени
 Ве гюш ругъэни.
 Саввзи ве онгур,
 Хиёр, помодур,
 Епрэгъи, дулма,
 Егъни, гъовурма.
 Хоегушд, могъи,
 Хиледис гови,
 Гъогъол кишмиши,
 Гъемчуьн хош-хоши.»
 Пое зе Бирор,
 Мугу: «Эй, бигЮр,
 Духдер эн назу,
 Эрэгъи ди зу!»
 Жугъоб до фэгъир:
 «Нисди эрэгъи.
 Э тукуш рафдем,
 Э «десгъош» гешдем».
 «Элле, и чуй дерд? —
 Хъир-хъире зе мерд. —
 «Э тукуш рафдем,
 Э «десгъош» гешдем».
 Туьре гъеймогъой,
 Хуб э зир эн пой
 Ме мидешенуьм,
 Куьшде, мишешенуьм».
 Гене зен мугу:
 «Рафдем э туку,
 Гешдем э «десгъош».
 Нисди, туь мунош».
 «Дениш, месох дир:
 Эрэгъире ди,
 Тейте вэхуьшде
 Ве эхшор сохде».
 «Нуьш э ён суьфре,
 Бири дуьшпере.
 Гьерки чоьгъ-бе-чоьгъ,
 Жун туь гердо соьгъ».

Бирор сохд хъэрой,
 Вехуьшде э пой,
 Чумгьоре чаруьнд,
 Суьфрере вечарунд.
 Э ило — пени
 Ве гюш ругъэни.
 Э уло — дулма,
 Егъни, гъовурма.
 Э дивор — онгур,
 Э дер — помодур.
 Шарп эз пенжере —
 Бушгъоб дуьшпере.
 Хиёре у зе
 Э мазалай зен.
 Хъэрой сохде, у
 Вирихд э буру.
 «Луьнг туь хуьрд. Эслоьгъ,
 Ниёй э ило!» —
 Гуфди сигъде мерд,
 Зене рач вешмерд.
 Дэгъдэгъэ бэгъдо,
 Огъ! Омо Евдо.
 Мугу: «Э, Бирор,
 Гъэзизе бирор!
 Дирей? Оморем.
 Ичкуш овурдем.
 Закуске биёр,
 Вешеним, бирор».
 Бирор эз шори
 Офдо э хори:
 «И чуй хуб бисдо,
 Хъэрмэхъеме Евдо!
 Пой е дэгъдэгъе,
 Мибу закуске».
 Гешд э чорченги,
 Чигьоре вечи:
 Сечор дуьшпере
 Эз ён пенжере,
 Дуь чэхэ хое
 Эз далдай хуне.
 Эз зир пилете,
 Пени вегирде,
 Нефес вечире,
 Но э сер суьфре.

«Закуске хьозур.
Гъери биё зу.
Биё, жон хьэрмэхь,
Туьре сохум мэхь,» —
Э гъэл эн хьэрмэхь,
Уре сохд е мэхь.

Ивэхд чуй бисдо?!
Бовор сохит-гъо:
Эз дес эн Евдо
Буьтуьлке офдо:
Тегьер туп довго,
У лов-тум бисдо!

Писэхь Мишиев

ТУЬ ЭЖЕИ, ДУХДЕР

Туь эжеи, духдер,
Э коминжой туь.
Фуьрс эриме хэбер,
Ме миём-мирасуьм.
Ме миём-мирасуьм.
Фуьрс эриме хэбер,
Оморе михунум
Мэгнигъо тевесер.

Припев:

Туь эжеи, духдер,
Э коминжой туь.
Ме бирем дердежер
Эритуь, эритуь.

Эритуь, эритуь,
Ме бирем дердежер.
Туь эжеи, духдер,
Э коминжой туь.

Туь эжеи, духдер,
Э коми рэхь дери.
Белки нисд мере бэхд
Эй муьгъбет, севгили.
Ме э ки туь, духдер,
Оморе мидануьм.
Недorigеш хэбер,
Туьре ме миофум.

Припев:

ИХДИЛОТГЬО, ПЬЕСАГЬО, ОЧЕРКГЬО, СТАТЬЕГЬО

Михаил Гаврилов

ГУЖЛУЬЕ ХУРЕК

(Мэхсерее ихдилот)

Гуфдиренуът: эз гьеме чигьой эни гуьлом гІэил, ферзенд ширини. Гьелбет, дузире гуфдиренуът. ГІэил небугьо хуне дуьшмереш мергердо. Шомоилиш гьечу фикир сохденбу. Оммо и песини вэхдгьо гьовой энун е жирейге бу. У мидануьсдге э и пире вэхд ю э сер энун ижире бологьо миёв гуфдире, у гьич фикир юре гІэил бире не бирере эслоь никеши.

Не Шомоил унгьэдер пириш небу. Шасд нуьгь салере эз сер сохде, гьеле суфделе э хьофдоди пой донореху. Эз фикиргьо, эз сер-сифет у гьейсэгІэт эз гІуьмуьр хуьшде келете веди биренбугеш, у гьеле, чум марасо, сэхде, жонлуье одоми бу. Е зэгІифи, шуькесди э у недебу. У келе мерд бугеш, уьлуьг ю пур бу. У гьеле эзужире келе мердгьо бу, комиреки гереки э вэхдию гьем пура, гужлуье хурек, гьемиге фикир, гьэйгьу, мигьробони эн зен. Оммо косибе Шомоиле не бегьеме хурек бу, не гьэйгьу, мигьробони эз тараф зен ю. Гьеме эз серботи эни гІэилгьо...

Те егиле песой ихдилот имуре овурде, гуим е гиле гьозие гьэдер эн Шомоиле.

Шомол ю эз дигь Мюшгуьр бу. У омбаре мердгьой мюшгуьригьоре хуно э кор буьруьшде, кордусде одоми бу. Зен энунш Шушен эз кор песо поисденигьо одоми небу. Эзи си сал пушо угьо зен шуьвер е гьэдер пул кура сохде, э Дербенд восдоребируьт е миёнее хуне э хьэтевоз, кучмиш биребируьт э шегьер. Шомоил э инжо э колхоз кор сохденбу. У э Дербенд кучмиш бире оморенге, уре дуь гІэил бу: е кук не е духдер. Имогьой уре, худо мебура, се домор бире кукгьо не дуь гІэруьс сохде духдергьо бу, хэйли невегьо бу.

ГІэилгьо чуькле гьисди, Шушене гьимиш эн шуьвер небу, эдембу э песо-пушой шуьвер вечаруьсде, чорей ю мибисдоге жун хуьшдереш эрию гьурбу мисохд. Гьер себэхь Шомоил пушой э кор рафде э богьгьой колхоз, Шушен те у се-чор душунде хое, пени э кереревоз, ве е-дуь пейле тухэ ширине чой нэхурде шуьвер хуьшдере эз хуне нисе ведекуьрденбу. Эзу бэгьей э чейтен корию мидоно е нун куруги, пени, жэгІ, эз шовуне э гьэжгьу демунде тикегьой гушд. Шомоил шохьонгум эз кор вогошденге, зен энун, дес-пой энуре шуьшде, мерд хуьшдере э сер суьфре нушунде, те у пура бушгьоб чире э дуь пейле

э дес кешире шоробовоз нэхуру, уре эз сер суьфре вэхиште нисе гьшиденбу.

— Гьемей эни кифлет э дуь дестуь денишири, — э мигьровуниревоз мигуфди Шушен, э иловлей Шомоил черх хурде. — Эри кор сохде э жун одоми биё гьувот дебу. Хуб чи нэхуьрденге, одомире гьувот эз же оmore.

Шомол лап рази бу эз зен хуьште, эз зиндегуни хуьште. Хурдере хуно, худо мебурро, гьувотиш бу юре, гьовой юш лап хуб бу, лап дуь эз дуьли еки бируьт.

Имогьой эз гӀилгьо келе бире эйлоревоз Шомоил э пенсия рафда эйлоревоз, Шушен дие э шуьвер хуьште унгъэде чум нисе доноренбу. гъэйгъуй энуре нисе кеширенбу, е хошие, мигьровуне гоф э шуьвер хуьште нисе гуфдиренбу. Гьеме фикир, гъэйгъуй энэ эри гӀилгьо бу. «Шуьвер ме имогьой келе мерди. Уре имогьой гужлуье хурек небисдогеш гӀэмел миёв. Не эри шуьгъэм келе мерд гужлуье хурек унгъэде хубиш нисди, — мигуфди э дуьл хуьште Шушен. — Эз елойге иму имогьой келе мердгьо, келе зенгьоим, дуьл екире незереймгеш, э екиревоз гӀэсел-руьгъэ небисдоримгеш гӀэмел миёв. Фикир, гъэйгъуре имогьой гьемере эри гӀилгьо доре гереки».

И фикиргьой эн зен хуьшдере лап хуб дануьсденбу Шомоил. Оммо эри гуфдире э зен: у ю гьеле келе мерд гьисдигеш — зинде одоми, гьер зинде одоми, мерде хуно уреш воисдени э ю хуб мугъоет бу, э вэхдию юре хъэз оморенигьо хурек э сер суьфрой ю вебу, зен ю э юревоз мигьрибон бу, э ю хуб денишуь. Оммо эз елойге эз серботи эни кор, уре номус оморенбу э пушой кифлет э зеневоз э хуьжет, э гъэгьр офдоре, гу-мегуи венгесде э хуне. Оммо эри тоб дореш ижире коре уре дие не иллож, не сабуьр немундебу. «НэгӀ, — мугу, — э дуьл хуьште Шомоил, — ме эри серме е гӀэмел, е чоре неофдуьмге корме усоли».

Е руз Шомоил гуфдирени эз зен хуьште, ки э дуьл ю лап сэхд хэгьер ю офдори, у эдее э Мюшгуьр рафде э хэгьер хуьште не гӀилгьой ю эри сер кешире. Шушен е шещ доне лошигьо доноре э зембил шуьвер хуьште, э рэхь декуьрдени уре.

Шомоиле гуйге хэбериш небисдо, кейки автобус овурд расунд уре э Билиджи. Эз Билиджи те Мюшгуьр се-чор верс рэхь дебу. Шомоил зембил э дес дери эдембу рафде э пееде и рэхьэ эз ён эз гӀэлиривоз эри ю шинох бируьтгьо муьлкгьо, мержгьо, гъэмишлугьгьо, эз гӀэрей вишегьо. Жун энэ гуйге тозе бисдоге и раче хушмензерлуье жигегьой эн дигь хуьшдере гене виники. Оммо эз елойге у э дуьл хуьште гьэдембу хуьжет сохде гогь э зен хуьшдеревоз, гогь э гӀилгьой хуьшдеревоз, егӀни, уре эз чум шендет, зен ю эслогь дие э гъэвл ю нисе дерафде, юре э гуш нисе гирде, гьеме фикир, гъэйгъуй ю э лой эн гӀилгьо мунди рафде гуфдире. Эзижире фикиргьо у кимвэгӀдо у эзи гъэриш бире одомигьоре хуно э хуьшдеревоз гоф сохденбу.

Эри э дигь оmore расире е ним верс рэхь мундебу, бирден э гуш эн Шомоил сес шэгъгъэй эн хэндей е ченд гӀилгьо омо. У эз фикиргьой хуьште уёгь бире. чуме-чару сохд э иловле. Э гъэд више э гъирогь рэхь, е гьуьндуьре тепеи бу. Е ченд пенж-шеш нуьгь-дегь залле гӀилгьой дигь э зеверсер тепеи верафде, эзунжо э хэнде, хьэрое

воз гули-гули мидорут хуьшдере, дуй э еки расире. Э ёр Шомоил дуре гІэиле вэхдгьою омо. Уш э гІэили э вэхд гьеминон гьечи, гули-гули шенденбуге хуьшдере эзи тепеи э де гІэилгьойгей дигьовоз, зимисду, э хори верф нуьшденге, э кирше венуьшде мижесдуьт эзи тепеи.

Шомоил лове э хэнде веберде, эдембу томоше сохде вози эн гІэилгьоре. Е ним сэгІэт гирошде бэгъдо, гІэилгьо эз чубугъгьо эришу «гІэсбгьо» сохде, э кул «гІэсбгьошу» венуьшде, э хэнде, божэхъэвоз «Гьей!» гуфдире, видовусденуьт э лой дигь.

Гьетте гІэилгьо рафде, бирден хэндей лов энуну гирошдени. У э дуьл ю е кор оmore одомире хуно, э тигъэтевоз дениширени э лой тепеи. «НэгІ, эзинжо хубте жиге нибу ме э дуьлме деригьо коре эри эжиге овурде», — мугую эри хуьшде Шомоил.

У эри хуьшде фикир сохд эри верафде э сер эни тепеи, дегешде э зеверсер энуну, эзунжо хуьшдере у гІэиллегьоре хуно гули-гули доре. Песде дураз бире э гъирогъ рэхъ эзи хуьрд-хэсде бире одомире хуно, хьол комики лап гурунди. Увэхди уре миберуьт э хуне. Зен энуну Шушен уре э и «хьол» диренге, сер мигируь хуьшдере эй куьшде, э иловлей ю вечаруьсде, хуб денишире, хуб гъурлугъ сохде юре, мигьробон бире э юревоз пушотейне хубе вэгІдогьошуре хуно.

Шомоил э мугьоедиревоз пой норе-норе, неофдону гуфдире, верафд э тепеи. Оммо те гъугъ тепеи е-дуь луьнг мунде, э зир пой энуну е гъингъэл демунде, пой энуну бирден чемуьсдени, офдорени. У э офдореки, сер энуну расирени э сер телуье кулей бэгъэлуьлуьгъ э гъирогъ рэхъ. Десгьо ве сифет энуну эз телуьгьой бэгъэлуь сула-сула биренуьт.

Руз пишеней бу. Чуьшмей гьеминони эдембу э гІэтошлуье ригазгьой хуьшдеревоз руй хорире товунде. Е ченд жогъиле механизаторгьо эз дигъ куьнд кор сохденбируьтгьо, э дес ишу карасдиго дери, э лой дигъ эдембируьт рафде. Сес нолере шиновусде, угьо поисде, э иловле денишируьт. Угьо э биней куле диренге дураз биригьо огъиле мерде, гьевел э фикир энугьо оморени, ки у е хурде, пиён бире одомири. Механизаторгьо уре э пой вэхизунде, сер-тен энуре дуз сохде, пуьрсиренуьт у киниге.

Гьелбет, э жун Шомоил ужире зарали нерасиребу эри жугьоб недоре угьоре. Оммо эз терс эз некуми офдореи ранг сифет ю зерд бу.

— Ишму мюшгуьригьойт? — сере тик негирде, угъ зере, пуьрси Шомоил.

— Эри, леле, — жугьоб дорут гІэилгьо.

— Меш мюшгуьринуьм, бирор эн Либо холуй эн Яшке бригадир ишмунуьм, — домунде-домунде гуфдирени Шомоил.

Еки эз механизаторгьо видов-видов рафдени э дигъ, угьонигэ мунденуьт э ки Шомоил.

Ним сэгІэт зиёдтеле гІэре доре эз дигъ э мошиневоз оморенуьт дуь зен не рафдебугъо жовониш. Еки эз зенгьо фельшир дигъ бу, екиге Либо хъэгьер Шомоил. Либо Шомоиле дире, десе э гъутине зер: пуьрсирени: — «И чуй хьоли, хъэгьер муьрде!. Туь чуьтам оmore ведироморей э инжо?!. СэгІэт рафди эз сер туь?!.»

Фельшир Либоре хоши гирде, гуфдирени:

— Холей Либо, сокит бошит. Почт винуьм чуй бириге.

Фельшир тигъгъэтлуь хуърди-согъи десгъо пойгъой Шомоиле диде, гуфдирени:

— «Эриме оmore зиёдие зарали нисд, энжэгъ десгъо не сифет ю, э телуьгъоревоз гъэрмэгъ берде омори, ве эз терс у гъолок бири. Унегуьре уре динжи не эвир гереки.»

Гьелбет, фельшир нисе варасирембу гушд э сер остгъу вебиреире, унегуьре эз хьол Либо энжэгъ хуьшдениюре хэбер бу.

Фельшир эз чемодан хуьше иод не пембе ведешенде, сер гирдени эри иод совусде гъэрмэгъ рафде жигегъой десгъо не сифет Шомоиле. Дуьл эн Либо сокит небире, у гьегене пуьрсирени: — «Чуь биребу, гIэззи?.. Гъи?..»

— Офдоребируьм..., дие гъичиш нисе дануьсденуьм.

— Ишму эз офдоре бэгъэй, сэхд терсирейт,— гуфдирени фельшир.

Кумеки сохде, Шомоиле вэхизунде нуьшунденуьт э мошин. Э мошин нуьше бэгъдо, э ёр Шомоил оморени э дес ю зембил добу гуфдире. Жовонгъо гешде офденуьт зембил Шомоиле.

Мошин э дигъ дироморе поисдени э пушой хуней Либо. Либо не фельшир э Шомоил кумеки сохде, евош-евош деберденуьт уре э хуне. Либо зу жиге хьозур сохде ве эз партал, Шомоиле сук сохде, дегердундени уре.

Фельшир, жунсогъи хосде эри Шомоил, чемодан хуьшдере вегирде, рафдени. Шомоил е-дуь пейле герме ширине чой хурде ве е гъэдер динжи вегирде, селт дироморени э хуьше, оммо э вогънеки сер гирдени эри ноле зере. У сур дуьл хуьшдере эри Либош нисе гуфдире. У хуьшдере э гъолоксуьзи веноре, евош-евош, уьгъ-ноле зере-зере гуфдирени э вогънеки, чуьтам хэгъер э дуьл ю офторе ю эри сер кешире омориге. Э рэхъ кулей бэгъэлуьре дире, сохдениге темэхъ. Эз куле куьнд оmore, пой ю чемуьсде офдорениге э сер куле. Сине ве пегълуь ю расирениге, э ён биней куле бугъо сенгъ. Песде уьгъ зере-зере, минет сохде эз хьэгъер, гуфдирени:

— Жон Либо, мере те шохьонгум э хуне фуьрс.

— Вой эриме гердо! Дуьшмегъойтуь эричуь терсире?! Гьелбетте мифуьрсуьм, жон гIэззи! Меш эдем оморенуьм э туьревооз. Эри Яшке—хэгъерзорейтуь хэбер фуьрсорем. ГьейсэгIэт миёв мирасуь. Хуьшдере метерсун.

Гоф э лэгIэй Либо дери, дефе вокурде дироморени Яшке-кук Либо. Куьнд оmore эз холу, гъуз бире, моч сохдени уре.

— Чуь хэбери, холу?..

— Эхир зомонме омори, хэлефме. Мере зу э хуне бер, хэлефме. Бигьил э пушой гIэилгъойме муьруьм.

Чумгъой Либо гIов-гIови бире, гуфдирени: «Хэгъер миро туьре, туь чуь гуфдире?! Туь эричуь хьэлежигер сохде имуре?!.»

Те Яшке э посои жиге э гъэриш мошин, е болуш доноре, жиге хьозур сохде, Либо сер-тен Шомоиле э гIаре оворуде, огол зерени Яшке-кере э ю кумеки сохде, холуре ведеберде э мошин дегердунуьт гуфдире. Бироре э мошин дегердунде, Либо зури-зури э зембил Шомоил, эз бисду чире, хйёр, помидор доноре, нуьшдени э мошин э пошней Шо-

моил. Мошин евошлей офторени э рэхь. Шомоил, уьгь не гӀэребир ноле зерере нисе бурра.

Чуьшме евош-евош фураморе, хьозур биребу эри э посой догъгьо пэхьни бире. Гьемчун гьовош эдебу оморе-оморе серин бире. Корсохгьо эдембируьт э хуне, э форигъэти вогоще.

Шомоиле э хуне овурдембугьо мошин эн хэгьерзоре ю, оморе поисденге э рачей эн гъопуй хуне ю, гӀэилгьой Шомоил тозеле эз кор оморебируьт. Яшке эз мошин ведироморе дарафдени э хуней холу. Уре воисдембу овхьолете гьечи ихдилот соху, зохолу не гӀэилгьо не терсуьт гуфдире. Оммо те Яшке лэгӀэ вокурде, зохолу Яшкере дире. хэнделуь пуьрсирени:

— Гьегене ю мунди туьре фуьрсоре?..

— НэгӀ, э мошин вери, е кем хьол ю нисд, — э хьитиётиревоз гуф дирени Яшке.

— Вой эриме! Хьол ю нисд чуь гофи?!... — Шушен э хьэроевоз рафдени э лой гъопу. Э сес деде ведироморенуьт гӀэилгьош. Эз пенжерей мошин сипре болуше дире, Шуьшен десгьоре зерени э гьутине.

— Бебейме вой!.. Кидан мерде чуь бириге?! Чуьниге гуит бурайтгьо-о!

ГӀэилгьо дедере ён доре, гьерки эз ело гирде, бибере деберденуьт э хуне. ГӀэруьсгьо зу э доруни хуне жиге дешенде кумеки сохденуьт мерде эри дегердунде.

Либо, Шуьшене дуьл доре, ихдилот сохдени овхьолете. Угь не нолей Шомоил нисе поисде. Шомоиле э хьэлов дегердунденге, киниге эз гӀэилгьо гуфдируьт: зу-зу духдире, «Скорая помощь» эри огол зере овурде. Шомоил гьетте и гофе шиновусде, дуьлпесо бисдо. Э Мюшгуьр уре дирегубгьо фельшир эзу е шуькести, нечогъи неофдебу. Унегуьре Шомоил дануьсденбу, эгенер духдир омоге, гӀэмелдани, хуьшдере э нечогъ венорей эню очугъ мибу. увэхди ю сохде махьшево эз сер нирав, у духдире фурмунде нидануь. Унегуьре, Шомоил ноле-уьгь зере-зере, гье усэгӀэт э тасире сесевоз мугую:

— Духдире огол мезенит. У эриме е чореш нисоху, энжэгъ э болнисе миберуь мидегердуну. Жендекме гьеме хэхэи. Эз гьеме хубте эриме жерэхь — Хьэно зен гьуьбеи мисоху, уре огол зенит.

Войгей «нечогъэ» эжиге овурде, Шушен зури-зури рафде, огол зере овурдени Хьэно — зен гьуьбеире, э рэхь ихдилот сохдени эри эню овхьолет коре.

Устойти туьлки-чорегьой Хьэноре зен-зоре хуб дануьсдембируьт. Ведирофторе дес-пое мидешенд, офдоре шуьгъэме мивокоши, лербегъэлпере, э дермулуье савзегьоревоз хос мисохд, оморе бугъозе мизе ве диеш омборе чорегьойгеш дануьсдембу.

Хьэно бу е денуьшдее жендеклуье зен. Э салгьо, у эз шасди лап куьнд бугеш, оммо э сифет ю гуьре уре чуьл, чуьл пенж сала зверьнибисдо доре.

Хьэно, э «нечогъ» деригьо хуне дироморе, гирошде нуьшдени э рачей ю.

— Хьол туь дуьшмере, чуьжойтуь дорд доре, туь гьечи уьгь зерени?...

Шомоил гьич чумгьоре вокурде э Хьэно нисе денишире. Уре ни-

се воисдембу зиёдие гоф сохде, чуьнки уьгь ю зерембугьо, бу жогьоби эн гьержире пуьрсуьш.

Хьэно э кумеки Шуьшеневоз шеи «нечогъэ» вокошире, э десевоз гешдени хуьрд енебуге хэхэ бире жиге дериге. Дес Хьэно эз сер расди пегьлуьй Шомоил гирошденге, у эз гьилди-гьилди, песово доре хуьш-дере зерени келе уьгь.

— Э дедеревоз су мегирош! Гьемей туь хэхэики!.. Песде э лой Шуьшен денишире, гуфдирени: — И сэхд расирн. Иллогьки расди пегьлуь ю. Гьемей эни хэхэи. Ире дир несохде, хуб э эрэгьиревоз совусде, песде тозе куфде гушд э эрэгьировоз воноре, бесде гереки. Но-лей эни эз сэхде хэхэюни.

Гофгьой эн Хьэно, э тегьер е пейле серине глов гирошд эз сер дуьл Шомоил.

Шуьшен э пой вэхуьшде, овурде норени э пушой Хьэно е лугьон-де бушгьоб ве эз ние зевер шишей эрэгьиреш.

— Жон Хьэно, чоре гьенжэгъ эз туьни. Тейте туь э эрэгьиревоз совусде, ме элой Рафоил-гьунши дарам. У шохьонгум миёсд мол куьшде.

Эз дер вадарафдей Шуьшен гьич е сэгIэтиш нисе гирошде, чуь-дам у э зембил чор кило тозе гушд гови дери вогошдениге. Хьэно гуш-де дире сэгIэт разилуь, гуфдирени:

— Туь чуь хубе эгьул сохде, гьул диловундей?..

— Ю Рафоил гуфди. Эри эн у кор мугу, нермей гьул гереки.

Хьэно дир несохде, сер гирдени нием нермере эри э кун тевериревоз куфде. Куфде хэхэ сохде бэгьдо э сер ю чискин шендени эрэгьире. Хуб э эрэгьиревоз тар сохде гьеммей куфде гушде, э сер хьозур сохде оmore, марли воноре сохдени торез. Песде, э кумеки Шуьшеневоз, уре вонорени э сер расди пегьлуьй «нечогъ». Э сер ю воноре е жер пембе, бесдени э келегьэиревоз. Шеигьой мерде дуз сохде, дегердундунуьт уре, кул юре дегирде.

— Э и, се руз дес мезенит. ГIэребир э сер кемер дегердунит. Оммо нобу векенит гьо...о...о!.. Гьелбет, ме миём сер микешуьм...

Шуьшен ю хуьшдениюш лап хуб варасирембу, ки изму омбари хьэрекетигьою ве фикиргьою миё эри «нечогъ» бу гуфдире. Ю гуфдирере хуно, десгьоюш, чумгьоюш гьевел миё э лой «нечогъ» бу. ГIэйилгьош хуб варасирембируьт, ки дедере дие ужире минкигьо нибу ишуре гьемишеинере хуно эри гьуллугъ сохде. Изму ишу миё кумеки сохут хьэрекетигьой дедере эри сук сохде. Оммо Шомоилиш, э динже хьэлов дебугеш, фикирсуьз небу. У омбар фикир сохденбу мидануьгьо ю сер гирдигьо «кемедие» те эхир э рэхь берде. Чуьнки у лап хуб варасирембу, ки ю сер гирдигьо кор дуь-се рузине ве е оринеинеш нисди гуфдире. Э у хотур у миё хуьшдере муьхькем гирде, гье евош-евош эз догъ э дере фурав. Екиге у лап хуб варасирембу, ки Хьэнора э уьгьовоз э рэхь берде мидануь ю гуфдире, оммо духдир овурде ми-омоге — уре нэгI.

Себэхьимуьн, гIэйилгьоре э кор рэхь декирденге, Шуьшен эз гьомбор ведировундени, эри деррэхьие гIэруьс хьозур сохдигьо бонкегьой дуьмбе ругьэн не гIэселе. Песде эри «нечогъ» дебердени десглов э темизе руйпокуревоз. Гьич мерде нежумунде, э тара десгьой хуьшдере-

воз шушдени дес-руй мерде. Э пушой мерд суьфре дешенде овурдени: е пейле герме шир э дуй гьоз нуневоз, э сер ишу кере э г'эселевоз зере. Гьевел гьишде э наштови угьоре хурде, песде эз чор хое е сер дуьмбе-руьгъэ зере, хоегинере э е хубе гьоз нуневоз мерде доре, вечирени суьфреюре. Эри пишнеиней «нечогъ», эз гьеле ди куьшде керг хуне сохде оморени рушумлуйе шиловой дуней. Эри шохьонгуми ве шевню, Шуьшен гьеле себэхьмунде зере хьозур, сохдебу маст, эри э нерме «г'ошлей урусиревоз» хорунде «нечогъэ».

Эз гьечиревоз зен э иловлей «нечогъ» хуьшде вачаруьсде, дегь-гъэде гьуллугъ сохде уре. Э руз ю чорбо, эз шир, г'эсел, манний г'ош сер гирде, те шиловой керги, шомокуфде, г'ош маст ве де хурекгьой-геш михорунд у «нечогъэ». Хиер, помодуре ве емише гириге гьэдер небу.

Эз видов-видовигьо ве хьэрекетиго, Шуьшен эри «нечогъ» сохдембугьо, кифлет бегьем э ёр ю недебу. Либо-хьэгьер Шомоилиш э рэхь эз Мюшгуьр те Дербенд, эз Дербенд те Мюшгуьр домундебу рафде.

Эз Хьэно, пегьлуй Шомоиле бесде се руз гирошде бэгьдо, у оморени э «нечогъ» эри сер кешире. Бесдей хуьшдере векенде ве винире бэгьдо, у пуьрсирени эз «нечогъ», гьовой ю чуйтамиге.

Шомоил эз дору уьгъ зере, гуьфдирени: «Гуиге екем боботуьм.»

Хьэно расди пегьлуй Шомоиле э шите кереревоз евошлей совусде, дуьборе вонорени тозе, хэхэ сохде гушд э эрэгьиревоз. Бесде варазде бэгьдо, у дуьл Шуьшен не Либоре динж сохде, евошлей гуьфдирени: «Эз гьевелине хэйли пушой».

Дуьимуьн орине бу Шомоил «нечогъ» бире, э хьэлов дегешде. Хьэно эз хэхэ сохде гушд э эрэгьиревоз веноре, гирошдебу э душунде пембе веноре.

Оммо эри Шомоил гьемме еки бу. Воисд пембе вени, воисд дуьмбе вени. Кошки назуьшменде десгьой зенуне, юш э кереревоз, гердуь э сер жендек ю. «Эз уш, эри мерд жун рэхьэтите чи гьисдими?.. Гье совугу поюгу Хьэно эри хуьшде э мегьгьоревоз. Зарали эн у кор чуйни?..» — гуьфдирени Шомоил эри хуьшде.

Эз Шомоил дегешде гирошдени се орине зиёдтеле. Гьелбет, пажире бугьо сифет Шомоил бири гушдлуй. Гьужгьой сифет лов бире, сифет ю бири гьовомер. Э гьутинегьою дироморет гьирмизии, тегьер гуне дорере хуно. Жендек юш бири е гьэдер фирегь. Жонлуйюреки гьэдер небу. Гьербой зен ю, э ён ю дироморе, гьутиногьою мибисдо диеш жигьгьэй хурузе хуно, гьирмизи. Чумгьоре диеш фирегь вокурде, мигьрову денишире э зен, пойгьою миомо э кор. Чоре ю мибисдоге, тегьер вэхьши вэхуьшде, у мишенд хуьшдере э сер зен. Оммо э ёр ю «г'эзор ю» оmore, у мибисдо хомуш.

Шуьшен эз зуревоз эдембу дире гьовой мерд «сази» гуьфдире, оммо кеширембу хуьшдере эри хьол юре пуьрсире. Имуруз тоб недоре гуьфдирени:

→ Эз зуревоз эдем диренуьм гьовой туь чум мерасо, zobу нисди гуьфдире. Хуьшдере сук сохде, невэхизи?..

— Эз вэхуышде, эриме дегешде хэйри, — хэнделуь жогъоби зене дорени Шомоил.

— Дегешде хэйр гердо эри дуьшменгъойтуь. И чуй гофи туь гуфдирени?!

— Ижире дегешдеи, э дуьшменгъо нэгI, э ме омбар хэйри. Чуьлки гъеми десгъо ве чумгъойтуь э лой мени, гъемиге шуьгъэмме гужлуь хурекеш хьэл сохдени.

Песде сифет эн «нечогъ» диеш бугуне доре, эз некуми, э зарбевоз гъэл гирдени зен хуышдере, кеширени э лой хуышде, билбул биререхуно, гуфдирени:

— Эй зен, э хунейтуь гIэтош медараво, бегем туь гъечиш овоми, нисе верасире себеб эни «гIэзормере», ме эричуь «нечогъ» биремге, дегешдемге э хьлов?!.. Нисе верасире: шуьвер э жигей шуьвер, гIэйлгъо — э жигей гIэйлгъои гуфдире?!..

Хьэнуьх Анисимов

«ЧУЬКЛЕ ТЕРЖУЬМЕСОХ»

Эз зуревоз поисдет сесгъой хунлуье довгIо, соф бирет ярагъо, комигъореки зерет хунхуре фашистгъо э одомигъой вилеет иму, шегьергъо ве дигъгъойму. Оммо генеш у гурунде четинигъой вэхд довгIоигъич фурмуш нибу эз ёр энудомигъо, комигъоки дебирет э мейдугъой гъовхо, бирет э есири э концлагергъой немци ве дирет э чумгъошуревоз хунризигъой довгIоире ва э есиргъо сохде оmore гужгъоре.

Гъич вэхд фурмуш нибу эз ёр Хьэим не у гужгъо, комигъореки сохденбируьт э у не хьовиргъой ю фашистгъо э концлагерь, не у синемигъо ве гIэзиетгъой есири, песде эз довгIо верасде бэгъдо-шорие вохурдеигъой энудэ зунде мунде хьэрмэхгъой энуревоз, зигъисденуьтгъо э жуьрбе-жуьре шегьергъой вилеет иму, гисдуьтгъо одомигъой эн жуьрбежуьре миллетгъо. Оммо эз гъеме омбар э ёр Хьэим оморенбу чуькле тержуьмесох Гасан. У эжеш мибисдоге, э мэгIрэкегъо, э бэхшвегиргъой довIоворевоз э нуьшдеки, у гъемише ихдилот мисохд э товун Гасан, э товун у сохде гъиноргъо, э ю ве хьэрмэхгъой ю — есиргъо сохде кумекигъой энудэ. Хьэим эжеш бириге гъе пуьрсири эз хьовиргъошу э товун Гасан: уре диретге небуге недиретге, у согъиге небуге согъ нисдиге. Эз ихдилотгъой эн хьовиргъой хуышде у дануьденбу, ки Гасан согъи гуфдире, зигъисдени э шегьер Алма-Ата. У ченд гиле гъэсд сохдебу эри рафде э и шегьер, вохурде э у одомиревоз, комики юре хилос сохдебу эз гIэжел. Оммо уре гъеле е гилецд ужире минкини небиребу унжо эри рафде. Гьелбет, асант нисди эри огиле одоми эз Догъисту те Казахстан эри рафде.

Хьэим нуьвуьсдебу когъозгъо э ченд идорегъой Алма-Ата, мэгIлуьм сохут гуфдире адрес хьэрмэхъ юре Магомедов Гасане. Омо эри

эну оморебу эзунжо жугьоб, ки э Алма-Ата е дивисд Магамедов Гасангьо зигьисденуэт, эзугьо омбардекишуш бэхш вегирдет э довгю. Хьэим е гиле отпуск вегирде, но эри хуьшде егьин эри рафде э Алма-Ата, увэхди у белки дануьсд офде хьэрмэхь хуьшдере. Эхи, сер ебо гьово дегиш бире, жиге ярагьой эну дорд доре, суьфде э ёр эну Гасан хьэрмэхь ю оморенбу. Чутьтам неёв? Эхи у юре эз уьлуьм хилос сохди.

И фикиргьоре э сохдеки э ёр Хьэим омо тэхьле гурунде рузгьой эну лагерь.

... Хьэим э сер раф тэхден дегешде, эз дорд дореи ярай ю эдембу уьгь зере. Немец Гофман гьейсэгIэт эз гIэрелугь эн рафгьо гирошденбугьо, э сиегье рушогьо ви сие чердее сифет Хьэим э негиреиревоз денишире, мугу:

— Мурдал, сие сиган! Ире зере гереки. И сие сигангьо бегем одоминуэт. Угьоре селт нисд, капут сохде воисде!

Гьелбет, гьеме гфгьой энуре Хьэим неровераси, оммо гоф «капут» ве «сигане» вераси. У э Хьэим чум доноре, гене мугу:

— Иуде, сиган, аллиз капут!..

И дес Хьэим ёгьин вераси, ки немец жугьур енебуге сиган хьисоб сохде юре гуфдире ве унегуьре уре воисдени юре зенуь. Хьэиме хэбер мебош, ки и гофгьоре шоновусди «Чуькле тержуьмесох» — Гасан, комики поисдебу екем дурте эз Хьэим дегешдебугьо жиге ве эдембу гузет сохде гене чуь мугуюге немец.

«Чуькле тержуьмесох» — ижире огол зеренбируэт Гасане гьеме э лагерь, чуьнки балай эну сар бу ве у зугьун немцире дануьсденбу. Гасан дир несохде куьнд омо эз Гофман, мугу:

— У сиган нисди, иуде нисди, герр капитан, у кавказини...

— Чуь? Кавкази? — пуьрси капитан. — Дениш, эгенер туь дургу гуфдирениге, суьфде туьре э дор микешуьм. — У бирмунд э десевоз э бугьоз хуьшде, соки эзинжо уре дуллу мисоху гуфдире.

Гасан гене хэйли гоф гуфди э немец эри верасунде э у, ки Хьэим одоми кавказини. Песде гьетти капитан ведерафде, Гасан омо э ки Хьэим, мугу эзу:

— Зубош, рушгьойтуьре чи.

— Э чуьревоз чинуьм, серчи нисди эхи?

Серго Бобохидзе, гIэил гуьржи, комики э есири офдоребу э Хьэимевоз эеки, сер гирд эри гешде э гьеме баракгьо, эхирки офде е осетине — Ооркове, диловунд уре э серчиревоз. У э тереуэгIдирево чи рушгьой эн Хьэиме.

Е хэйли вэхд гирошде бэгьдо капитан Гофман гене диромо э барак энугьо, куьнд омо э Хьэим, мугу:

— Кавказиш, циганиш — ализ шайза!.. — егIни усале одомигьот...

И гофгьоре гуфдире, немец ведерафд.

Дерд эри немцгьо хуб енебуге зобу биреи негирдебу Хьэиме, оммо у вераси, ки капитан бовор сохди гуфдире э гофгьой эн «Чуькле тержуьмесох» — Гасан у не жугьур, не сиган нисди гуфдире, э гьечиревоз Гасан уре эз гIэжел хилос сохди. Песде э лагерь энугьо гуьнжо оморенге пэхьникие организацией есиргьо, Хьэим не Гасан чуьн дуь

сигъде бироргъоре хуно бире эки, бэхш вегирдебируйт э и организация, э гировунде оморе коргъой энү.

Нмцгъо сер гирденге эри гуьнжунде лешгер легионергъоре эз каказигъо ве эз одомигъой Средняя Азия инжо э, есир бирогоргъо, и организация омбаре андурмишие коргъо гировунд э гIэрей эн есиргъо, угъо рази небошут гуфдире эри дерафде э жергей легионергъо. Эзун бэгъэй угъо омбаре коргъо сохдуьт эри кумеки сохде э есиргъо эз пэхъники эри вирихде эз лагерь. Песдегъо Хъэим не Гасан ишуш вирихдуьт эз лагерь, гъэриш бисдоруьт э десдей партизангъо. Э эки эз женггъо э фашистгъоревоз, Гасан яралуь биренге, уре фирсоруьт э самолетевоз э госпиталь. Эзумогъоевоз Хъэим дие недиребу «Чуькле тержуьмесохэ».

Е согъэ орине гешд Хъэим э Алма-Ата. Э ченд идорегъо у руй бисдо. Э ченд одомигъо, эн комигъоки нум ю Гасан, фомилей ю Магомедов бу, у вохурд оммо эки энугъош «Чуькле тержуьмесохэ» небу. Четин э у кор дебу, ки у нум бебей эн «Чуькле тержуьмесохэ» нисе дануьсденбу. Уре гъеме э лагерь э и лэгъэмевоз огол зеренбируьт.

Хъэиме дие имид небире миофу гуфдире хъэрмэхъ хуьшдере, воисд юре вогорду э хуне, э шегьер хуьшде. У омо э кассай аэрофлот эри билет вегирде. Э пушой касса одоми омбар бу. Хъэим дерафд э ки эн диспечер эри хосде эзу юре, чуьн бэхшвегир эн довго нуботсуьт билет дуь гуфдире. У дер утогъ эн диспечере вокурде, мугу:

— ГIэмел миёв дироморе?

Диспечер жугъоб недо. Увэхди Хъэим дере фирегъ вокурде, куьнд омо эзу. Диспечер е огъиле сиечердее одоми бу. Омбардеки муйгъой сер энү гъеме сипи бу. У сер гъуз гирде, нуьшдебу э ён хэт нуьвуьсденигъо стол. Хъэим э тигъэтевоз дениши э у. Сифет энү эн шинохэ одомире хуно омо эри Хъэим. У гене вогоруш сохд пуьрсуьш хуьшдере, оммо деспечер уре жугъоб недо, сере гъуз гирде, чуьниге эдембу нуьвуьсде. Хъэим чешмекгъоре эз гъултугъ ведешенде, вено чумгъо эри хуб винире и «бюрократе», дироморогоре гъелемеле жугъоб нисе доренигъо. Сифет мерд эз расдиш эн лап шинохэ одомире хуно омо эри энү. У сер гирд эри э ёр овурде э лагерь бируьтгъо хъэрмэхъгъой хуьшдере: Ферхъоде, Мирфаизе, Мамеде, Гасане... НэгI, угъо нисди, э угъо ухшеш нисе зере. «Генеш эже дирем ме и бюрократе?» — эдембу фикир сохде эри хуьшде Хъэим. У неки э пуьрсуьш Хъэим жугъоб недо, не сере тик нисе гирденбу, гуйге эз ю бэгъэй гъейсэгIэт инжо экиш недери.

Хъэим гене дениши э сифет энү, песде э дуьл хуьшде мугу: «Э Ферхъэд ухшеш зере эриме оморенигъо». У диеш куьнд оморе э ки энү, сесе келете сохде, пуьрси:

— Бэхшлемиш сохит, нум ишму Ферхъэд нисди?

— Мерд сере тик гирде, хъэрой сохдере хуно мугу:

— НэгI, мере Гасан нуми. Чуь воисде ишмуре?

У гъечи э Хъэим дениширенге, Хъэим эз сес, чигърет энү гъе усэгIэт шинохд уре. Хъэиме гуйге паргъо веромо, мугу:

— «Чуькле тержуьмесох?!»..

— Ишму эз же дануьсденит? Кинит ишму? — пуррси диспечер.

У эз жигей хуьшде вэхишде, хуб дениши э Хьэим, посде уре гье-
ебо гьэл гирде, хьэрой сохдере хуно, мугу:

— Хьэим, бирор, и туьни?!..

Хэйли вэхд угьо эз еки жейле небисдорут, песде эз еки жейле би-
ре, гене денишируьт э сифет еки. э чумгьой эн гьердуйь энугьо эдембу
гПэрс рихде.

Гасан гене гьэл гирде Хьэиме, пуьрсн:

— Туь мере чьуьтам офди? — э гоф сохдеки у гье эдембу хьэрой
сохде.

Хьэим сер гирд эри ихдилот сохде, чьуьтам омorige уре эри оф-
де. Э вэхд ихдилот сохдеки, Гасан гоф энуре бурра, мугу:

— Келете гоф сох, ме эз контузия бире эйлоревоз гофе хуб нисе
шиновусденуьм...

«ТОЗЕ ПУСДИ»

Е руз зимисду ме эз туку тозе пусди восдоребируьм. Хинике руз-
гьои дие, герме партал вокурде воисде. Оммо у руз суьфделе пусдире
вокурде, э кор оморенге, еки эз корсохгьоиму Шемей гуфдиренигьо,
гьетте тозе пусдире дире э тенме, сер гирд э иловлейме эри вечаруьс-
де, хьэлово бире э ме:

— Гьеймогьой гу э ки эн комини усдо духдей туь и пусдире?

Эри, суьфде у егиле эз ме пуьрсн:

— Чьуь моли? Пусд эн чьуьни?

— Ме эз же дануьсденуьм, — жугьоб дорум ме.

— Чьуьтам нисе дануьсде? Туь недорой беге моле эй духде? Не-
буге молеш усдо эз хуьшде дори?

— Э балам, ме эз же дануьм, — жугьоб дорум ме, — чьуь молиге,
пусд эн чьуьниге, ки духдиге, кей духдиге. Ме и пусдире эз туку пул
дорем восдоре.

— Гу, гу и гофлегьоре эри гьерки бисдо, оммо эриме нэгI, —
мугу у, ловгьоре гьуьж дировунде, гьошгьоре фушенде э бирл-
зииревоз, — туь э бисдончи тара фурухде?

— Воисдениге бовор сох, воисдениге нэгI, ихдиёр туьни.

Ме ихдилот сохдум эри энугу эз коми туку восдоремге пусдире ве
гуфдируьм гьиметюреш.

— Э-э... Весси дие, — мугу Шемей. — Эриме овосуне мохун. Туь-
ре нисе воисдеге гуфдире — мегу ки духдиге и пусдире эритуь, токи
мере мефурмун.

Шемей эз ме гьэгьри бире, дуз те шохьонгум э меревоз гоф не-
сохд. Оммо шохьонгум пушой эз кор э хуне рафде, у гене хьэлово
бисдо э ме, мугу:

— Туь мунош, туь биё и метлебмере веровун: бигьил у усдойтуь-
ре эримеш е пусди духу, ме э пушойтуь гьэрдхунд нимунум. Воисде-
ниге ме э туь кумеки сохум гIэиле э богьчей гIэили эри норе. Чьуь
гуфдиринге гьеме метлебгьойтуьре меровунум, гьэрез мере э у усдоре-
воз шинох сох, енебуге нумирлей телефон энугу ди мере, ме хуьшдениме
гоф мисохум э уревоз...

Ме винируъмки Шемей эз ме дес нисе вегирде, мугум эзу:

— Ги, веги пусдимере, ди гъимет юре, ме мирам эйме е пусдиге мосдонум.

— Бигьил эде! Эз тентуъ векенуъм э тенме вокунум?! НэгI, нэгI. гъечу нэгI. Туъ гу киниге у усдо, пусдире духдигъо.

Ме чарундум бел пусдире э этикеткаревоз, бирмундум э Шемей. ки и пусди э фабрик духдеи, эз туку восдерем гуфдире. Шемей генеш бовор несохд, мугу:

— Эзуни этикеткагъоре усдогъо ишу духдени воноре, э хуне кор сохдешу мэгIлуъм небу гуфдире.

Ме тоб недорум, векендуъм пусдире эз тенме, дорум э Шемей, мугум:

— Ги и пусдире, ди навадхъэшд монетмере.

— Туъ чуй мокуни?

— Гъэйгъуймере мекеш. Ме гене эриме мосдонум.

— Гъе навадхъэшд монетле? Э сер ю невенуъм беге?

— НэгI! — э жуьргIэтиревоз жугъоб дорум ме.— Инжо базари эритуъ?

Эхирки, Шемей пусдире вегирд. Веди буки: у эз ело шор, эз елойге могъбул бу: соки егIни эз тенме пусдире векенди гуфдире ве эз ю е гъэзенмиши нисе вегирденуъм.

Ме гъе у руз рафдуъм восдорум е пусдиге. Себэхьимуън э кор оморенге, Шемей гене мере эз звер те пой томоше сохде, лове э хэнде веберде, мугу:

— Согъ гердо дусдгъо, мэхьтеле кор нисди. Дусд бисдоге ижире биё бу гъо: гъе э гъэд е шев пусди духди вокурде э тентуъ...

Хизгил Авшалумов

КИШДИ ХЪОМОЛИ.

Сеимуън перде

Суьфдеи дуй пердегъо дофус зере оморет э пушотейне альманах. И пьеса ченд гиле норе оморебу э сегъней театр тати э минжи 60-муън салгъо.

Хъэет Шевруъти. Гъе у декарацияи э дуьимуън перде бугъо. Э хъэет ведироморени Шевруът, э песою — Хонум.

Шевруът. Туъш гоф сох э духдертуревоз. Мерде гоф дорем. Килэхьмере э хори зере, гофмере дургу ведировунде, мере биёбур несоху.

Хонум. Мерде туъ гоф дорей, туъ бурра-бесдей, э духдеревозиш туъ гоф сох.

Шевруът. Зугъунтуъ хуъшг, кут бире э э лэгIэйтуй домунди

беге? Зугьунтуь мара хуно, шуйгъэм туьш чуволе хуно гоф пурн
Зугьунтуь небуге е эримени дураз, шеш гез?!

Хонум. Мара зугьун хэгьергьо-хэгьерзеройгьойтуь бугу. Ме э
туь гуфдируьмки, ме э духдеревоз гоф нисохум.

Шевруьт. Эзу гьичиш могуэй! Гу, бебе илчигьоре гоф дорн
туьш рази бош бура!

Хонум. Эй мерд, гьейсэгIэт у куьгьне девргьо, земоногьо нис
дней, духдере эз ю непурьсире эз гьул ю гирде доре э шуьвер бебе-
дедейоре э гьерки воисд, чуьтам мере, е тилте гIэиле, э ишму вегир
де доребируьтге. ГьейсэгIэт биё е гиле эз хуьшдени духдер разименди
вегири, песде гоф ди илчигьоре. Ве дуьминжи...

Шевруьт. Пой-пой, белки духдере э е небуд, э е хэспуш рафде
воисденбу, э е лути-пути? У жогьили, гьеле нисе верасире унгъэде э
чуьжире одоми сарфиге эри рафдей ю э шуьвер.

Хонум. Эзу Оврум зиёдте хэспуш, лути-пути бирени. Хэспуш
эну гье э сифет эну верики. Рушлегьой кечии энуре туь нисе дире,
ха-ха-ха (*келе-келе хэндуйсдени*).

Дироморени Зарангил. Десе э бел веноре, кемере тик гирдени.

Зарангил (*шори сохдере хуно*). Гьемише ишмуре зен э шуьвере
воз гьечи э хэнде, шори, э кеф, хьэз вином! Эдем дире, худоре шуь-
куьр, кеф ишму хуби, чум мерасо!

Хонум (*эз Зарангил*). Ижире кеф, хьэзе гьемише э хосдогор-
гьойтуьревоз винош!

Зарангил. Омин! Худо шиново эз лэгIэйтуь! (*Кемере эз вомун-
деи диедтеш тик гирде*). Уф-ф! Гьечи терэтэгIди оморем, гIов шуьгъэм-
ме эдее дуьшире.

Хонум. Эз гараж э ведиромореки туь э хьисобовоз хуб шуьгъэм-
туьре, чуьтам гуфдиреге, заправит несохдей.

Зарангил. Не варасируьм туь чуь гуфдириге.

Хонум. Мугум, чой гьеле недуйшири.

Зарангил. Гьэйгьу нисди, миденуьшуьм те дуьшире, тэгIди
сохдение жигейме нисди. (*Эз Шевруьт*). ГIэруьсире кей нишунденит,
худо гьишдге?

Шевруьт (*э хуьшде демундере хуно*). Те гIэруьси пушо е кори
геи.

Зарангил (*дуьллесоре хуно*). Чуь кориге? Небуге гофтуьре де-
гиш сохдей, е гоф-чи шиновусде бирей?...

Шевруьт. НэгI нэгI. Гофме — гофи. Энжэгъ те имогьоиш Ов-
рум рэхь-пулире нефирсори.

Зарангил. Туь чуь гуфдире, мерд?! Оврум пенж гьозор моне-
те сади э сер сади веноре эзи ченд руз пушо э дес бирорзерей хуьшде
доре фисореду эри э туь доре. Гье эзу расди гофме муно Оврум э ши-
новусдогоргьоймеревоз, эхиртуь ник гердо!

Хонум (*эз Шевруьт*). Э мерд, у перигьо оморебугьо кук, э хьи
собовоз, бирорзерей кечи бири...

Шевруьт. Эн коми кечи? Чуь гуфдире туь?!

Хонум. Эн кечи нэгIэй, эн Оврум.

Шевруьт. Песк, дие пуле эйчуь овурде недо у э ме?

Хонум. Туьре воисденбу э сер энү тоёгъи вегири, дие пуле чуйтам миёсде доре э туь у? Уш терси, нум пулеш негуьрд, вирихд рафд.

Шевруьт. Ме эз же дануьсденуьм уре Оврум фирсоребу гуфди-ре. Ме кеф десмере буй некеширебируьм. Ме мугум у е хэспушин бири хэспушиге, чоьгол вишеире хуно шев торики диромори э хьэёт кес...

Зарангил. Ме гьелэгъи э Оврум гуфдируьм: пуле туь хуьшденитуй бер ди э сэхьиб духдер. Э хьисобевоз гIэйб омори юре хуьшдениюре эри овурде доре, э бирорзерей хуьшде тапшуьрмиш сохди.

Хонум (*песово чаруьсде*). Туь мунош гьезурасди. Еки туьни гIэйб-гIор дануьсдегор, екиге Оврум.

Шевруьт (*эз Зарангил*). Гьечу буге чойтуьре ху, бура э Оврум гу биёв пенж гьозор монет рэхь-пулиреш вегируь э хуьшдеревоз биёру. Те у оmore, меш бурам э правление сер кешуьм биём, дануьм кей дорениниге имуре аванс э трудоденгьойму.

Те Шевруьт ведарафде, оморени Марал э парталгьой кори хуьшдеревоз.

Марал. Руз ишму э хэйр бу!

Зарангил. Эгъиббеттуь эхэйр бу, духдерме.

Хонум (*эз Марал*). Туь имбуруз лап зу вогошдей эз кор?

Марал. Э телефоновоз мэгIлуьм сохд: ме зу-зу э райком биём гуфдире.

Хонум. Хэйр гердо, духдерме, чуй кори? Рафдебири?

Марал. Гьечи чуйтам рафденуьм ме э парталгьой кориревоз, жон дедей. Эз райком вогошденге мидани.

Марал дерафдени э хуне эри партал дегиш сохде.

Шевруьт (*эз Зарангил*). Вэхиз зу-зу бура Овруме огол зе биёр.

Зарангил (*когъли-когъли*) Вэхиз гуфдири? Мэхизуьм дие. Ё худой! (*Вэхуьшдени*).

Хонум. Эле, чуй тэгIди сохде туь, Зарангил. Нуьшде е пейле чой хурде, песде мирафди дие?..

Зарангил. Гьери? (*Дуборе нуьшдени*). Бошгу, гьэдоволим, веги биёр чойтуьре э миробой энжилиревоз, эгенер гьисдиге, нисдиге — эн бэгIлииревоз.

Хонум. Тух биёрум, небуге очугъ?

Зарангил. Очугъ нэгI. Ме тухэ чой хурденуьм.

Хонум. Эле, туь келе зени, тухэ чой э туь гурунд минишу, э дуьл туь кори мисоху.

Зарангил. Гьечуниге очугъэ чой биёр.

Хонум. Очугъ хурдиге шуьгъэм туь эз мунде жигеш дуьши ми зенуь, поебуру мибоши.

Шевруьт (*эз Зарангил*). Вэхиз бура, дие, эгъуьббеттуь эхэйр, те духдер э хуне дери. И тенбелуьн бири тенбел гьеле чой невонори, фурмуш сохди.

Зарангил. Гьери?.. Бирени, бирени гьечу: одоми куьнде, дусде одоми хуьшдере диренге э у ёр фурмуши офдоре.

Хонум (*э руьхшендиревоз*). Гье у туь гуфдиреи, Зарангил!

Зарангил. Бошгу, гьэдоволим. Худо рази гердо эз туь. У руь

гердо, ки худо Шевруьте э ёр биёро, кишди хьомоли эз тен ю фураво!
Ой худо! Омин! Бурам дие Овруме фирсуьм.

Шевруьт (*гЮси бире, эз Зарангил*). Эй духдер, и дуй сэг! Эт ту
рафденуьм-рафденуьм эдее гуфдире, оммо эз жигейтуь нисе жуьмуьс-
де. Вэхиз бура рафдениге дие!...

Зарангил (*вэхиддени*). Э сер чумгьойме, гьейсэг! Эт! (*Вадараф
дени*).

Хонум (*э песой Зарангил жэгъли веноре*). Худо чумгьойтуьре
векенде, э серту сенгъ зено!

Шевруьт. Эйчуь нифри сохде туь гьечи у фэгъире?

Хонум. Фэгъир? Герден ю — гьире-гъир! Еки туьни фэгъир,
екиге у. У ченд духдергьоре фурухди, ченд мердгьоре эз зенгьошу
жиро сохди эри хэйр куьф хуьшде

Шевруьт. Астафрулла дие!

Хонум. Бошгу, бигъил Овруме огол зенуьгу биёругу инжо. Эге
нер духдерме рази бисдоге эри рафде э у рушверне кечи, э у мейму,
гье эз лэг! Эй дер пиш несохдге уре, ме э и пире вэг! Дойме и бендгьой
муймере мибурум.

Шевруьт. У «меймуре» духдертуь дири, гоф сохди э урезоз.
Эзи се руз пушо иму недануьсдеки эри Марал гуьлгьош овурди. Дух-
дертуь ю хуьшдениу гуфди э ме: юре разини гуфдире эри рафде э Ов-
рум. Энжэгъ ме э у гуфдируьмки, уре пушоте зенгьо бири, екем сер
гирд эри тиракуьсде, гъэгъри бире. Оммо эз гьовогьо винируьм, дух-
дере э Оврум рафде разини, туь эдее гуфдире — у кечини, меймуни,
беле филони.

Хонум. Гъич у биренигьо кор нисди!

Шевруьт. Эгенер бовор нисе сохдениге туь хуьшденитуй эз ю
веги пуьрс. И туь, и духдертуь!

Хонум. Нэг! нэг! ме э у кор бовор нисохум.

Шевруьт. Эдем гуфдиренуьм гьечуни.

Хонум (*огол зерени Марале*). Марал! Марал! Е минут инжо вс-
диро гьери (*Эз Шевруьт*). Эгенер туь гуфдире дуз бисдоге, ме духдер
бебейме нисдуьм, и бендгьоймере небурурумге. Туьре, хуьшденитуйре
мигъилуьм бурра.

Шевруьт. Мере эйчуь? Ме доллок, парихмахир нисдуьм.

Дироморени Марал.

Марал. Чуьни дедей?

Хонум. Духдерме, эзи се руш пушо туь... у куке дирей, гоф
сохдей?

Марал. Ме гъичиш нисе дануьсденуьм.

Хонум. Духдерме и небисдоки. Жугьоб ди: е эри, е нэг!

Шевруьт. Е эри, е нэг!

Марал. Эри!.. Вохурдем. У гьемере э ме гуфдири, верасунди.
Дие пуьрсирение гоф ишму нисдиге, мере гирде мегъилит, ме эдее
тэг! Ди сохденуьм. (*Зури-зури дерафдени э хуне*).

Шевруьт. Гьо! Дирири?! Имогьой бура э парихмахир муйгьой-

туьре гъэйчи зенуь, эзи фир-фире зенгьоре хуне кутэхье муйгьо соху туьре...

Шевруьт э руьхшендиревоз э тегьер «фир-фире» зенгьо сохде, рафдени.

Эз хуне ведироморени Марал, тозе костюм э тен вери.

Хонум. Пой мара, мере э туьревоз гофи.

Марал. Жон дедей, ме эдее дир биренуьм, эхи!..

Хонум. Е гофлейгеш пуьрсуьм эз туь. Туь у куке пушоте ши-нохденбири?

Марал. Эри, гьеле эзи дуь сал пушо.

Марале воисдени ведарав, е жогьиле зен, э гъужогъ гъэил вери дироморени.

Гъуьзуьргууьл. Руз ишму эхэйр бу!

Марал. Эгъиббет ишму эхэйр бу.

Гъуьзуьргууьл. И хуней Хонумигьои?

Марал. Эри. Диройт, диройт, гъэйб меевгу ишмуре. (*Марал рафдени*).

Гъуьзуьргууьл (*эз Хонум*). Холей Хонум ишмунит?

Хонум. Эри, менуьм. Хъэйр гердо, гъурлугъ ишму?

Гъуьзуьргууьл. Гъейсэгъэт эзинжо рафдгьо духдер ишму бу?

Хонум. Эри духдермени. Чуьни бегем?

Гъуьзуьргууьл (*е лугъонде ох вокошире*). Гъичиш, холе.

Хонум. Туь эхи э дуьл е гоф дерие одомире хунои? Эри илчиети сохдеиниге, екем дир бирейт, духдер хосдехунд сохде омор.

Гъуьзуьргууьл. Эри, дир бирем. Ох дуьлме!.. Холе, инжимиш бошит, е дугъле гъов дит мере.

Хонум. Гъейсэгъэт (*дарафдени э хуне*), песеде ведироморени э пейлей гъововоз. Ини, гъов овурдем эйтуь. (*Гъуьзуьргууь э гъове хурдени*).

Гъуьзуьргууьл. Согъ бошит холе. Гъэмел миёвге е кемлей ик-жо дегешдуьм рэхъэти сохум, песеде метлеб омореймере мугуюм эришму, дуьлме эдее сэхд дорд доре.

Хонум. Э хъэет хуб нисди, духдерме. Вэхиз дарайм э хуне, де герд унжо рэхъэти сох.

Гъуьзуьргууьл. Гъувот нисди мере, занигъойме э хуьщде недеруьт.

Хонум. Ме э туь кумеки мисохум, вэхиз, гъэиле ди э ме.

Хонум гъэиле вегирде, эз гъул Гъуьзуьргууьл гирде, дебердени уре эн хуне.

Дироморени Зарангил. Эз песой зну дироморени Хумор.

Хумор (*э песой Зарангил*). Пой ебо, куйпек, ме э туь чуь луб биёрумге.

Зарангил. Хонум! Ой Хонум!.. Э хуне кес недери беге? Гъи.. (*чаруьсдени песово, дирени Хуморе*). Туь чуь гуфдири?

Хумор. Бэхшлемиш сохит, ме э ишмуревоз нисдуьм.

Зарангил (*Хуб томоше сохдени Хуморе*). Пэгъ, пэгъ, и чуь чини? Лап чум муьшдери гирдение чини. Эри ижире гъэруьсе офде хэйли пул векенде мибу эз духдер хосдогор. Э жуьн худо, ме эри энижир.

мол е сер э пейде э Кислорудскиш мирам. (Эз Хумор). Эз кигъои туь, хэлефме?

Хумор (и десиш хуьшдере э каре веноре). Э меревози туь?

Зарангил. Эри гӀэсел, бадбад, тикей эршефи. Эз кигъои туь?

Хумор. Эри, холе, Марале эй дире оморем!

Зарангил (Эри хуьшде). Эле бебевой, хунейме вемаруьсд. И бирден кар небугъо!.. (Эз Хумор) Ме эдее пуьрсиренуьм: туь духдер кини, эз кигъои?

Хумор. Э кучей Таги-заде шестнадцать зигъисденуьм.

Зарангил. Эле, хок э серме, и гуйге лап эз каргъош карики!.. (Куьнд оморени, келе-келе). Ме эдристуьре нисе пуьрсиренуьмей! Ме эдем пуьпуьрсире, эз кигъои туь, духдер кини?

Хумор. Ме?

Зарангил. Эри, эри, гъэдоволим, туь.

Хумор. Ме э ёсиёв кор сохденуьм.

Зарангил (гӀоси бире). Эле, туьре вином, э зир бенд, э зир сенгъ есиёв домунош! Бугъозме лов бисдоки! Эй каруьн бири кар, ме эз туь эдее пуьрсиренуьм: шуьвер бебешму, зен эн дедешму кини? Эз кигъои туь?!

Хумор. НэгӀ, гъеле э шуьвер нерафдем!

Зарангил. Эле, туьре вином гъич э шуьвер меравош, хъэсротъ дуьл мирош. Ошгуновое гъовол куде биёво эритуь. Погъ! Нефесма буррики, нефестуьре худо бурро, гъэригъсй...

Ведироморени Хонум.

Хонум. И чуй хъэрои?.. Э Хумор, чуй бири бегем?

Хумор. Руз эхэйр бу, холей Хонум. Гъич е кориш нисди. Иму хорошей кружок вокурдейм. Эдембируьм сес эни холере синемиш сохде гӀэмел миёвге эй кружок иму.

Зарангил. Чуй? Хэребе кружке? Хэреб-хэсде гердо ю!..

Хонум. Хэребе кружке нэгӀэй, хоровай кружке, театир егӀни. Эдее туьре эй тиатир сохде берденбу.

Зарангил. Тфу! Не юш, не татриюш, не биремун юш!

Хумор. Холей Хонум, Марал гъеле невогошди?

Хонум. Эз е нимсэгӀэтиге миёв. Биё нуьш е пейле чой ху те у оморем.

Хумор. Согъ бошит, холей Хонум. Ме бие бурам, песде мидиром. (Эз Зарангил, десе жумунде). Пока!..

Зарангил. Пой, пой! Инжо гъери куьнд биё! Димелуь, туь мере э дес дешендебири, э ме луб овурдебири? Те имогъой э меревоз туь гъечи эйчуь гоф несохди?

Хумор. Э туьревоз де жирейге гоф сохде лоигъ нисди (Ведерафдени).

Зарангил. Тфу! Шуьгъэм туьре зендигъо зен пар гердо! (Эз Хонум). Гъери е пейле чой биёр эриме э мироборевоз! Бугъозгъойме пара бисдо эз дес эни ализи-сиегъи, э деде-холеревоз муьрде.

Хонум. Туь мунош, чой гъелеш недуйшири.

Шевруьт (дироморени). ГъейсэгӀэт эзинжо ведерафдгъо духдер

Хумор бу? У эдембу Марале пуьрсире. Чув кориге имбуруз гьеме эдес уре пуьрсире.

З а р а н г и л. Духдер ужире чини, вэхд э шуьвер рафде биренки гьеме уре пуьрсирени?

Х о н у м .ЛэгГэйтуйре темиз дор. Гофе дан песде гу. Уре э келе жиге огол зери.

З а р а н г и л. Эхтер, ме инжо е усоле гоф гуфдируьм, дуьр гердо?

Ш е в р у ь т (эз Хонум). Весси, зурнов мезе, туь жун худойтуй! Э келе жиге огол зере духдертуьре чув келе кор, гьинор ссхди у беге?

Х о н у м. Песг и гьинор нисди? Эз план зиёди звеной энупенжоь тонн онгур вегирди.

Ш е в р у ь т. У кор худоини. Худоре воисдге пенжоь нэгЮ, сядиш мидуь.

Х о н у м. Валлагь, гуж, жофо невеноре, худо е гуьле онгуриш нисе доре.

Ш е в р у ь т. Хуб, хуб, весси лэхуьртуьре. (Эз Зарангил). Эжи Оврум?

З а р а н г и л. Дирем Овруме, мугу, туь бура ме гьейсэгГэт миём.

Дироморени Марал. Э синй энупорден вери. Гьеме дениширенуьг э, Орден энуп.

М а р а л. Руз ишму э хэйр бу!

Г ь е м е. Эгъуьбеттуь э хэйр!

Хонум гье усэгГэт куьнд оморени эз Марал, дес зерени э Орден энуп, гьэл гирдени эз душгьюю. Куьнд сморени Шевруьттиш, томоше сохдени.

Х о н у м (шори-шори). Орден дори туьре, хэлефме? Эри эни кор огол зеребу туьре?

М а р а л. Эри дедей. Эз Махачкала Председатель эн Президиум Верховный Совет Догъисту оморебу. Холей Гюлбоогьор Давыдовиш э ён ю бу чув депутат эн Верховный Совет Догъисту ве член эн Президиум энуп. Келегьой район, актив—гьеме бируьт. Э нуминзей эн Президиум Верховный Совет Догъисту до мере и Орден эн Жофой Гьирмизине ГГалем, десмере гирд, келе омбаракбу сохд, холей Гюлбоогьор ю хуьшдению десе и Ордене э синейме, гьэл гирд, моч сохд мере. Гьеме чеке-чек зеруьт. Себэхь э гозит дофус зере миёв Указиш.

Х о н у м. (Гьэл гирдени гене Марале, моч сохдени). Омбаракбу, хэлефме.

Ш е в р у ь т. Димелуь, Орден Гьирмизине Жофо, еГни, туьре эри хубе келе жофойтуь дори дие?

М а р а л. Гьелбет. Ме пориш имисалинере хуно эз участкай звенойме лап келе бегьер вегирдем.

Ш е в р у ь т. Бошгу, хэлефме, омбарак бу!

М а р а л. Согъ боши, бебе!

Зарангил куьнд оморени эз Марал. Гье и вэхди дирсморени Оврум.

З а р а н г и л. Омбаракбу, духдерме! Пушой гГэриситуь э сер домор биёругьо хубе бэхшгью, иш е бэхши эритуь. Шоре, безмугьо зенош! О в р у м. Офорим, одохлу Омбаракбу!

Зарангиле воисдени гъэл гируь Марале, оммо Хонум э десевоз поьндени уре.

Эз Марал куьнд оморени Оврум.

Марал. Чув-чув? Туь чув гуфдири? Туьре инжо чув дери!?
(Гъэгъри-гъэгъри эз бешу). Бебе!

Шевруьт (эз Марал). Чутьтам чув дери?!

Оврум (эз Шевруьт не Хонум). Ишму э ме бовор сохдейт, дух-дер ишмуре дорейт, бовор сохит, ишму гъич пешму нибошит эри эни кор. У э хунейме бикере хуно мизигъуь, чуьнки ме уре эз гъемей буь-туьн дуьнэгъ омбар хосденуьм, пул ме, мол ме, жунме — гъеме эри энугъурбуни.

Гъе и туьтем ведироморени Гъуьзуьргууь гъил э гъужогъ вери.

У шинирени гофгъой Овруме.

Гъуьзуьргууьл (хъэрой сохде). Дургуни! У дургуни!..

Оврум. И эз же омо ведиромо, уш, гъэдой нэхьс, гъе ижире вэгъдо?!

Гъуьзуьргууьл дорени гъиле э Хонум, куьнд оморени эз Оврум.

Гъуьзуьргууьл (эз Оврум). Дургу эдее гуфдире туь! Туь е вэгъдо ижире гофгъоре эримеш гуфдиребири!

Шевруьт (э мэхътелиревоз). И кини?..

Оврум. Ме туьре нисе шинохденуьм!

Гъуьзуьргууьл. Гъелбет, туь мере нишинохи: э туртуь тозе оз офдори. (Эз Марал). Эдем э туь минет сохде, бовор сохде э и ширино мара зугъун энугъуь, хуьшдере бедбэхд месох, деде-бебейтуьре езугъ месох.

Марал. И чув гофгъои ме шиновусденуьмгъо, чув коргъои ме диренуьмгъо?

Оврум (эз Марал). Нисе дире зен делуьни?!

Зарангил. Эхтер!.. Нисе дире зен эз хуьшде гоф нисе сохде, э хуьшде недери? .

Гъуьзуьргууьл (эз Оврум). Эри, ме эзи чор сал пушо делуь бируьм, э гофгъойтуь бовор сохденге, э туь э шуьвер рафденге. Туь мере э загсиш неберди, сермере пучинди, мегъер сохди э гъэдот диниревоз, мере шендиге э гъилевоз эри е кепик пул недоре.

Оврум. Ме гуфдируьмки: ме туьре нисе шинохденуьм!

Гъуьзуьргууьл вегирдени эз гъужогъ Хонум гъиле, куьнд оморени эз Оврум.

Гъуьзуьргууьл. И куктуьре чутьтам? И куктуьреш нисе шинохде. Эгенер туь бебегъойгере хуно мибисдориге, у «бебе! бебе!» гуфдире, эз шори пелпелуьре хуно вежегъисде, э гъэлтуь мишенд хуьшдере, оммо у эз туь эдее песово чаруьсде!

Э песой сегъне оморени е ченд сесгъо. Дироморенуьт дугъ э песой еки членгъой звено: Хумор, Овшолум, Овшор, гъемчун тозе агроном колхоз Ошир ве е колхозчи.

Хумор (гъетте дироморе). Холей Хонум, Марал эжи! (Дирен Марале. Шори-шори). Гъо! Омбаракбу, Марал!

М а р а л. (э орден хуышде бирмунде). И Орден е тэхьно бэхш эн жофойме нисди, эн гьемешму гьисди. Ишму э ме кумек нибисдоритге, эз дуьли кор нисохдитге, ме и Ордене гьобул нисохдум.

О в ш о р (гІэйбе-гІэйб). Меш эзимбэгъдо хьэрекет мисохум де членгьойгей звеноймуре хуно эри кор сохде, эзугьо песо эй немунде.

Х у м о р (эз Овшор, э руьхшендиревоз). Милый Обжор, это очень мило с твоей стороны! Баракаллагъ туьре!.. (Хэнде).

Гьемей энугьо куьнд оморенуьт эз Марал, омбаракбу сохденуьт уре, дес юре гирденуьт, Хумор гьэл гирде, моч сохдени Марале.

Эз гьеме бэгъдо Ошир куьнд оморени эз Марал, дес энуре гирдени.

О ш и р. Марал, омбаракбу! Ме гьечи шорум, гуйге и Орден мере дориге!

М а р а л. Омбар согъбоши, Ошир! Ме дануьсденуьм!..

Оврум куьнд оморени эз Ошир, гьошгьобогълуь дениширени э у.

О в р у м (эз Ошир). Пой ебо гьери, бирорзере, гу эриме: пенж гьозор монет ме э туь доремгьо эжеи?

О ш и р. Э мени, оммо ме нисе дануьсденуьм э ки дуьмге у пул гьоре.

М а р а л (эз Ошир). Э ме дит у пулгьоре!

З а р а н г и л. Баракаллагъ, духдерме! Баракаллагъ!

Х о н у м. Марал?! Туьре дедей миро! Чуь сохде туь!?

Шевруьт поисди э хуышде домундере хуно. Суьгьруьсдени.

М а р а л (эз Ошир). Дит пулгьоре э ме.

О ш и р. Марал! Туь чуь гуфдире?!

О в р у м (эз Ошир). Эри, бирорзере, у пулгьоре ди э одохлуйме. У рэхьпулини. Бигьил у у пулгьоре э десдин дес хуышдеревоз дуьгу э сэхьиб хуышде!

Марал вьегирдени пулгьоре эв Ошир.

М а р а л (эз Оврум). Туь гуфдирере хуно, ме и пулгьоре эдее доренуьм э сэхьиб ю. Сэхьиб эни пулгьо (бирмундени) и зени ве и гІэйили.

Марал куьнд оморени эз Гьуьзургуьл, донорени гьундогъ пуле э дес энугь, оммо уре нисе воисде вегирде.

Г ь е м е э е с е с (эз Зарангил не Оврум бэгъэй). Веги! Веги! Духдер!..

О в р у м (эз Марал). Туьре чуь ихдиёри пулгьоймере э у эри доре?!

Марал вегирдени эз гьужогъ Гьуьзургуьл гІэйиле.

М а р а л (эз Оврум). Эри эни гофгьойтуь и гІэйил э народный суд жугьоб мидуь. Имогьой хосденуьм эз ишму «гозе Меджнун» чуьтам оморейтге гье гьечу вогордит рэхь ишмуре!

О в р у м (хьуьриш сохде оморени э сер Марал). Екиреш ихдиёр

нисди пулмере эри сэхьибси сожде. (Десе гьово гирдени э сер Марал).
Ме туьре!..

Шевруьт (э хьэроевоз эз Оврум). Пой, гьуьрумсогь! (куьнд оморени эз Оврум, хуни-хуни дениширени э у. Бирмундени э гIэилле). Ме и си сали и кишдире бесдем эри еки эзини гIэйиллей нарине хьэсротуьм гуфдире, оммо туь номусуьз, утанмаз суьгьде куклейтуьре шендей, гьишдей сэхьибсуьз, чоресуьз, э михьтожи, хьижрони! (Векендени кишдире эз кишд хуьшде, шендени э гьэгьревоз э сер Оврум). Дегь туьчуьни кукгьо бирейнжон мерде, еки эзини гIэсуьлменде, сарафменде духдерме гьозор гиле хуби (куьнд бирени эз Марал, гьэл гирдени уре. Эз Оврум). Имогьой ибуд шерменде бош эзинжо, эз лушой чум ме!

Хонум (эз Зарангил). Туьш ебо хьэктуьре вор ди эзинжо!

Гьемееки шишире оморенуьт э сер Оврум. Оврум хуьшдере песово-песово доре. песеде бирден вирихдени. Эз песой энун, чума-чару сожде-сожде зури-зури ведерафдени Зарангилиш.

Марал тик гирдени гIэйиллере.

Марал. Денишит чуь раче гIэйилиге!.. Ки дануьсде, белки и гIэйил келе биренге Юрий Гагарина хуно э космос верафденбу енебуге Гавриил Илизарова хуне игидие тэгIрифлуье коргьойге сохденбу эри эн хэлгь, эн вилеет иму!..

Гьемееки кура бире, хунденуьт:
Бирмундим эришму томоше
Э товун хуби ве зубуни,
Согь гердо э гIуьлом гьемише
Жофо, муьгьбет, боворини!..

П Е Р Д Е (Эхир).

Михаил Дадашев

ДУРГУНЕ ГІЭДОТ.

(Се пердеи пьеса)

Вези сохдегоргьо :

1. Эликсендир Келебебеев — 45—50 сале
2. Мирвори эн Эликсендир — 40—45 сале
3. Марал духдер энугьо — 22 сале
4. Шово гІэмей эн Мирвори — 60—65 сале
5. Одом хьэрмэхь ишкулегьи эн Марал — 23 сале
6. Равоши Худодотов дусд эн Марал — 23 сале
7. Бирор Худодотов, лелей Равошигьо — 55 сале
8. Гьомугьил алишваришчи — 45—50 сале

СУЪФДЕГЬИ ПЕРДЕ.

Пердей сегье кеширеи. Э пушой перде, э лой чеп е скамейкеи. Э перде вогосунде оморет бутафорный доргьо, мигуиге инжо аллея эн богъчеи. Эз лэй расд э сегье диоморени Шово, эз лой чеп, гьэрзинке э дес дери, Мирвори.

Шово *(чешмекгьоре эз сер вини э чумгьо вонорени)*. Эл-е-е.. Мирворини? Э духдергІэмле, гьечи кор бире? Эжеи туьэй?

Мирвори *(мэхьтел бирени)*. Чьуни бегем, гІэмей Шово? *(Гьэрзинкере эз гурунди э десиге донорени)*.

Шово *(хьуьршлуь)*. Пара бисдорумки! Согъ руз эз туьре гешдэ э тартапил деруьм...

Мирвори. Эйчуь? Чуь бири бегем?

Шово *(хьуьршлуь)*. Эз хэриме! Коргьой гуюгьоре хуно, пул дорем э серме кор овурде.

Мирвори. Чуь кор? Чуь бириге негугьы?!.

Шово. Чуь бире! Э сереботитуй э боле дешендем хуьшдере. Э гофтуь бовор сохде, хуней парчогьире э пой взхизундем, имид дорем, игьо имбуруз себэхь эри Марал эдет илчигьо дефирсоре, оммо Марал...

Мирвори *(герсе-герс)*. Марал? Чуь сохди Марал?

Шово *(хьуьршлуь)*. Марал!.. Эриме, духдергІэмле, и кор келе хуьрдини, келе биёбури!..

Мирвори *(тоб недоре)*. Эхир, чуь бириге негуи?!.

Шово *(гоф Мирворире зерени)*. Пой, ёбо миё нуьшим, э пойпом

гоф нибу. (*Э сер скамейка нуьшденуьт*). Э пушой чумтуьни, боворнире доре, и хэлгъ жуьр-бежуьре коргьошуре э ме тапшурмиш сохденуьт., э гӀэрей жейлеигьо дусди венгесдере, эри биезенгьо шуьвер офдере, метлеб хэлгъэ воровундере...

М и р в о р и (*тоб недоре*). Серме эз гофгьойтуь нисе вадарафде..

Ш о в о. Екем тоб ди, тэгӀди месох, те эхир гушвени... Эз и коргьо эримеш хэйр бирембу, эдембириуьм дуланмишмере э рэхъ берде, дегъбисд монетмеш бирембу... Имогьой эз туь мере дешендейгьо биёбури нунмеш мибуру, нуммеш...

М и р в о р и (*гъэгъри бирени*). Эхир, чуй бириге негугьи? Лов бисдорумки!...

Ш о в о. Гъеле эз и зиедте гоф бире?! Ме гуфдиренге Равоши, кук четверсулаки сэхьиб були — бэхдеверире, гӀошир—гӀоширгьоре воисдени эри хуьшде Марале хосде, туь мере разименди не дори?

М и р в о р и. Чуй гофи, эри!

Ш о в о (*эз зугьун Мирвори сохдени*). Эри..и..! Гъечу бире гьисди, туь э Маралевоз гоф сохдебири?

М и р в о р и. Имогьой э Маралевозиш гоф мисохум, ме дануьсденуьм...

Ш о в о (*гоф Мирворире зерени*). Дануьсденуьм!.. Чуйре дануьсдетуь, бейхэбер? Марал э Одом, кук Нофтоли-интилигентевоз, дусди гировунденге?

М и р в о р и (*хьуьршлукь*). Туь чуй гуфдире, гӀэмей Шово? Гьич нибугьо кори!

Ш о в о. Веди биреники и гофгьо дургуни? Ебо эдет гуфдире Одом эз салдатиш эри Марал дуь сал когъозгьо нуьвуьсди, дуриш биретге, э еки дусди гировундет. Де чуйтам бире и коргьо?

М и р в о р и (*деш хьуьршлукь*). Нуьвуьсди-нуьвуьсде... Ченд салгьо э еки э ишкуле хундет, гьунши-мэхьэлегим, э гӀэили одоми чуй коргьош сохдени... Меш мугум чуйниге...

Ш о в о. Де эйчуй терсире Равоши? Марал, мугу, е руз э юревоз хуб-хоси, гӀэсел не руьгъэре хуно, е рузиге, мугу, гьич гоф сохден нисе вогьисде юре..?

М и р в о р и (*екем хомуш бирени*). Туь гӀэмей Шово, гӀэиле хуной, гъеле игьо гьуьз-одохлуш нисдики...

Ш о в о (*екем евош бирени*). Меш дануьсденуьм, э метелегьо гуфдиренуьт: «э песой хубе гӀэсб гьэмчил мибу», оммо... терсиренуьм...

М и р в о р и (*гене гъэгъри бирени*). Туь эз чуйжо гоф сохде, гӀэмей Шово? И гӀэилгьойме сэхьибсуьзи бегем? Ме, деде, курум? Марал не Равоши эз ишкуле бэгъэй, ченд сал э еки э институт хундет, Равоши э лойму рафде-оморсиш омбар сохди, Одом не содем эз ёр вадарафди гьишди рафде...

Ш о в о (*э хуьшде домундени*). Э дуьлести дереуьм, э чуйк-чуйки, чуй сохумге нисе дануьсденуьм., гьйесэгӀэтине жогьилгьо., э жун бебейме, эз кул хэр офдорере хуно мибошим., омбар терсиренуьм. эз биёбури терсиренуьм...

М и р в о р и. Чуй биёбурини инжо? Дануьсдебош, гофме гофи, чуйнки ме дануьсденуьм, ме лап боворинуьм и иму сохде кор воисдей Маралиш гьисди гуфдире, эзу хотур дорем ме разимендире.

Шово. Туьре сэхд имици дие? Э сохде видов-видовгьо, э кешире эзхьметгьойме езугъ оmore мере... Непоюнум илчигьоре?

Мирвори (*гъэгъри бирени*). Туь хосиетмере дануьсдени, гIэмей Шово, не гуфдируьмге лов мибошум. Гъэвелминжи, туь кес нисди. эриме лап э гьовоиш эзхьмет кешириге. Эз у бэгъэй, туь эз чужо гоф сохде? Ме бегем духдере эз куче офдем? Лап омбар воисдге диrowгу илчигьо не милчигьо..!

Шово (*екем евош бирени*). Гьенжэгъ, духдергIэмле, гъэгъри мебош, туь дануьсденики, жогъилини, дусдини, муьгъбети...

Мирвори. Чуьуь..? Муьгъбет? Дусди? Хэре серме, меш э муьгъбет гире мундем э и руз... Эки хэлгъ хэндуюсденуьм, э хуне-э дуьлести...

Шово. Эри, балайме, гIэруьс хуней косиб гье палане кемер мибу, гье тирохопой... (*Гъуз бире эз гъэрзинкей Мирвори е муьшд бэгIэли вегирде хурдени*). Э ёрмени, бебешмуре гьич рази небу туьре э Эликсендир эри доре, туь сохдигьо коргьо бисдо...

Мирвори. Эгъ, гIэмей Шово, у гIов рихденге куле гирдение коргьи. Ме чуь дануьм и э хуне хуруз, э куче вече биреире... Ме гьей-сэгIэтиш э дуьлести деруьм гIэруьси духдере чуьтам сохумге. Эри жигъызгьо филенгъэдер пул гереки, оммо э хэбер Эликсендириш не дери...

Шово. Пой, духдергIэмле, мере гIэйб месох. Туь, худо меерош, гье э тартапил дери эхи... И Эликсендир, шуьвертуь, лап э пул кортуьш вери?

Мирвори. Небуге э е муьзд-зарплат Эликсендиревоз хунере не хундеи гIэйлгьоре э рэхъ берде бирембу?

Шово. Гьелбет, балайме, э хуней одоми эз муьзд мегьине бэгъей де пулиге неомоге, четини... (*Гене эз сер гъэрзинке бэгIэли вегирде, хурдени*).

Мирвори. Де пулиге эз же оmore...

Шово. Мэхьтелуьм... И ченд сал Эликсендир еки эз келегьой завуди, и молгьо-чигьой завуд э дес ю дери, коргьой гуюгьоре хуно, десе дени-веги... Эз у бэгъэй, имогьой гIэйлгьош эдее кор сохде.., э гуфдирей хэлгъэвоз ишму миё э пулевоз вежегьит...

Мирвори (*гъэрзинкере э лой хуьшде кеширени*). Чуь... уь? Эз завуд...чи? Дуьзди? (*сиплове хэнде сохдени*). Чорей Эликсендир буге эри э завуд зарали нерасире, шевиш мирав гъэреул мипою... ГIэйлгьорещ гьочу хуте сохди, эз дуьзди хурде биёвгьо чи, мугу, э бугьоз дешу мимуну...

Шово (*бегIэлире хурде-хурде*). И ченд сал туь, духдер девлеглуье бебе, ижире коре тоб дорей поисде?

Мирвори. Э гуфдирейтуьревоз, чуь миесдуьм сохде?

Шово (*тум бэгIэлире туф сохде, шендени*). Худо меерош, туь гIэйилле нисдики, парчогьо хуно, веги гьеммере э дестуь, бош сэхьиб, э Эликсендириш варасун, овом мебош, гу, гIэруьси духдер э пишо дери гу...

И гофгьо э лэгIэй зенгьо дерики, эз лой расд э сегьне диrowморени Марал.

Зенгьоре диренге э песой дор цэхьни бирени.

Мирвори. Не гуфдирем бегем?!

Шово. Ме гуфдире тегьер, нэг!!

Мирвори (*фикирлуу*). Эз расдиш, гулумпе бирем мунде, мигуиге киниге басартмере бесди нуьшде. Оммо терсиренуьм, Эликсендир э гофме ниденишуь...

Шово (*гзэгърисоегъ*). Гьелбет., г!ожиз бисдориге туьрс екиш э гуш нигируь. Ме дануьсде, сэхьиб коргьой хуне миё зен бу. Пой э сер гофтуь, гуьрг бош, э герек бугьо жиге туьлки бош, сох хьэрой, дешешивен, гирис, терс ди, менэхьэфи сох, чуьш сох, оммо бигьил ишуре пул оворде... Пул эй, муьзд-зарплат гьич, пул..л!..

Мирвори (*э хуьшде домундени*). Эри, эри, г!эмей Шово, эз расдиш, де чорейге нисди.

Шово (*гене тум бэг!элире туф сохде, шендени*). Небуге эз хэл гьиш г!эйбики, лап косиб-косибгьош гьеймогьой эз тозе г!эдотгьо нисе домунденуьт, номус хуьшдере пой нисе зеренуьт, э жуна бебе-дедейме, хуьшдере э хьофд рэхьиш эдет норенуьт, жигьизгьой духдере э тозе г!эдот гире эри хьозур сохде. (*Э гзирогъ «Иш гьечи, бебе шори, писер—э базари!»*) Эри..и., эз зен хосде-не хосдей Мунош чуь хэбери?

Мирвори. Эгь, уш бешуре хуно, тэг!эли...

Шово (*гзэрзинкере гене э лой хуьшде кешире, е муьшд бэг!эли вегирдени*). Чуьтам?

Мирвори. Вогосири мунде э у Хонум, духдер Бобоил. Хонумиш чуь хонум: лаборантке кор сохде, оммо «келегеди ю симуьргьи, хуьшдени ю епологъ». (*Гзэрзинкере э лой хуьшде кеширени*). Муьгьбетюни мугу...

Шово. Туь вокурдейгьо хунегьоре, уш мивокуну.. Веги гу, варасун, эз муьгьбет гу, недане г!эил, э куьф чи нисе дарафде. У Бобоилгьо-Хонумгьо, гу, гьемме бизнесуьзе одомигьой, ерузинегьо, имбуруэри хурде чи бисдоге, угьо дие фикир себэхьире нисе кеширенуьт, зиндегунни энугьо волговуше хунои...

Мирвори. Хэре кукме, э меревоз нисди... Эдем гуфдиренуьм, биё хэлефме, имуре той пойбирэхьнегьо месох, офим эритуь духдер эз е г!ошире, бинелуье хуне, себэхь эритуь кумекиш бу, гьувотиш... Дануьсдени чуь гуфдиге эзме?..

Шово (*тум бэг!элире туф сохде шендени*). Чуь?

Мирвори. Э гуфдирейтуьревоз, мугу, г!ошир небугьо одоми не э шуьвер биё бурав, не зен хою?.. Имуш г!ошир нисдим, мугу...

Шово (*бирази*). Хэр-хэре гофгьо, э г!ошири бибеле-г!эмлейтуь ки бири! Нэг!, эдем диренуьм, духдерг!эмле, туь жилов г!эсбе бегьем хьэрзо сохдей...

Мирвори. Мерэ, г!эмей Шово, гьеймогьой минкин Мунош нисди, вэхд энущ миёв, ебо и коргьой Марале варасим...

Шово (*ловхэнде*). Эри..и, чуь хуб э ёрме омо, эз и дуь руз пушо омо э ме дедей гье и туь гуфдиренигьо Хонум вохурд. Сикейоре оморе дире — эдей эз Самбур г!ов хурде. Э вогьнеки дуьндуьрмиш сохдумире, мугум: «Духдере э шуьвер кей доренит, жигьиз ю хьозур нисди бегем?» Гьечи э ме дениши, мигуиге хубгьо-хосгьой энире гьеммере ме куьшдем. Песде гуфдире: «Шуьвер доре-недорей духдерме э туь кор нисди», ег!ни, жигьиз духдер ю, мугу, дикломюни... Хьи... хьи... Мугум э дуьлме, биёр у дикломе э кун невейме дени.

М и р в о р и. Диплом кире нисди! Гьэдой Мараллеймере вегиром э тэгИриффи энун институт варасдегор ки бири! *(Екем э фикир домундэ бэгэдо)*. Мереш, гIэмей Шово, дузире гуом, не духдере доре, не эри кук эз хуней косиб духдер хосде нисе вогьисде. Гьечинигеш, косиб керг восдоге, гуфдиренуьт, е косиб нечогъи, енебуге — керг.

Ш о в о. Хьи... хьи... Рэхьмет э хурде ширтуь, балайме. Гьелбет, духдере э девлетлуь ди, гIэруьсе эз хуней гIошр биёр — лезет веги *(гене бэгIэлире туф сохде, шендени)*. Мунэшле-Мараллейтуьре э метлеб расунош, ме гуфдирере хуно сохдиге, гьемме коргьойтуь э барас миёв...

М и р в о р и. Худо рази гердо эз туь, эй сохде коргьойтуь хуб-хубе бэхшгьо вегирдени гердош...

Ш о в о *(вэхуьшдени)*. Фурмуш не сохдей, духдергIэмле? Е шол курпелуь эз туь э ме бэхш расиренигьоре?

М и р в е р и. Эле, чуь гофи?! Бэхш вегирдени гердош! *(Вэхуьшдени)*.

Ш о в о. Де ме бурам... Гьечу гьисди ме Равошире разименди дуьм *(кеширени э гьэрзинке, лов ю э хэнде сарафдени)*. Эле..е, инжо бэгIли недомундики!.. Чоре нисди, гене миё э базар бурам... *(рафдени)*.

М и р в о р и. Эри, эри, гIэмей Шовво. *(Шово рафдени. Мирвори дедие?)*

Эз пэхьники ведироморени Марал.

М а р а л *(фикирлуь)*. Иш гьечи... Ме э чуьк-чуьки «чуь сохум» деруьм, игьо гьеммере буррат-бесде. Оммо... тэхсир э меш вери, гоф вороморенге ме э дедей ченд гиле Равошире тэгИриф дорем... *(Гешдегешде оmore э сер скамейка нуьшдени)*. Дузи, Равоши рачи, ведилуьни, эгьуьлменди, эз дуьлимени, гьенжэгъ... и песини дуь сал гьич шичнохдени немунди... эз руй гуйге юни, оммо гоф сохденге... мигуиге ире дегеш сохдет, гье гоф пул дери э лэгIэй ю... Пул, пул, пул... ингьэде пул эзже омorige ире мэхьтелуьм. НэгI, эхир у сохденигьо коргьо хуб нибу, э сер энун хэто вери, уре ёгьин хилос сохде герекни... *(Дениширени э сэгIэт гьули)*. ГьейсэгIэт Равоши миёв, ме егилейгеш э урезоз гьф мисохум, увэхди...

Эз лой чеп э сегьне дироморени Одом.

О д о м *(Марале диренге, шор бирени)*. Марали?! Руз туь э хэйр бу! Чуь хуб иму э еки вохурдим...

М а р а л *(ловхэнде)*. Рузтуьш э хэйр бу, э гьуьбеттуьш э хэйр бу, Одом, дусд гIэилиме! *(Вэхуьшде дес Одоме гирдени)*, Саллати берди туьре, гьич нигуи туь у лэгьэре куклей мэхьэлеиму партафилмере эз хуне э ишкуле, эз ишкуле э хуне бердембугьои гуфдире... ха... ха...

О д о м *(ловхэнде)*. Эри, эри... екиш бовор нисоху, ки эз е, гьэмише хуно бугьо, назуке духделе, э игIэрей чуней ю *(бирмундени)* гьеммише мерекем вебирембугьо, ижире рачи келе мибу гуфдире...

Гьердушу хэндуйсденуьт.

М а р а л *(эз дениширей Одом екем сергьуз бире, э хуьшде домундени)*. Чуь хэбери эз туь? Ченд сал екире недирейм?!

О дом (*шори-шори*). Согъбоши, Марал! Бовор сох, ме э ижире э еки вохурдеи ченд сал гужет сохдем! Оммо.., е ерине пушо туь мере э куче зере гиросденге, омбар дуьлхуьрд бисдорум, мугум, белкем фурмуш сохдей мере...

М а р а л. Туь чуй гуфдире, Одом? Бовор сох, ме туьре не дирем... Бегем гьечинш ёрфурмуш бирем ме дусд гїэлире эри фурмуш сохде (*екем фикир сохде бэгьдо*). Веди биреники, салдатире эссен сохде бэгьдо туь э шегьер вогошдей омере? Эхи ме туьре гьич не дирем?

О дом. Нэгї, ме дуь сал э Саратов э милицейский ишкуле хундем, имогьой е мегьи э инжо э ОБХСС кор сохденуьм.., заочно э институтинш хунденуьм... Туь э экономически отдел эн завод кор сохде, ме дануьсденуьм...

М а р а л. Эри, меш имогьой се мегьи, институте варасде бэгьдо, э завод кор сохденуьм...

О дом (*э хуьшде домунде тегьер*). Эз расдиш, туь мере фурмуш не сохдей, Марал?

М а р а л. Гьелбет, нэгї...

О дом. Де гьечу гьисди, ме эз салдати вогошденге, туь э нуьвуьсде когьозгьойме жогьоб эйчуй не дорей?

М а р а л (*э хуьшде домундени, пезде э Одом туж денишире, жогьоб дорени*). Ме омбаре фикиргьо сохдем, Одом... (*Ох кеширени*). Эри, дузи, иму э гїэили дусди сохдейм, имуре эз еки суриш не бири, лап хубе ниетгьо не вейгегьош бири имуре... Эри гиросде рузгьой гїэилиме хьэсротум... Ме гьейсэгїэтиш э минжи ченд рэхьум, э тенги-тонголи дереум, чуй сохумге нисе дануьсденуьм...

О дом (*гье ебо*). Гьич тенги мекеш, ме кумеки мисохум э туь!

М а р а л. Пой, тэгїди месох, гофмере те эхир гуьом, чуйнки э туь ме биё дузире гуьом... Бэхшлемиш сох, дусдме, оммо вэхдгьой гїэилиму варасди, Одом... Гьушгьо парзенуьгьоре хуно, угьош пар зерет гиросде...

И гофгьо э лэгїэй Мрал дери эз лой расд э сегьне дироморени Равоши — э тозэ, кастум геймиш, муйгьою тимор сохде.

О дом. Чуйтам? Бегем иму...

Р а в о ш и (*э гоф энугьо гьэриш бирени*). Чуйта... ам? Герек гьисдигьоре хуно! Рузтуь э хэйр бу, Мрал! (*Дес Марале гирдени*). Эдем диренуьм, хьэрмэхь ишкулеиму туьре гьэрол кешире негьишди?

М а р а л. Эз расдиш, иму омбар шори сохдейм салгьой гїэилире: э ёр оворденге...

О дом. Имуре эри э ёр оворде гофиш гьисди... (*Эз Равоши*). Э Равоши, туь мунош, е метлебмере воровун...

Р а в о ш и. Чуй метлебе?

О дом. Бигьил имуре е дегь минутигеш гоф сохим...

Р а в о ш и (*мэхьтел бирени*). О... о, лап гьечуни..? Егїни, сеимуьнзиеди! Ха... ха.. Эз расдиш, гофтуь дузи, Одом... (*Туж дениширени э Марал*). Оммо инжо сеимуьн кини? Гьи? (*Силлове хэндэ сохдени*). Эриме оморенигьо сеимуьн... инжо... туьни (*бирмундени э сер Одом*). Гьечу нисди, Марал?

М а р а л (*гьэгьри бирени*). Театр мебирмун, инжо сегьне нисди...

Равоши (эз Марал). Ме бегем расд нисдуьм?..

Одом. Гене хосденуьм эз туь...

Равоши (э тегьер артист чаруьсдени э лой Одом). О... о, туь имогьонш инжой? Нэг!, туь эз расдиш не варасирей?..

Одом. Эри, Равоши, мере варасире войсде... чуйтам эхи туь эри Марал адвокат бирейге? Имогьой Марал (дениширени э Марал) эри хуьшде гьэрор нореш нисе дануьсде?

Равоши. Тенги мекеш, норени... Э ме дануьсде, дуь минут пушо гьэрор хуьшдере у э туь лап очугь, варасирение тегьер, гуфди. ЕгИни, эз же оморейге, мугу, вогошд э унжо бура... ха... ха...

Марал (э гьэгьревоз эз Равоши). Туь дилмож бирей?! Туьре ки ихдиёр дори э жигеймеш эри гоф сохде?!

Одом. Хьэйф гирошде рузгьойму, Марал! Ме недануьсдебируьм иму э еки ижире тегьер мивохурим, туь мере ижире жогьоб миди гуфдире...

Равоши. Гьисдигьоре дорейм... ха... ха.. Коргьой гуюгьоре хуно, эз дес э дес, пуле хуно... ха.. ха.. Эде, туь ебо э сер-семболтуь денишпесде той туьре оф... Туь эже, Марал эже? Одоми э хьэлов хуьшде гире микешуь пой хуьшдере...

Марал (деш гьэгьр кеширени). Весси гуфдируьм, туь бегем номус туьре вир сохдей?!

Одом (э руьхшендиревоз). Эз парталме туь лап ме кинуьмгеш дирей?

Равоши. Небугьо чире винире нибу! Абаси гьеммише абасини, у гьич е вэхдиш дегьмонети бире нидануь!

Одом. Э тозе дегьмонети! Екем хомуш бош! Туь адвокат Марал бирейре ме те гьейсэгIэт недануьсдем... Расди, туь, хьэрмэхь ишкулеиму, имогьой дегьмонети бирейреш, бэхшлемиш сох, уреш ме недануьсдем... Оммо эхир туьчуьни дегьмонетигьо пэхуьр мибугьоре ме лап хуб дануьсденуьм...

Равоши. Меш те гьейсэгIэт туь фолчи бирейре недануьсдем бэхшлемиш сох, фолтуь э ме сарфиш нисе сохдеге оммо гьэгьтуьре биё дуьм... (ведешендени эз куьф е абасире, дес Одоме гирде, денорени э дес ю). Иш гьэгьтуь Ха.. ха..

Марал (эз Равоши). Туьре гIэйб оморени? Туь чуь сохде?

Одом (суьфде дениширени э дес ю деригьо абаси, песде чаруьсдени э лой Марал). Туь гьэгьр мекеш, Марал! Чуь биё сохде биёв? И тозе «адвокат» гьейсэгIэтт э гьугь асму вери, келегеди ю гьэзенж несохде пулгьоре эдей сохде... Оммо терсиренуьм имбуруз-себэхь уре эри хуьшдеш адвокат герек мибу... Согьбоши, Марал! (Дениширени э Равоши). И абасире ме ёгьин э ёртуь миёрум... (Чаруьсде-чаруьсде рафдени).

Равоши (э келегедиревоз). Ах, ах, винишит чуь игидиге, чуь жобордиге! Туф шендем эритуьш, эри прокурор не адвокаттуьш, угьоре ме э пулевоз восдоренуьм... Э и дуьньё гьувот гьемме коргьо пули, э пишой пул лап гьопуй парчогьиш вокурде оморе! Дануьсди? Эгь, эри туьчинигьо гуфди-негуфди гьемме екини. Бура, бура, песево медениш, туьре инжо той нисд!.. (Одом десе э гьэгьревоз фушенде, чаруьсде рафдени). Бэхшлемиш сох, Марал, екем тоб недорум...

М а р а л (*эз глэйб, сифете э кеф десгьоревоз пэхьни сохдени*). Бэхшлемиши эйчуьни?.. Ме согъбоши миё гуом эзтуь...

Р а в о ш и. Согъбоши?..

М а р а л. Эри, туь шелеймере омбар сук сохдей... Ме имогьой метлеб зиндегунитуьре лап хуб эзвер сохдем. Веди биреники, пул эри, туь эз гьемме метлебгьо-войгегьой дуьньё зиеди?!

Р а в о ш и. Гье бошгу, чуй зобуни дери э и кор? Гьери бирмун эмс е одомире, комиреки эз пул хьэз нисе оmore, енебуге хубе зиндегунинисе вогьисденигьоре?

М а р а л. Гьелбет, хуб зигьисде гьеммереш вогьисдени, оммо э дуьзди-дургуниривоз нэгі, чуьнки ужире зигьисдеи пезде эз чум мездиров, у туь рафденигьо рэхьиш ужиреи...

Р а в о ш и. Бовор сох, Марал, ужире гофгьо е э киниггьо бэггьэй невери... Эз зиндегуните у гофгьо рэхь эз асму те хорире хунои... Менисе диренуьм и хэлггьэ!? Э пушой чуммени гьеммей эни коргьо.., меш и хэлггьэ хуно...

М а р а л. Хэлггьэ хуно?.. И хэлггь гьемме э дуьзди-дургуниривоз зигьисде? Ме гьич э у гоф бовор нисохум! Бебейму согь гьуьмуьр э муьздзарплат хуьшдеревоз эдей зигьисде, е дезде фэхьлей завуд иму, дуьзди чуьниге нисе дануьсде.., нэгі, у дуде гоф нисди. Расди, дузи, тукунгьойму буши, эри восдоре чи нисди, четинигьо омбари, лап омбари, оммо хэлггь дуьзди нисе сохде, у дуьзди сохдеи оргьо хэлггь нисди...

Р а в о ш и. Эле..ле..ле.. Эдем диренуьм туь идеягьой хуькуьмете бегьем эзвер сохдей... (*ловхэнде сохдени*). У коргьо гьемме эрэхь мидрав, туьре дерд энукоргьо-гофгьо мегируьгу. Не эз товунме терсиреш метерс, ме дивэггь энукоргьоре хуб эзвер сохдем... Мере, Марал, дусдме, муьгьбетме, е метлеби, е войгеи — зиндегунимуре сохум ужире тегьер, ки туь согь гьуьмуьртуь боши мозоллу, зигьи э гьэд були-бэхдевери...

М а р а л (*екем э хуьшде домундени*). Чуьтам? И були-бэхдевериез гьово оmore?

Р а в о ш и. Эз гьово эйчуь? Ме эжеюм?!

М а р а л (*гене э хуьшде домундени*). Мэхьтел бирем мунде, гьечи дануьсденуьм туьре киниге дегьиш сохди...

Р а в о ш и. Мере? Дегьиш?... Туь чуй гуфдире?..

М а р а л. Э ёр туьни, не кифлет ишмуре, не зн имуре, гуом, зиедие гьошири не бири, бебегьо-дедегьойму кор сохдет-кифлете дошде?! Ишкулере варасденге гьердуьйму э данандеимуревоз, э дивэггь хундеимуревоз э е институт дарафдейм, ченд сал четиниш бириге, ким э вэхд суроиш небиреймге, хундейм, оммо темизи фикиргьо-хэелгьоймуре гьоим дошдейм... Гьечу бу?

Р а в о ш и. Эри, э четиниш, э хубе рузиш иму гьеммише э еки бирейм! Имогьой чуй бири бегем?

М а р а л. Пой, тэггьиди месох, гушвени... Бебешму муьрденге, чорейтуь небире, туь эз очный э чоримуьн курс э заочный институт гиросдей, рафдей э кор дарафдей, э куьнди дуь сал иму, эз е-дуь пертовуш бэггьэй, екире недирейм.., имогьой э гьэд эни дуь сал мигуиге туьре дегьиш сохдет, метлеб зиндегунитуьш дегьиш бири, туь ижире небири эхи?

Р а в о ш и (э фикир офдорени). Эдем диренуым гоф иму эдей дураз бире... Чоре нисди, ме биё э туь варасунум... Нуьш. (Марал нуьшдени э сер скамейка, песде Равошиш нуьшдени. Равоши сере, э кеф десгьой хуьшде деноре, гзуз гирдени). Э ёртуьни ме э заочный гиросденге?

М а р а л. Гьелбет, лап хуб...

Р а в о ш и. Оммо туь гьеммере нисе дануьсде, э чуй бигор, э чуй четинигьо офдоребуге кифлетиму... (фикирлуь). Туь дуз гуфдире, бейму муьрденге имуре э хуне эз сад-дивисд монет зиедте пул недо бу, оммо туьре эз г'эдотгьойму хэбери?.. Чоре небисдо, дедейму дарафд э келе гьэрдигьо, вегирд пул э мэг'имеле, чуьнки и оморе-рафдегоргьоре е согьэ мегь чи доре герек бу. Бовор сохдени, дуь говиш вес несохдебу... Гьэрдигьо э мэг'имелеревоз эз е ло, е хуне-кифлет э чор г'эилевоз эз е лоиге — игьоре э е муьзд-зарплат дедеймуревоз эрэхь берде, зигьисде ведировунде мибисдо?..

М а р а л. Чуй герек бу ишмуре ужире хэржигьо-гьэрдигьо эри сохде? Муьрдегьоре, расди, хуььрмет герекки, оммо эз товней зиндегьош фикир сохде герекки...

Р а в о ш и. Э..э., туь гьечи гоф сохдени, мигуиге и г'эдотгьоре ме дешендем э хэлгь. Г'эдотгьойму дануьсдени чуьниге? Угьо нехэбе рекие сенгьгьо эз гьово э сер биёвгьоре хунои! Келетегьо лап хуб дануьсденуьт угьо эдее э ишу зарали зере гуфдире, оммо гьичиш сохде нисе дануьсденуьт, чуьнки вогьнекие хосдегоргьо гьерки эз е ло кура бире гуфдиренуьт: «Эле, чуй биё сохде биёв?! Г'эдот ужиреи. хэлефме!», «Г'эдоте пой зере нибу!», «Э г'эдот гире сох!» Еки энугьош нисе пуьрсире гьисд-нисд туьре, угьоре дерд себэхьине рузтуь негирди...

М а р а л. Веди биреники, туь дануьсде-дануьсде...

Р а в о ш и. Э..э., ме гьонун энугь г'эдотгьоре песде дануьсдем, увэхди ме чуй дануьсдембируьм.. Е мегь э хунейму не оморе-рафдегор небисдо, оммо кумеки... эгь! Увэхди, чоресуьзи, рафдуьм дарафдуьм гье э и туьре хьэз нисе оморенигьо кор, динж непоисдуьм, хуьшдерс лап э хьофд рэхьиш норум.., небуге миёсдум эри вечире дарафде... Дузире гуьом, суьфде терсирембируьм, оммо песде г'эмел коре дануьсденге, гьемме дуз омо гьишд рафд, гьэзенжмеш бисдо омбар, гьэрдигьореш дорем, г'эилгьореш э руй веровундем, хуне-жигеймереш во курдем, пулме гьисди, мошинме гьисди...

М а р а л. Эдем диренуьм туь лап э видов-видов дери...

Р а в о ш и. Невидовугьо гисне мунде..

М а р а л. Нэг'І, туь лап эдее зу видовуьсде, э ило-уло недениширеки, сере вир сохугьо одомире хуно, унегире гьечу зу видовугьо—сэхд миофдону! Туь поисде, екем фикир сохдиге, гье ебо мивараси, ки рафденигьо рэхьтуь дуз нисди гуфдире, дир несохде гирор эз у рэхь...

Р а в о ш и. Тенги мекеш, ме дивэг'І гьемме коргьоре дануьсденуьм...

М а р а л. Мере чорей тенги некешире нисди, ме эдем эри себэхьине руз иму фикир сохде, унегире мере воисдени туьре эз хэто хилос сохум, туь эдей эз гьовой гешде...

Р а в о ш и. Эз гьовой? Нэг'І, эй энугь гоф туь ег'элмиши, дусдме. Эз гьовой е парагьо эдей гешде. Ме, эгенер туьре дануьсде вогьисдениге,

ме селт одоми хоринуъм, чуьнки мозолмереш, шоримереш, г҃ошири-
реш ме э эгъуъл сер ве гъувот гъулгъоймеревоз эдем сохденуъм...

М а р а л. Эз расдиш? (*Э рутьшендиревоз*).

Р а в о ш и. Эри, эри! Туь бовор нисе сохде? Ебо е гилеле фикир сох эйтуь хъэрой не шивене эз товней инсофъети хъуькуьмет ки дешенде? Гъи? Гъенжэгъ, тембелгъо не хъозурхургъо, комигъоки нуьшдет э хъозури денишире, кей гъерки бисдо хубе зиндегунире эришу, пура бушгъоб г҃оше хуно, миёру э пишошу минуь... Хъуькуьмете чуй гереки эз овлод хуьшде? Гъинорменди ве хубе жофокеши! Эгенер эз дестуь угъо вероморени — гъегътуьш оиё звер бу унегуьре иму хуб эз у хотур зигъисденим, ки эз дес иму вероморени гуфдире, иму гъинормендим, хисире не погъисдейм, динж не нуьшдейм, иму пуле эз е кор сохденим, ки эн у хъозурхургъо гъич э хов ишуш ниёв... Нэг҃, э ме шефд медениш, ме гъэриш нисдуъм. Имогъой эз товней инсофъетиш гуюм эритуь. Инсофъети кире нисди дануьсдени? Гъе у гъовоихургъоре! Эри, эри, чуьнки у иму гъезенж сох те пулгъоре иму тэхьно нисе хурденим, бэхш сохденим: душверигъоре дореним, э келе — гъуьндуре тэбэгъэгъо корсохденигъо хъозурехургъореш дореним...

М а р а л. Терсиренит гуфдире.., чуьнки эхир ужире гъинормендигъо не гъовоихургъо ёгъин миёв, у дири-зугъини... Эдей хосденуъм эштуь, э хотур дусдиму, ведиро эз и кор, э сертуь хэто вери...

Р а в о ш и. Э серме хэто невери...

М а р а л. Ме егилейгеш эдем гуфдиренуъм э туь, эгенер туьрэ воисдениге иму э еки бошим, эгенер, э гуфдирейтуьревоз, муьгъбеттуь эз гъемме зиеди, хосденуъм — ше и коре. з е салиге туь эдей институте варасде, экономист сениг҃эттуь, сох кор сениг҃этитуьре, увэхди ме э туьревозуъм...

Р а в о ш и (*фикирлуь*). Ме имогъой эдем э хунешму илчигъо дефирсоренуъм, оммо туь.., туьре эз расдиш воисдени ме эз кор вадарам?..

М а р а л. Эри. Хуб фикир сохдиге, де минкиниге туьре нисди... Согъбоши, ме рафдуъм, ме э жогъобитуь дениширем... (*воисдени бурав*).

Р а в о ш и. Пой, Марал! (*Дес Марале гирдени*). Туь варасирени чуй сохдеге? Туьре хэбери ми э лэг҃эй е согъэ шегъер эз товней дусдиму деригъоре? Бегем муьгъбет иму э корме вери?

М а р а л (*бирази*). Мере ужире пуьрсуьш меди, меш э тенги, э зир шелей фикиргъо деруъм, оммо... эз гофме нивадарам! Мсре нисе воисде себэхь шуьверме, э хотур пул, хуьшдере э хэто дешенуь, э гъзэмет офдону, биёбур бире, себэхъине шориму песде э г҃эрс офдону...

Р а в о ш и. Веди биреники, ме эз кор вадарафдуьмге — муьгъбетиму зиед мибу, невадарафдуьмге — кем, гъочуни? Дуз нисе оmore эхи?

М а р а л. У хьисобе туь сох эритуь...

Р а в о ш и. Ме гъечи дануьсдембируъм, ки иму гъеммере бурраймбесде... Туь э ме оmore э шуьвер, небуге э корме?

М а р а л. Инсон не ю сохугъо кор — екинуьт, угъоре гъич эз еки жейле сохде нибу, чуьнки кор инсон э метлеб ю гире мибу. Эгенер уре воисдге ёгъин, чуьтамиш бисдоге, г҃ошир бире, у ёгъин ужире кор

миофу эри хуьшде... Э.. э., и гофгьо зиеди, ме гьич бовор нисохум, ки туь угьоре нисе варасире гуфдире...

Р а в о ш и (*фикирлуь*). Хубе везифеи...

М а р а л. Эри, дусдме, гьэрор энү везифере туь миё офи. Согьб-ши! (*Рафдени*).

Р а в о ш и (*гешде-гешде*). Меш дануьсденуьм, дусдме, ме гьемме руз эдем эз сер тиже корде гешденуьм гуфдире... Гьингьэдер чуьменигьо гьисдики, э гьэдотгьойму гуьре э и рэхь офдоригьо.., и рэхь эз зер э зофруни, серегови гули-гули эз дохьори буравгьоре хуно, уре поюнде нисе бире, гьенжэгь...те расире... Эгь, гьичиш нибу, ме имогьой вердишуьм, гьичиш нибу... Туьш веноре метасун, дусдме, гьелелуьг имуреш екем гьувот гьисди... Гоф, гьелбет, ме туьре мидуьм, у келе кор нисди, песде гьэруьси сохде э хунейму омориге, э були-бэхде вери офдориге, хомуш бире, хуте мибоши мирай..ха..ха... Дае тежиллов юре гирдеи, эзумбэгьдоиге худо келеи...

Э сегьне товуш муьрдени.

ДУЬИМУЬН ПЕРДЕ.

Хуней Эликсендири. Э миглей хуне столи, э иловлей ю шеш куьрси. Э сер стэл скатерть кеширеи ве э ваза се-чор гуьлиш дери. Э лой расд э хьэети, э ён дер э дивор вешалка вери, э ён энү э сер чуькле тумбочкеле телефон вери. Э минжэ энугьо партал ути зеренигьо столики

М и р в о р и (*э хори хунере жару зереки эдей э хуьшдеревоз гоф сохде*). Ме ире э сер чуьтам венгенуьмге э дуьлести деруьм, дуьлме эдее лов бире ведироморе. Э хунехэребнисди, туь сэхьиб эни хуне бире гьисди, туьре дерд эни гьэилтуь нигируь?! Серэ э бигьори донори мунде...

Дироморени Эликсендир.

Э л и к с е н д и р. Шохьонгум э хэйр бу, Мирвори! Чуь хуб туь э хуне дери, туь мунош, у сипре шеимере ути зе... (*рафдени э лой дер эн доруни хуне*).

М и р в о р и (*гирдени пишой Эликсендире*). Пой гьери, тэгьди ме сох, мере э туьревоз гофи.

Э л и к с е н д и р. Гоф? (*Лов ю э хэнде верафдени*). Гоф сохде, гьелбет, мибу, оммо гьейсэгьэт, бэхшлемиш сох, ме эдем тэгьди сохденуьм, эз е сэгьэтиге э завуд миё собрание бу, унегире ме миё парталмере дегиш сохум, докладе фем сохум, песде бурам. (*Дер доруни хунере вокурдени эри дарафде*). Гьэгьри мебош, песде гоф мисохим... (*воисденн дарав э доруни хуне, оммо Мирвори, хуьриш сохде, оморени эз ю куьнд*).

М и р в о р и. Ой, худо! Чуь бедмозол бисдорум ме! Эн гьемме мердгьо — мердуьт, э гьэвл хуне не гьэилгьо деруьт, энме, мере хуно, сочку-сово. Жунме жегьендем, гьуьмуьрме э туьревоз пуч-гьич бири, туь э гьэвлме гьич не расирей, туьре дерд эни духдертуь семе гируьгу.

Эликсендир (*мэхьтел бирени мунде*). Туьре чуй бири? Чуй гІэнг гезири туьре? Туь гуйге делуь бирей?

Мирвори (*деш хьуьри сохдени*). Ме делуь чуйтам небошум эй? Ме э сер куьшде керггьой бебеле — гІэмле эдем пара бире э гьэд эни чор дивор домунде эхи. Ме, керге хуно, е мегьи эдем гьуьд-гьуд сохде, эри Марал эдее илчигьо дироморе, эз хуб-хубе девлетлуье хуне, оммо туьре эри жигьиз гІзил эз се-чор хьэлов-болуш не хуьр-пуьрт бэ гьэй, гьичиш нисди. Гьечи духдере э шуьвер чуйтам доре? (*Эликсендир э сэгІэт дениширени*). Туь э меревоз бош эй, жогьоб ди! Эри эни коргьо филенгьэдер пул гереки...

Эликсендир. Хомуш бош, нуьш. Гьемме коргьо э рэхь мираэ, дуз мибу. (*Гене дениширени э сэгІэт*). Бовор сох, мере гьейсэгьэт вэхд нисд, э ме э завуд...

Мирвори. Эри, туьре зен не гІзилгьо эйчуьни? Туьре завуд бисдоге весси, гьэл ги, нуьш. Жигьизгьой духдер не хэржигьой гІэруьси миёв эз тов мидиров, гье эз у расди...

Эликсендир. Весси! Туьре чуй бириге бири, оммо мере гьейсэгІэт вэхдтуь нисд (*дарафдени э доруни хуне*).

Мирвори. НэгІ, н э меревсз нисди. Те имэхьэли н дегиш небиригьо, ме ире эзимбэгьдойге дегиш сохде дануьсденуьм. Худо ники сохди, Мунош семе денишире э гофме...

Дироморени Марал.

Марал. Шохьонгум э хэйр бу, дедей!

Мирвори. Дедей миро туьре! Дуьлме хьэл бисдо, туь не омори эхи?..

Марал. Кор варасуь биём дие... (*дениширени э сэгІэт*). Ини, дегь минут бэгьэй э шеши кор несохди...

Мирвори. Эз расдиш, э дуьлме тэгІди дери гуфдире, гьечи дануьсденуьм вэхдиш э меревоз биё видову...

Марал. Чуй бири бегем, туь э теретэгІди эйчуь дери?

Мирвори. Гьери нуьш, деде-духдер гоф сохим (*гьердуьшу э ён стол нуьшденуьт*). Мозоллуье гьисметгьо гердо, чум дуьшме векенош, гІэилме, эз е оринеиге туьре эри хосде э хунейму эдет илчигьо дироморе...

Марал (*мэхьтел бирени*). Илчигьо?

Мирвори (*ловэхэнде*). Эри, гІэилме. Равоши э Бирор лелешуревоз... Ме дануьсденуьм Равоши эз дуьлитуь гьисдигьоре, унегире меш разименди дорем... ТэгІриффи худо-бендеи, сэхьиб були-бэхдевери, юш рач, эгьуьлменд...

Марал (*э хуьшде домундени*). И хэбере ки овурди эритуь?

Мирвори. Е сэгІэт пушо, гІэмей Шово...

Марал. Равоши фирсори юре мугу?

Мирвори. Гьелбет, гІэилме. Небуге гІэмей Шово эз хуьшде вэхуьшде ниёвки.

Марал (*э гьирогь*). Ебо иму игьрол сохдейм — суьфде у миё жогьоби мере дуь... Веди биреники, у эри гофгьойме шеш кепикиш нисе доре, воисдей хуьшдере эдее сохде... Бошгу, гьери виним... (*Эз дедешу*).

Чуй тэгІдини, дедей? Гьеле пой, вэхд эну коргьо не омори...

Мирвори (*гье ебо вешендени хуьшдере*). Чув неомори? Де кей оmore? Туьш имогьой келе духдери, 22 сале бирей, лап хубе вэхди... Чор-пенж мегь бэгьдо г'Эруьсиреш мисохим мирайм... Г'Эмей Шово мугу, Равошире метлебюни, эдее тэг'Иди сохде...

Марал. Метлебюни мугу?.. Эн суьфде, те илчигьоре фирсоре, у мн'есд эзме пуьрсире...

Мирвори. Чув бешг'эи, г'Эилме, ишму э еки дусд биренге?

Марал. Чув бешг'эи чуйтам? Илчиг'о э хунейму эри чув оmore?

Мирвори. Эри чув чуйтам? Туьре эри хосде!

Марал. Мере! Мере бире г'ьисди, у эзме ми'есд хэбер вегирде, небуге нэг'!? (*Е ченд дэггдэггэ гьердуйшу э фикир домунденуьт*). Нэг'И, дедей, те Равоши жогьоби е пуьрсуйшмере недуй, сер эни гофг'ореш веровунде герек нисди...

Мирвори (*мэхьтел бирени мунде*). Чув пуьрсуйше? Серме эз гофг'ойтуь нисе вадарафде, э ме негуг'ьи?..

Марал. Туьре у гофг'о герек нисди, дедей...

Мирвори. Чуйтам герек нисди, э г'Эилме? Ижире гофг'о бире г'ьисди, оmore э хуней одоми илчиг'о диромоге, келе би'ебуриники?!

Марал. Е би'ебуриш нисди... Равоши дануьсде-дануьсде гофмере пойзери, унегуьре эз гьемме хуби себэхь-персебехь э уг'о расунде, ме рази нисдуьм гуфдире...

Мирвори. Чуйтамей?! Дедей миро туьре, туьре чув вог'ьисдеге негуи?

Марал. Мере вог'ьисдени суьфде Равоши жогьоби пуьрсуйшмере дуй!

Мирвори. Эз товней чуйни пуьрсуйштуь?

Марал. Туьре лап дануьсде воисде?

Мирвори. Эри, гу меш дануьм!

Марал. Эз товней кор ю... Ме эз у гуфдирем те эз у кор невадарав, ме э у э шуьвер нирам...

Мирвори (*мэхьтел бирени*). Эз кор-Вадарав? И алагуьзлие корэ, и пуллуье жигере шенуь вадарав? Туь, духдер, небуге делуь бирей?

Марал. Нэг'И, дедей, тенги мек'еш... Туьре дануьсде воисдениге ме делуь нэг'И, ме э эг'уьл оmoreм, дануьсдем ки песой ужире тег'ьер г'эзенж сохде пулг'о — ёг'ьин дустог'ьи не г'эземетини гуфдире...

Мирвори. Туь чув хунде?! Хэлг' эдей гуфдире мере пул гердо хуб зиюм, туь э... жун жун бебейме, туь хэри...

Марал (*гоф дедешуре зерени*). Нэг'И, ме хэр нисдуьм, мере г'ьенжэг' нисе воисде е сал э шуверевоз э пул не кейфевоз зиюм, дег'ь салиге, шуьвер э г'эземет г'ьисди, э дерд не г'эмевоз, корг'ой гуюг'ьоре хуно, е руз г'Эруьси, се рузиге — терси...

Мирвори. Мэхьтел бирем мунде... Туь не гуфдири ишмуре дус дини..., де чуйтам бире песде?

Марал. Г'ье уни кор дие... Уш э у хотур э теретэг'Иди венгесди и корг'оре, у эри хуьшде нори, ег'Ини, духделег'о те э шуьвер рафде, гьемме г'ьечу бире, ег'Ини, меш г'ьечу, мугуюм-мугуюм мимунум мирам. Де нисе варасире, ки ме и корг'о-гофг'оре сохдеш эдем э хотур дусдиму сохденуьм гуфдире, дусдиму г'ьоим муну, эдем х'эрекет

сохденуым уре эз желе эри ведешенде, эз дес глэжел эри хилос сохде, чуьнки, дедей, ужире «гъэзенж» сохде пулгьо песде э бугъоз мунде..

Мирвори. Не э бугъозиш нисе мунде, не э виниш... Хэр-хэре гофгьо, ведеше бура эз муьвэхьтуь, хотур Равошире мегьил...

Марал. Нэгл, ме гудил нисдуьм, гофме гофи. Равоши гуфдирей-мере несохдге, ме э у э шуьвер нирам...

Мирвори. Пой, серме эз и гофгьойтуь нисе вадарафде. Ебо туь э ме гу, туьре эз Равоши хъэз оморени? Инжо кес неде, э ме дузире гу...

Марал (*екем фикир сохде бэгъдо*). Эри, оммо...

Мирвори. Де чуьтам бире гьечи?

Марал. Туь чуьтам нисе варасире, ой дедей?! Ме эдем эй себэхьине руз иму хъэрекет сохденуьм. Ме терсиренуьм.., чуьтам гуком эри туь.., и песини е-дуь сал Равошире гуйге дегиш сохдет, гье пул дери э лэглэй ю.., мигуиге эз пул бэгэй э согъ дуьнъегь гьичиш нисди...

Мирвори. Еглни, туьре эри себэхьине руз пул герек нисди? Гьи?

Марал. Гереки, оммо ужире пулгьо нэгл...

Мирвори Чуьтам? Эз угьо ежирейге буй оmore?..

Марал. Мере э ужире тегьер гъэзенж сохде пул герек нисди!..

Мирвори. Э глэйилме, мере имбуруз пул нисди гуфдире эри себэхьине глэруьситуь э чуьк-чуьки деруьм, э бебешмуревоз э женг деруьм, Муноше бирортуьре имогьой гьеминон, э жигей эз кор ишкулеи форигъэти вегирде, дорем э хоригьой Казахстан не Сибир эри пул гъэзенж сохде э кор фирсоре, туьреш ижире зиндегунни воисде?..

Эз доруни хуне, шеи не пинжек э чуткеревоз э е дес, папке э е десиге, ведироморени Эликсендир.

Эликсендир (*хьуьршлуь*). Цогъ, бебейме вой! Лоз бирем домунде э доруни хуне, чуь хундемге, чуь сохдемге, недануьсдем эз и гофгьойтуь. (*Эз Марал*). Гьери ги, духдерме, и шеире ути зе. (*Э Марал шеире дорени. Марал рафдени э куьнж хуне шеире эри ути зере. Эликсендир пинжеке венорени э душ стул, папкере норени э сер стол, лап э гъирогъ ю*). Э хунехэреб-дерхэреб, и гофгьорэ ки дешенди э муьвэхьтуь, туь делуь бирей? Ме медан, Муноше эри пул гъэзенж сохде туь дорей фирсоре э дерей жегьендем?...

Мирвори. Де чуь миёсдуьм сохде? Ме эриме хосденуьм и пуле, эри шуьгъэмме? Гьери жогьоб ди мере? Эри номустуь воисде мере пул, эз хэлгъ сочку небошим, и глэйилмеш себэхь э хуней хэлгъ уьзуьгъэре небу гуфдире...

Эликсендир. Уьзуьгъэре? Эз чуь? Сениглэт э дес ю, хундеи ю лап звер, эгъуьлменд, жун ю согъ, сер ю согъ... Жигьиз гириге, эз дес иму вороморере, имуш мидим... Туьре дерд номусме мегиругу, ме номусмере гьеле гьич е вэхдиш пой незерем...

Мирвори (*эз зугьун Эликсендир сохдени*). Незерем!.. Келегеде гофлегьо! Согъ глэуьмуьрме эз и гофгьо бэгъэй, де гьичиш недирем эз туь. Хэре серме! Э вэхд ю ше бирейре, глэширире, кеф—хъэзе, видов э песой ижире келегеде гофлегьо! И ченд сал е хубе руз эзтуь неди-

рем, е зиедие булши чуьни — уреш невосдорей эриме, гье пескерову-песхьэрмэхьу мундем, гІуьмуьрмеш пуч-гьич, метлебмеш — биё-марас... Бирей! Дедей мемиро бирейре, хок э сер небирей! *(Марал дорени шеире э бебешу ве кумеки сохдени э у эри вокурде. Мирвори э (Марал).* Имогьой бебешмуре воисдени ишмуреш э ю рафдигьо рэхь норе...

Эликсендир *(мэхьтел бирени)*. Туьре чуй бири эй? *(Эз Марал)*. Ги и пинжекеш темиз сох, духдерме. *(Марал пинжек не чуткере вегирде, э хьэйт вадарафдени)*.

Мирвори. Мере гьичиш небире, гьенжэгъ ме де хэр немундем, те имэхьэли тоб доребируьм, дениширебируьм кей туь э эгьуьл миёй. э гІэдот эни хэлгъ гуьре и гІэилгьоре э метлеб мирасуни... Оммо де мере тоб, сабур немунди, имогьой ме эдем бире сэхьиб эни гІэилгьо... Эгенер туь э и дуьньё хэберсуьз зигьисдениге, ми миофум пулхэржи, миофдонум э хунегьо, мисохум гьэрд-ферд, гьэрез жигьиз эни духдере, э гІэдот хэлгъ гуьре, дир несохде мивосдонум, кура мисохум ми-нуьм...

Эликсендир *(дениширени э сэгІэт)*. И меслэхьэт гьечиш-гьечуш миёсд бире, энжэгъ, хьэйф, ме екем дир бирем, туьре киниге э желе дешенди, сертуьре гьэриш сохди...

Мирвори. Туь гьич мере неварасирей...

Эликсендир. Э пушой чумтуьни, гьери биё виним кини у одомгьо э жигьиз духдер заграничный мебель, холодильник, небилим, сумогьгьо-холинчагьо, суьрхгьо-бриллиантгьо ве де чигьойге доренигьо, нум ишуре гуюм?

Мирвори. Мере нум хэлгъ эри чуьни!

Эликсендир. Уш дузи, омбар бисдоге дегъ-паздегъ одоми. Гьери егилеле эритуь фикир сох, ужире келе пулгьоре одоми э дузиревоз гьэзенж сохде мидануь? Гьи? Гьелбет, нэгІ! Унегире, дуз гуфдире Марал, е пертовуш шинирем гофгьошмуре, ужире пулгьо бирегоргьо ёгьин эхир ишу е гьэземети, енебуге — гІэжел... Э чуй верзире? Биёбури, зарали, гьэземет... чуьнки эхир дуьзди-дургуни гьеммише екини! Муьнуьк хуругьо — гІов мечинуь!..

Мирвори. Нисе диренуьм, песо-пишой дуьньё гьемме э гьэземет дери! Имогьой э сер мерд кориш миёв дие! *(Сиплове хэнд сохдени)*. Туь шев хов диренге, руз эз хово терсире...

Эликсендир. НэгІ, ме э номусме локо нерасуь гуфдире терсиренуьм...

Мирвори. Номус...локо...гье и гофлегьои...

Эликсендир. Э гуфдирейтуьревоз и хэре, дургуне гІэдоте эри пой незере, ме биё бурам э гьэземет нуьшуьм? Туь чуй гуфдиреге варасирени? Бовор сох, е тевэгІэт дери, дири-зугьи, имбуруз еки офдореге, себэхь екиге миофдону. Земоне ужирей... Унегуьре у зиедие коргьо эриму, эри жофокешгьо, сарф нисе сохде. Варасири?

Мирвори. Ме туьре эз зуревоз варасирем, оммо е гоф пуьрсуьм эзтуь.

Эликседир. Пуьрс.

Мирвори. Туь э више зигьисде, енебуге э гІэрэй хэлгъ? Туь имогьой эз гІэдот хэлгъ сечку бире?

Эликсендир. ГӀэдот духдере э шуьвер доре-тозе гӀэдот нисди. Туь соворле нисди, э ёртуь биёр гьевел духдере чуй дорембу бебегьо-дедегьо- Эз дес ки чуй миворомоге: хьэлов-болуш, е-дуй дес партал-екем гьоб-гьижоб. У чигьоре эри кура сохде эри кифлет зиеди гурунд небу. Ужире гӀэдот бу, раче гӀэдот, хубе гӀэдот, гьеммей эни дедегьо— келедедегьойму гьечу э шуьвер рафдет, хунеш гирдет, жофош кеширет, гӀэилгьореш келе сохдет, не дуьздиш не сохдет, не гьэчэгьиш, темиз зигьисдет...

Пинжек э дес дери, эз хьэет дироморени Марал.

Мирвори. Эле..ле..ле... Туь и сад сал пушо бире коргьоре эдее ёр овурде, гьеймогьой тозе вэхди, туь хисирей домунде, хэбербош...

Эликсендир. Вэхд, расди, тозе вэхди, оммо хубе гӀэдотгьорейму биё фурмуш несохим, деш уёгь гирим, чуйнки угьо эз эгьуйл хлгь мунди, э гьэвл корсох, жофокеш дери, у гӀэдотгьо жогьилгьорей э хубе рэхь норет, э рэхь дузи, темизи, жофокеш...

Марал (*кумеки сохдени э бебешу пинжеке эри вокурде*). Мэхь-тел бирем мунде.. Туь, дедей, эз меш гьич хэбер нисе вегирде, бегем ме эз ишму бугьолуье жигьизгьо хосдем? Воисдейме екини: ишму, бебе-дедейме гьеммише жунсогь, серсогь бошит, де мере гьичиш нисе воисде. Ме те гӀуьмуьрлугь миё согьбоши гуюм эз ишму: пенал сал, те ме хунхундеире варасде, э ме кумеки сохдейт, сенигӀэт вегирдем... Бегем имуре, жогьилгьоре, дес не пой неве, герек бире чире песде эри восдоре?..

Эликсендир. Ой согьбоши, духдерме! Небуге э ужире зигьисдеи лезетиш нидобу, чуйнки зимисду невинуьгьо буьлдуьр гьэдуьр васале нидануь, жофо некешуьгьо — гьэдуьр софоре нидануь...

Мирвори (*эз Марал*). Туь пой, гӀэилме, гуь зиндегуни есиёв бирере гьеле нисе дануьсде, одоми э зир дастар эну есиёв офдоренге э эгьуйл оморе... (*Эз Эликсендир*). Туь эз гьовой гоф месох, фура зофруво, виниш иловлейтуьре, песде гоф сох. Воисдгеш туьре невоисдгеш и тозе гӀэдот э хэлгь офдори...

Эликсендир. НэгӀ, туь дуз нисди, э хэлгь не офдори, чуйнки у гӀэдот нисди, у дургуне гӀэдоти, у, туьре дануьсде вогьисдениге, гӀэзори, у эри хлгь, эри жофокеш заралини, Унегуьре у гьич вэхд гӀэдот хэлгь бире нидануь...

Мирвори. Бошгу, гӀэдот мебугу, эри хьуьрметтуь сох...

Эликсендир. Хьуьрмет одоми э жофо ю гире мибу! Келегеди, руьхшенди, дуьзди-дургуни одомире гьич вэхд хьуьрметлуь несохди, не сохдеш нидануь. У дегь-паздегь одоми, имбуруз эз ловишу тигьибиренигьо, хьуьрмет хэлгь бире нидануь, не угьо хэлгьиш нисдуьт.., дан эритуь. Биё дур нерайм, вегирим гӀэруьсимуре. Гьевел э гӀэруьски мибисдо: бирор-хэгьер, мирос-ворис, 100—120 одоми, те сурои шори мибисдо, э лезетевоз чи хурдеи. Имогьой эз сес зерегорчигьо карим, эз герми не тенги — тар... (*И гофе э гуфдиреки дес Эликсендир нэхэбереки расирени э папке э сер стол вебугьо, когьозгьо, велгьгоре хуно, тигьибиренуьт э хори. Марал не Эликсендир гьуз биренуьт угьоре эри вечире*).

М и р в о р и. Эдем диренуым, туьре эз куьгъне гІэдотгьо лап хъээ оmore...

Э л и к с е н д и р (*сергьово бирени*). НэгІ, кими куьгъне гІэдотгьоре, э вэхд гире, эз хэлгъ рэгІд сохде гереки. Меселен, э ме бире мибисдоге, ме ёгъин эз гІэрей хлгъ медешендуым э сер муьрдеи шввгьо чи сохдехурдере... Е орине пишо, туьш дануьсдени уре, э мэхъэлейму е мерд муьрди, и зен эни муьрдегор де э дерд-гъэм хуьшде небугьо, э фикир себэхъиней гІэилгьой хуьшде негІ, э видов-видов дебу гушд эз чуьжоо офуге, дуне эзже биёруге, чуьнки э у туь гуфдиренигьо гІэдот гире, е согъэ мегъ у миё хоруну е гъушу оmoreгор — рафдегоре. Уш имбурузине вэхд, не герек гъисдие чире ниофи, офдигеш гъеме — бугьо. Эйчуь? Кире гереки ижире гІэдот, комики э жигей эри хэлгъ кумек бире, деш эри ю заралини? Веди бирени, ки эри туь гуфдиренигьо жигъизгьо кура сохде мердгьой хуне биё э гъэршуй гъонунгьой хуькуьмет бурав, э хъэлезжигериревоз, э дуьзди-дургуниривоз пул кура соху, э игІэре, ки гъеми муьрдегор рафди, дошдегор кифлет муьрди-рафди, гъемиге кифлет юш миё гІони бу, эз дес бурав?

М и р в о р и: Э туь чуь кори? Кире чуьтам воисдге ужире сохде...

Э л и к с е н д и р. Рэхъмет туьре! Лап расди гофтуь, дегъ-паздегъ одоми эри хъээ ишу чек зере гуфдире, гъемме э еки, гудиле хуно, мевежеютгу, еки хуьшдере эз дохъори шенде гуфдире, угъонигеш э песой эну мевидовутгу...

М и р в о р и. Бошгу, гофгьойтуьре шинируьм, эдем диренуым туьш кеме гоф нисе дануьсде. Оммо мэхътелуьм...

Э л и к с е н д и р. Эйчуь?

М и р в о р и. Туь духдере э жигей жигъиз и гофгьоре доре, небуге э хори чи биренини?

Марал когъозгьоре игъжом сохде, дорени э бебешу.

М а р а л. Э дедей, весси бура и гофгьоре...

Э л и к с е н д и р. Э товней духдеримуш туь зиедие зэхъмет мекеш, не уре теретэгІдиш мевенге, ме э фикиргьо — хэёлгьой эну разинуьм. (*Эз Марал*). Гъечу нисд, духдерме?

М а р а л. Эри, бебе...

Э л и к с е н д и р (*гене дениширени э сэгІэт*). Хъэйф, вэхд рафдейме бири, оммо туь Муноше доре-фирсорен келе гъалети сохдей...де ме бурам.. (*вадарафдени*).

М и р в о р и. Рафд, фугъунд-фугъунд, чуь мунд? Эзи хуьшге гофгьо бэгэй э хори чи нисди... (*Эз Марал*). Э гІэилме, туь семе офдо э гъэвл муьрде дедей, мозолтуьре пой мезе, дениш э гофме, ме эритуьгъич зобуни миhoюм?..

М а р а л. Чуь тэгІдини, дедей, гъеле виним чуь биреге...

М и р в о р и. Чуь бире? Хуби, ники!

М а р а л. Мивиним... (*вадарафдени*).

М и р в о р и. Чоре нисди, биё менэхъэфи сохум и духдере э рай биёрум...

Э сенгъне муьрдени товуш, э торики кешире оmoreни перде. Гене товуш бирени.

Гье у богъчей комики э суьфден перде бугьо. Эз е ло гешде-гешде эдей
оморе Марал, эз е лонге сергъуз эдее Одом оmore.

Марал. Руз э хэйр бу, Одом!

Одом (*сере гьово гирдени*). О-о, рузтуьш э хэйр бу, Марал!

Марал. Чув хуб иму э еки вохурдим, мере эзтуь бэхшлемиши
хосде воисдембу эз хотур у руз...

Одом. Э негьогъ, э туь чув тэхсир вери инжо? Песде..., ме фурмуш
сохдем рафде... Дузире гуюм, эз кор серме гьеймогьой гьечи гьэриш
гьисди, де фикиргьойге гьич э муьвэхьиш нисе дарафде...

Марал. Эз расдиш, туь чувниге могъбуле хунои?..

Одом. Эри, екем гьисди... Гьич серме нисе вадарафде чув бириге
и хэлгъ имуре...

Марал. Чутьтам?

Одом. Имбуруз е жогьиле кук дустогъ сохде омори э шегьер.

Марал. Эз чув хотур?

Одом. Алишваришчи, спекулянти сохди...

Марал. Жогьиле кук?

Одом. Эри... Себеб коре варасиренге, эйчув эхи и кук э гьеземет
миофдонуге эдем хуьшдере хурде нуьшде, эз фикигьо серме эдее лов
бире...

Марал. Туь эйчув?

Одом. Дануьсдени чувниге? Гьисмет зиндегуни эни кук селт э
гьисмет омбаре жогьилгьойму ухшеш зере: иш бебе муьрденге э киф-
лет келеи г'Эил бири, чоре небире, хундеире шенде э кор дарафди...

Марал. Да алишваришчигьи эйчув?

Одом. Гушвени гуюм эритуь... Бебей эни кук муьрденге игъз
овилгьо-чигьоре эри сохде, дарафдет э келе гьэрдигьо. Кук э салда-
тиш рафди-омори, и ченд сал кориш ссхди, гене гьэрдигьоре доре не-
дануьсди, эхир берди сер хуьшдере э боле дешенде...

Марал. Алишваришчигьиреш эз у хотур ссхди?

Одом. Эри...

Марал. Мере эз ужире коргьо хэбери, туь дуз гуфдире, суьфдег
гиле нисди...

Одом. Эз у бэгъэй, шелей гьэрдигьо э кул вери, имогьой, чоре
небире, эри хэгьер миё е гьушу жигьиз кура соху...

Марал (*тиж дениширени э Одом*). Жигьиз?

Одом. Эри. Туь мэхьтел эйчув бире? Мугум эз кук: «И жигьиз-
гьоре домор хосди эз ишму? »НэгI, мугу, уре гьич хэбериш нисди,
ег'ни, ужире г'эдоти мугу. «Хэгьертуь хосди ёг'ин, мириг-мунит эри
ю сервис «Мадонна» не сумогьго-холинчогьо биёр гуфдире?» Серг
гъуз гирди, эз ю гоф нисе ведироморе...

Марал. Гье уни кор дие... Гьеммейму дануьсденим эз и г'эдот-
гьоре гьэлхэнд гирде э иму эдей зарали бире, оммо екимуш вахуьшде
нисе гуфдиреним: месохит, э угьо белли мебошит гуфдире.

Одом. Эри, эри, Марал, гофтуь лап дузи.. Э хотур эни дургуно
г'эдотгьо омбаре бебегьо-бироргьойму, э гьэршуй гьонунгьой хьуькуь-

мет рафде, эдет дуьзди-дургуни сохде, э гъеземет офдоре, эз дес рафде...

М а р а л. Э тур энугъэдотгъо, чоре небире, кими вэхд лап темиз, хьэлоле одомигъош офдоренуьт...

О д о м. Эз у хотур э фикир деруьм, эдем пуьрсиренуьм эз хуьшде, эз туь, эз гъемме жогъилгъо-хьэрмэхьгъойму: вэхд не сморими эри вэхуьшде э женг, э зарб э сер эни дургуне гъэдотгъо?.. Е сэгъэт пишо ме э хуне и ихдилоте сохденге, дедейму мугу гъевел ижире гъэдотгъо, небире...

М а р а л. Эри, эри, бебеймуш гъечу гъфди...

О д о м. Рузгор хэлгъиш четин нибу, зиедие тенгигъо-четинигъош рэгъид мибу эз кемер жофокеш, эз зир гурунде шеле ведировгъоре хуно.

М а р а л. Темиз мибу зиндегуни гъеммейму... (*Екем сесе евош сохде, эри хуьшде гуюгъоре хуно*). Меш белки увэхди эз тенги хилос бисдорумге...

О д о м. Чувъ?

М а р а л. Гъичиш, гъичиш.., ме гъечи...

О д о м (*Тиж дениширени э Марал*). Эдем диренуьм, туьш э келе фикиргъо дери?.. Ме.. гъеммише эритуь дусдуьм.. герек бисдорумге... Согъбоши! (*Рафдени*).

М а р а л. Согъ боши! (*Екем вэхд гирошде бэгъдо*). Эри, Одом, фикиргъойме омбари...

(*Рафдени*).

Э сегъне муьрдени товуш.

П е р д е

(*Мундигъо бэхш эни пьесаре хунит э альманахиге*).

**ЛАП ГЪИМЕТЛУЪЕ ДЕВЛЕТ ЭН
ХЭЛГЪ — ЗУГЪУН ДЕДЕИНИ**

Чуьтам гуфдиренуьтге, «омбар-кем» ведироморени э зугьун иму гьер сал е альманах. Гьер руз э гIэрей эн де сесгьойгей эн хэлгьгьой Догьисту э республикански радиовещание шиновусде оморени сес эн диктор гьемчун э зугьун иму. И пушогьо сер гирде омори эри ведироморе э Дербенд гозит э зугьун тати. Ведироморени литература. Биё ведешенде биёвт учебникгьо.

И овхьолет норени э пушойму тозе ве, очугъ гуюм, четине везифегьо, ологьолуь гьисдуйтгьо э зугьун имуревоз, э гьейсэгIэтинe овхьолет ве биёвгьой энуревоз, эн литератураймуревоз. Омбардеки эни четинигьо, везифегьо э товун комигьоки иму мигуйм пeсде, ологьолуьнуьт э у коревоз, ки э гьэд эни песини 50 сал э зугьун иму гIэилгьо э школагьо хунде не оморебируьт. Суьфде э торих зиндегунн хэлгъ иму гозит сер гирдебугьо эри ведироморе э зугьун тати э 1928 сал («Зэхьметкеш»), уш пeсде эзи хэйли салгьо пушо сэхд сохде омо. Радиовещание э зугьун иму энжэгъ эзи е ченд салгьо пушо тозеден сер гирди эри кор сохде. Имуре гьеле теимогьоиш нисди не гофнемей уруси-тати, не гофнемей тати-уруси.

Гьемей эни пуьрсуйшгьо хьэсуьл овурдуьт ве овурденуьт гьелеш келе четинигьо эри дануьсде, хуте бире зугьун дедеире, эри параменди эну. Еки эз бинелуье себегьой эну кор, ки э гьэд эни хэйли салгьо э литературайму не омореи тозе жовоне литераторгьо (эз еки-дуйдуь небире бэгъэй) гьисди гьемин и овхьолет. Автор эни статье норeбу ченд бо и пуьрсуйше э пушой эн зверие идорегьой республикайму, нуьвуьсдебу э товун энугьо э гозит и пуьрсуйш гeрек гьисдигьо жире тeслих сохде биёв гуфдире.

Э келе четинигьо иму вохурденим э тержуьме сохдеки эри гозит, радио гeрек гьисдигьо статьегьоре, официалъни материалгьоре эз зугьун уруси э зугьун тати, чуьнки омбаре гофгьо, комигьореки иму тержуьме сохденим эз зугьун уруси, э зугьун, э лексикайму недеруьт. Э и овхьолет э пушойму поисдени пуьрсуйш: эз коми зугьунгьо иму биё вегирим э зугьун иму вес нисе сохденуьтгьо гофгьоре, термингьоре? Эз зугьун уруси? Эн ирони-таджики? Енебуге эз зугьун тюрки азербайджани? Гуфдире гeреки, ки и пуьрсуйш, комики лап вожибуьни эриму, ченд гилегьо пуьруьш сохде оморебу э эхир эн бисди-имуьн ве э сер эн сиимуьн салгьо э гуьрдлемегьо, конференциегьой эн корсохгьой культури татгьо-ёгьудигьо. Оммо уреш гуфдире гeреки, ки

и пуърсуьш гье гьечу эзу вэхдевоз томомлуье жире теслих сохде неомори, эз кими тарафгьо дузиш теслих сохде неомори. Унегуьре иму гьеймогьиш вохурденим э келе четинигьо эри офде у гофгьоре, комигьоки вес нисе сохденуьт э зугьун иму, иллогьки э гержуьме сохдеки эз зугьун уруси.

Чуьтам иму гуфдиримге, небиреи имуре те гьониш гофнемегьо. диеш четин сохди эриму и асанта нисдигьо проблемаре. Оммо гьеррузине практикай кор эн журналистгьо, литераторгьоиму талаб сохдени эз иму эри негьишеде жугьобсуьз и пуърсуьше, гуфдире фикир имуре э товун эни вожиблуье проблема, комиреки иму биё ёгьин теслих сохдим эриму, гуш веним э товун эки кор дуь фикир екире.

Те ебо томолуье жире нушу доре э и пуърсуьшгьо, мере ебо воисдени гуфдире, ки зугьун эн гьер хэлгъ — хун эн беден, нешумой энунуни эзу товуне, ки эгенер хэлгъ фурмуш сохдге зугьун дедеи хуьшдере. у юш, хуьшдениюш чуьн хэлгъ вир, фурмуш бире ведерафдени эз гьэрей эн хэлгьгьо. Э зугьуневоз ологьолуьни культура ве торих эн хэлгъ, гьэдотгьо ве традициегьой энуну, хуьрмет ве муьгьбет овлодгьо э кин гьэсуьл ишу, мескен, торих ишу. Унегуьре, чуьтам эри гьер хэлгъ зугьун ю, эриму зугьун бебе-дедейму гьэзизи. Э и зугьун бебегьо-келебебегьоиму э садгьо, гьозорсалгьоревоз гоф сохдет, э и зугьун угьо гуьнжуьндет метелегьо, мэгьинигьо, овосунегьошуре, э и зугьуневоз угьо вомухдет, тербие дорет овлодгьошуре, шинох сохдет э кор зиндегуни ве жофоревоз угьоре, верасундет, андуьрмиш сохдет чуь хубиге, чуь усалиге. Зенгьой эн одомигьой хэлгъ иму э и зугьуневоз э заруьнжие сесевоз хундет мэгьинигьой эн «Ненем-Ненуй» эри чуькле гьэилгьошуну, невегьошуну, угьоре э гуфере э жумундеки, сохдет гирьёгьошуре эри муьрдегьошуну, гуфдирет хубе воегьо, хубе воисдегьошуре эри дуь еки.

Зугьун иму, чуьтам мэгьилуьмиге, гьисди еки эз лугьотгьой зугьун ирони-тати. Э товун зугьун иму биреи еки эз лугьотгьой зугьун ирони-фарси нуьвуьсдебируьт ченд тереволуьционни гьилмигьо: И. Анисимов, И. Черный, Д. Маггид, С. Вайсенберг, В. Миллер ве диеш. Гьечи, меселен, сафарчи, этнограф Иуда Черный, комики э 1868 сал оморебу э Кавказ, э Догьисту, биребу э ченд дигьгьо, аулгьо, шегьергьо, эжеки зигьисденбируьт татгьо-ёгьудигьо,* песде дуь сал

* Э куьгьне девргьо одомигьой хэлгъ иму э Догьисту зигьисдет э аулгьо ве дигьгьо. Э кунди гьемей энугьо хоригьурлугьсохи ве молгьэредори сохдет дс хэлгьгьойгей эн Догьистуре хуно. Гьеле эзи 100—120 сал пушо Иуда Черный, песде е ченд сал гироше бэгьдо гьемчун Илья Анисимов, оморебируьтгьо вэгьдо э Кавказ, э Догьисту, омбардеки одомигьой хэлгъ иму зигьисденбируьт э 30 аулгьо ве дигьгьо зийдте: Жерэгь, Пенждигьи, Рукел, Мугьорти, Хьэмейди, Билхьэди, Гьэрчоьгь, Орогь, Гьэлейхэнжел, Мемреч, Ньюди (Мюшгуьр), Эгьлеби, Хошмемзид, Дашлэхьэр, Маджалис, Нуьгедигь, Дургели, Губден, Эрпели, Костек, Эндрей-аул, Буйнак, Чиркей, ве диеш. Зен Юнус, эн наиб ве векил эн Шамиль — Зейнаб. э товун комики Булач Гаджиев э книг хуьшеде «Догьисту э торих ве легендагьо» (Даггиз, 1965 с.) нуьвуьсдебу, бу духдер эн тат-ёгьуди эз дигь Чиркей. Гье эзи дигьбу гьемчун шуьвер энунуш — наиб эн Шамиль Юнус. Э гуфдирей эн торихчигьоревоз э вэхд оборонай эн Гуниб э август 1859 сал Зейнаб э бирэхьне хэнжеловэ э пушой мюридгьо дери, рафдембу э атака э сер солдатгьой падшоги, угьо Гунибе штурмовать сохдеки.

Еки эз лап гьэдимие жиге-мескен эн одомигьой хэлгъ иму э Догьисту, эжеки угьо зигьисденбируьт э садсалгьоревоз, бу «Дерей гьэтте» э хори Хэйтгоь. Инж.

гиросде бэгъдо нуьвуьсдебу очерк «Жугьургьой догьи». Э и очерк хуьшде, комиреки у нуьвуьсдебу э товун хэлгъ иму, гӀэдотгъо, хоснетгъо, чигьрет зиндегуни энуну, у э товун зугьун иму нуьвуьсдебу, ки татгъо-ӕгъудигъо эз лап гъэдимие девргъоревоз зигьисденуьт э Кавказ. хоснетгъо ве омбаре гӀэдотгъой энугъо эн догълугъой энинжере хунои, «оммо зугьун энугъо мунди гъе гъечу фарси-тати, э комики угъо гоф сохденуьт имогъонш дуй э екиревоз».

Оммо гӀӕсуьл, биней зугьун иму эн ирони-фарси гьисдигеш, у хэйли.эз зугьун ирони-таджики тефигӀӕтлуьни. Эн суьфде эзу товуне, ки, чуьтам иму гуфдиримге, у гьисди еки эз лугъотгъой зугьун ирони оммо томом зугьун ирони нӕгӀ. Чуьтам иму дануьсденимге, э гъэд эн е зугьун дебирени ченд жире лугъотгъо, оммо бине, гӀӕсуьл энугъо эн е зугьун гьисдуьтгеш. Вегирим, меселен, хуьшдени лугъотгъой эн зугьун иронире. Э гӀӕсуьл зугьун ирони гоф сохденуьт (эз хуьшдени иронигъо бӕгъӕй) таджикгъо, афганигъо, пуштунигъо, курдгъо, талышгъо, татгъо-мисурмуьгъо, татгъо-ӕгъудигъо, татгъо-христиангъо (эрменигъо). Неденишире э гӀӕсуьл зугьун энугъо еки бирей, э гӀӕрей лугъотгъой энугъо дереуьт омбаре енебуге кемӕ тефигӀӕтигъо.

Эз елойге, чуьтам хуьшдени эн хэлгъ, торих, культура, чигьрет зиндегуни энуну гъе э е жире нисе мундениге, дегиш бирениге, гъе э е жире нисе мунде зугьунш, э уш оморе-оморе офдоренуьт дегишигъо. Вегирим, меселен, зугьун урусире. Зугьун урусире, э комики гоф сохденбируьт ургсгъо э XIV-XV садсалигъо гъейсӕгӀӕт эри хуьшдени урусгъо эри верасире асанти нисди. Ижире процесс дегишигъо, гьелбет, э гъэд гъозор салгъо гиросдет э зугьун ирони-фарси. Меселен, зугьун эн десдонгъой Фирдоуси, комигъореки у нуьвуьсдебу э X садсали, дерафдетгъо э эпопей энуну «Шогънеме», хэйли тефигӀӕтлуьни эз зугьун иронигъо эзи дуй гъозор сал пушо.

Оммо неденишире э у кор, ки зугьун иму еки эз лугъотгъой зугьун иронини, омбаре тефигӀӕтгъо дери э гӀӕрей зугьунгъойму, биней эн омбардеки гофгъой зугьун иму еки гьисдигеш. Эри хуб верасире и овхӕолете, мере воисдени биӕрум е ченд гофгъо, чуьтам эз зугьун таджики-ирони, гъемчун эз зугьун иму, е ченд э еки хумне гьисдуьтгъо метелегъой энугъореш ве энимуреш.

Эри гьер хэлгъ эз гъеме пушо ове куьнд гьисдуьт, гьелбет, гофгъо, ологъолуь гьисдуьтгъо э зиндегуни, ешемиши, кор, хурде-бердеи, хори кошдеи, молгъӕре дошдеиревоз, одомигъо, кифлетгъошуревоз. Эри е ченд ижире гофгъоймуре хумне, боробор сохде э гофгъой таджикгъо-иронигъоревоз биӕрим е ченд гофгъоймуре ве е ченд гофгъой энугъоре:

Гофгъойму (эн тати)
Кор

Гофгой эн таджикгъо-иронигъо
— Кор

дуй э лап куьнди еки бируьт э пойне енебуге э нишбен догъгъо е ченд аулгъо, эжеки зигьисденбируьт энжӕгъ татгъо-ӕгъудигъо: Дигъ Хӕклой, Дигъ Урмен, Дигъ Кардаши, Дигъ Шолуми ве диеш. Оммо И. Черный ве И. Анисимов э инжо омо-ребируьтгъо вӕгӀдогъо э и дигъгъо дие татгъо-ӕгъудигъо нисе зигьисденбируьт. Оммо мундебируьт хӕребаигъой эни дигъгъо. Ме эз кими келе мердгъой хэлгъ иму э Хасавюрт, Нальчик шиновусдем, ки биней энугъо эз «Дерей Гъӕттен» гуфдире, эз жеки, э гуфдирей энугъоревоз, келебебегъой энугъо кучмиш бирет эзи 200--300 сал пушо.

Кошде	—	Кошддан
Хори	—	Зомин, хок.
Бил	--	Бивел.
Хурде	—	Хурдан
Хурек	—	Хюрек
Нун	—	Нон
Гендуьм	—	Гандум
Горд	—	Орд
Шир	—	Шир
Дугъ	—	Дугъ
Гушд	—	Гушд
Гов	--	Гов
Гуселе	—	Гусоле
Гомиш	—	Говмиш
Гусбенд	—	Гусфанд
Гэсб	—	Асп
Хэр	—	Хар
Хуне	--	Хона
Дивор	—	Девор
Бун	—	Бом
Раф	--	Раф
Одоми	—	Адами
Мерд	—	Мард
Зен	—	Зан
Гэруьс	—	Арис
Духдер	—	Духтар
Пир	—	Пир
Герм	—	Гарм
Хиник	--	Хунук
Гов	—	Об
Есиёв	—	Осиёб
Гуфере	—	Гогьворе
Гоф	--	Гап
Хэнде	—	Ханде
Гирьё	—	Гирья
Шори	—	Шоди

Ижире гофгьоймуре ве гофгьой таджикигьо-иронигьоре эри дуь э екировоз той, боробор сохде лап омбар овурде мибисдо. Гье и овурдеймгьо гофгьош шогьоди доренуьт э товун энун кор, ки гьэсуьл биней эн зугьун иму эз зугьун фарсини, еки эз лугьотгьой эни зугьуни. Гьелбет, гьисди лап омбаре гофгьой ирони-таджики, комигьоки э зугьун иму недеруьт, енебуге эслогь э гофгьоймуревоз гуьнжо нисе оморенуьт. Э и кор е мэхьтели недери. Эвелиминжи, гуим е гилейгеш, зугьун иму гьисди лугьот эн гьэдимие зугьун ирони. Песде зугьун иронигьо, таджикгьо омор-оморе э гьэд сад ве гьозор салгьо гье параменд бири, гьошир бири. Э зугьун энугьо гьэмел оморет тозе гофгьо, термингьо. Хэйли гофгьоре угьо вегирдет эз зугьун гьэреби. Иронигьо, таджикгьо э хэлгь иму гуьре келе миллетгьоют. Угьоре гьошире ли-

тературашунн э зугьун ишу, келе культурашунн. Э зиёд ае параменд бирепревоз хозяйство, экономика, гӀэрейхэлгъие ологъоигъой энугъо, диеш зиёд бирет гофгъо, термингъо э зугьунгъой энугъо. Имуки татгъо-ёгъудигъо бирейм лап чуькле хэлгъ. Имуре небири не ужире культу-ра, не ужире экономика, небири фирегъе дуньёгъие ологъоигъо э хэлгъгъой де вилаетгъойгеревоз. Те революция имуре э зугьун иму десхэти литератураш небири. Зугьун иму э вэхд омбарэ садсалигъэ э у вэхдгъо неки унгъэде параменд небири, сер зиёди иму фурмуш сохдейм омбаре гофгъоймуре, комигъоки пушоте дебируйт э зугьун иму, енебуге э гъэд эни садсалигъо кими гофгъойму гъечи дегис бирет, ки мэгӀной энугъо ежирейгеуьт эз пушотеине. Меселен, вегирим ижире гофе «илчи». Э зугьун таджики-ирони гоф «посол» гъисди -- «сафири» енебуге «илчи». Меселен, одомире, векиле эз е падшогъети э е падшогъетиге фирсоренге эри гоф-игърол сохде э гӀэрей падшогъетигъо, у одомире «илчи» гуфдиренбу. Э имуш пушотегъо и гофе гъе ужире мэгӀно бу. Оммо эз зуревоз и гофе э иму екиш гъечу нисе верасире пушотеинегъоре хуно. И гофе э иму гуфдиренуьт имогъой э товун энугъо одомигъо, комигъоки дефирсоре оморенуьт эз тараф кифлет эн кук эри духдер хосде, эри энугъо «илчиети сохде».

Эслогъ эдете ведерафденуьт эз лексикон иму ижире гофгъой ирони-тати, комигъоки э садсалгъоревоз дебируйт э зугьун иму: «шерм», «бимор», «незник», «товиле» («товле») ве диеш.

МэгӀной эн гоф «шерм» э зугьун иму бу, чуьтам гъисдиге гъеймогъоини мэгӀной эн гоф шарм э зугьун таджики-ирони — «гӀэйб». Еки эз нифригъо э зугьун иму пушоте бу: «Туй шерменде гердош!» ЕгӀни, туй узугъгъаре, сие руй гердош! Э и гоф «шермевоз» пушоте э гъэд хэлгъ иму ологъолуьт бу ижире гӀэдот. Хосдехунде духдер те гӀэруьс бире, э хуней хуьсуьр оmore, у мерд-хуьсуьр, зен-хуьсуьр, енебуге куьнд гъовумгъой энугъоре э куче-буру э диреки миёсде эзугъо «шерм гирде», егӀни, гӀэйб кешире эзугъо, угъоре гъечи хуьурмет гирде, э бел сердеги хуьшдеревоз эзугъо сифет хуьшдере пэхъни сохде. Гъеле э бисдимуьн, сиимуьн салгъош и гӀэдоте э дигъ иму э Мюшгуьр (Нуьгди) хосдехунде духдергъой дигъ иму гирденбируйт. Гоф «гӀэйб» («айб») иму вегирдейм эз азербайджанигъо, чуьтам вегирдеймге хэйли гофгъойгереш эз зугьун энугъо, э товун чуьки иму песде мигуьим. Оmore-оморе и гоф тюрки-азербайджани — «гӀэйб» ведешенди эз зугьун иму и холисе, гъэдимие гоф имуре — «шерме». Оmore-оморе эдете эслогъ фурмуш бире ведерафденуьт эз зугьун иму ижире куьгъне гофгъойму. «незник», «товле», «бимор», «гӀэсо» ве диеш («близко», «конюшня», «больной», «посох» и др).

Неки зугьун иму э гӀэсуьл ю гуьре гъисди еки эз лугъотгъой зугьун фарси, гъемчун куьнди эриму гъовогъо, мелодиегъой эн иронигъо таджикгъо, структура ве мэгӀной эн хэйли метелегъой энугъо. Академик Н. Я. Марр э еки эз жофогъой хуьше «Умогълуье состав эч могълугъ Кавказ» (П. 1920 г.) нуьвуьсдебу э товун зугьун эн татгъо-ёгъудигъо, ки «угъо гоф сохденуьт э лугъот зугьун тати, эн еки эз тозе ироние зугьунгъо». У гъемчун нуьвуьсдебу, ки эз гараф культу-раш куьнд бирей культурайму эз эн иронзугъуние хэлгъгъоревоз. Э фольклор иму гъейсэгӀетиш домунди е ченд куьгъне овосунегъо эз

гъэдимие овосунегъой ирони «Рустом Зол», «Бежон ве Менежон» вэ диеш. Э гуфдирей эн ведилуье гИлмчи-ирановедовоз И. С. Брагински-рееоз и овосунегъойму гысдуьт лап эз гъэдимие овосунегъой ирони-пехливиц, домундетгъо энжэгъ э фольклор иму.

Имогъой биёрим е ченд хумнелуье метелегъой эн таджики-иронире ве энимуре: «Гъазор дусд кам, як душман бисъёр» («Гъозор дусд кемп, е дуьшме омбар»). «Аз бекор гъаме безор» («Эз бикор (тембелл гъеме визори»). «Аз донишменд мапуьрс, эз кордан пуьрс» («Эз дануьсменд мепуьрс, эз кордан пуьрс»). «Те риц набоа, бе куса маханд» (Те руш неворов, э кусе мехэнд»). «Адоми биватан, мурдаи бикафан» («Одоми биватан (ватансуьз), муьрдеи кефесуьз»). «Авал шороб, эхир хэреб» (Эвел шороб, эхир хэреб»). «Аз гург тарси, сагъро нирав». «Эз гуьрг терсуьгъо, э сэхъро нирав»).

Э гъэд омбаре садсалигъо зигъисдеи хэлгъ иму э Догъисту, э Кавказ, э гИэдотгъо ве традициегъойму, э материальни ве духовни культурайму омбар кори, тесил сохди гИэдотгъо ве традициегъо, материальни ве духовни культурай эн хэлгъгъой Догъисту. Оммо эз тараф зугъун э зугъун татиму хэйли тесил сохди зугъун тюрки (азербайджани). Э садсалгъоревоз омбаре одомигъой хэлгъ иму зигъисдет э лап куьнде гъуншиети э азербайджанигъоревоз енебуге гъе э гИэрей энугъо. Эз елойге зугъун тюрки (азербайджани) иллогъки эри э юг Догъисту зигъисденбируьтгъо хэлгъгъой энугъо, бу гИэрейхэлгъие зугъун. Э и овхьолет неки омбаре гофгъой азербайджани дироморет э зугъун иму Одомигъой хэлгъ иму пушоте мэгИнигъо, десдонгъой хэлгъи эн азербайджанире хунденбируьт э зугъун азербайджани эн хуьшдере хуно. Тесил эн зугъун азербайджани ингъэде гужлуь бу, ки ошугъгъоймуш, э зугъун тати (дедеи) нэгИ, э зугъун азербайджани хунденбируьт, гуьнжунденбирьт мэгИнигъо, шогъиригъошуре. Вегирим виним куьгъне шогъиргъоймуре Шоул Симанду ва Мердэхэй Овшолуме. Угъо лап хуб дануьсденбируьт зугъун дедеире, оммо нуьвуьсденбируьт шогъиригъошуре э азербайджани эз ело э традиция гуьре, эз елойге угъо дануьсденбируьт, ки зугъун азербайджанире омбардеки хэлгъ иму дануьсденгъо гуфдире.

ГъейсэгИэтиш иму омбаре метелегъоре э гоф, ихдилот сохдеки дуь э екиревоз овурденим метелегъой азербайджанире э зугъун азербайджани. Кими метелегъоймуре иму нимей юре э зугъун азербайджани, нимейгей юре э зугъун иму овурденим. Меселен: «Мен сеничун муьрдеки, сен меничун пойпичеки», «Е леле басар шелени е шеле басар лелени», «Е менжиним михурим, е дугъраиб иерег», «Еки гъэгъ вер мези, еки гъэгъ гъуймез» ве диеш.

Оммо имуре гысдуьт метелегъо, комигъоки селт эн хэлгъ имуни, гуьнжунде оморетгъо энжэгъ э десдин эн хэлгъ имуревоз. Ини е ченд эзу метелегъой хэлгъиму: «Гуш-гуши эн ализе Эвшеиш ченд е хъэрои», «Хэр хэри хуьшдере дануьсдге, мизенуь шуьгъэм хуьшдере лов мисоху», «Худо дури, хьоким бижо», «Сироире эз гисне хэбер нибу», «Эз хурде имид хуби», «Э ники беда омори», «Гъозор пише кем кисе», «Гъемише хирбенди, хушевечи», «Тэхъно дор э вишеш мегердо», «Эз михэнет хэто кем нибу», «Гофе буржун, песде эз лэгИэ ведеше», «Бура-

биё, Мердэхэй э хуне недери», «Турше элуьре э Бэгъдод Серди гуфдире, эзу элуь ширин нибу», «Мее-мее жиге нисд, неомореш чоре нисд» ве диеш.

Э и ме гьейсэгІэт овордумгьо метелегьоревоз мере воисденбу бирмунде, ченгъедер келеиге тесил эн зугьун азербайджани э зугьун эе культурайму. Иму неки вегирдейм омбаре гофгьо эз зугьун азербайджани, вегирдейм гьемчун суффиксгьой эн тюрки-азербайджаниреш эри омбаре, эз бинеден гофгьой фарси-тати гьисдуьтгьо э зугьун иму. Меселен, э гІэсуьл зугьун иму гуьре иму биё гуим: бикор, бикеф, бивэхд, биватан, бихэбер, бихэто, оммо гуфдирени: корсуьз, кефсуьз, вэхдсуьз, ватансуьз, хэберсуьз, хэтосуьз ве диеш.

Э зугьун иму вохурденуьт гьемчун «гофгьой туронш» — эн гІиврит. И мэхьтеле кор нисди, чуьнки дин иму, эн бебегьойму — иуданзмаи. Оммо э зугьун иму лап кем деруьт гофгьой эн гІиврит. У омбардеки деруьтгьо гофгьош ологьолуьнуьт э мигІидгьо ве гІэдотгьой диниревоз — иуданзмаревоз: «мило», «борухо», «гъэдуьш», «кипур», «копоро», «нисону», «гьомуну», «суке», «рош гьешоне», «гъуьдуьш» ве диеш. Э гуфдирей эн куьгьне учитель зугьун тати ве эн еки эз куьгьне шогьиргьойму Борис Гавриловоз, комики гьемчун хуб дануьсденбу зугьун туроире-гІиврите, гофгьой турои-гІиврити э зугьун иму деруьтгьо чендвойне кеми эз гофгьой гІэреби-мисурмуinei эз э зугьун азербайджани ве гьемчун эн де хэлггьой Догьисту деруьтгьо. (Винишит: Альманах тати», 1988 с.)

Себеб гофгьой гІэреби э зугьун аваргьо, гьумуггьо, лезгигьо даргингьо ве уьзге хэлггьойгей Догьисту омбар дебирей э у кори, ки чуьтам э де улкегьойге, эжеки зигьисденуьт мисурмуьгьо, огьоеи сохденбуге идеологией эн ислам, инжош э Догьисту огьоеи сохденбу и идеология. Зугьун гІэреби-мисурмуnei бу гьемчун зугьун эн канцилярией хонгьо, шоггьо, дивонхонегьо. Унегуьре зугьун гІэребире дануьсденбируьт неки муллагьо, гьозигьо, гьемчун гьурлуггьичигьой эн дивонхонегьо, канциляриегьо.

Омбаре одомиггьо эз гІэрей мисурмуе хэлггьой Догьисту рафденбируьт эри хунде э ижире «центргьой ислами»: Бухоре, Стамбул, Самарканд, Казань, Каир. Рафденбируьт э хьож, э Мекке, Медина. Э хуьшдени Догьистуш омбаре медресегьо бируьт. Песде э гІэрей догьлуьгьо-мисурмуьгьо дебируьт хэйли гІэребистгьо-гІилмчигьо, комигьоки неки хуб шинох бируьт э Гьурон ве де книггьойгей исламевоз, гьемчун э кими литературни произведениегьоревоз, нуьвуьсде оморебируьтгьо э зугьун гІэреби. Унегуьре мэхьтеле кор нисди, ки эз зугьун гІэреби э зугьун мисурмуе хэлггьой Догьисту гирошдет лап омбаре гофгьой гІэреби.

Оммо имуре те Кавказ э Урсиегьоревоз гуьрд бире эз «Туро» бэггьэй де книггьойгей иуданзма небу. Чуьтам шогьоди доренуьтге И. Анисимов, И. Черный, В. Миллер, те татгьо-егьудиггьо э эшкенезигьоревоз шинох бире, одомиггьой хэлггь иму э Талмудевоз шинох небируьт.

Э омбаре дигггьо, эжеки зигьисденбируьт татгьо-егьудиггьо, нубс хундеггьо небируьт. Жофокеше косибе могьлуггь гьеме соведсуьз бу. Иуда Черный нуьвуьсдебу э очерк хуьшде, ки татгьо-егьудиггьо эслоггь фикир нисе доренуьт гІэйилгьошуре эри хунде. Э гуфдирей эн Илья

Анисимовоз э вэхдгьой энү неки содое косибе одомигьой хэлгъ иму. хуышдени эн рабигьоймуш зугьун гIиврите е боботиш нисе дануьсденбируьт. Меселен, Илья Шербатович Анисимоз э книг хуышде «Кавказски жугьургьо-догълуьгьо», ведироморобугьо э 1888 сал э Масков, нуьвуьсдебу, ки э вэхд сафар хуышде э Кавказ, э Догъисту в 1886 сал у шинох биребу э гьеме рабигьой энинжоревоз. Э томом Догъисту у офдебу энжэгъ 2 рабире, комигьоки хуб дануьсденбируьт Туроре, Талмуде, зугьун гIиврите. Еки энугьо бу доён эн Дербенд раби ЕгIэнгил Исхьогъи (Яков Ицхакович), думуьун бу доён эн Шуре раби Хьизгъил Мушаилов. Раби Хьизгъил Мушаилов хундебу э ки рабигьой эшкенезигьо э Урсиег, унегуьре дануьсденбу гIиврите. Эн раби ЕгIэнгил бебей энугьо — Исхьогъ ЕгIэгъуь нубохундере верасденге, рафдебу эри хунде э Белая Церковь. Инжо у 13 сал хундебу э ки рабигьой эшке незигьо. Э гъэд эни хэйли салгьо инжо у лап хуб хуте биребу зугьун гIиврите, гIдотгьо ве гьонунгьой иудаизмере, гьемчун зугьун урусиреш. Песде э Дербенд вогошденге, у сер гирдебу эри телмидгьо хунде. Еки эз лап зирекетелмидгьой энү бу кук ю — ЕгIэнгил. Оммо де рабигьойге, чуйтам шогьоди дорениге гьемчун Иуда Черный, «е дануьсденуьт гьонунгьой иудаизмере е боботле, енебуге эзугьо гьичиш нисе верасиренуьт... Ме э гужевоз е тегьерле гоф сохде дануьсдем э рабигьой энугьоревоз э зугьун турои».

Падшогъети Урсиег Кавказе, Догъистуре, э империей хуышде дешенде бэгъдо, жэгIметгьой эн татгьо-ёгъудигьой Дербенд, Шура эри хубте дануьсде гьонунгьой иудаизмере, шинох бире э Талмудевоз, э 3 сал е гиле ёз хэрж эн жэгIмет, эн нумазгьо фирсоренбируьт 2—3 келете телмидгьоре эри хунде э Урсиег э ки рабигьой эшкенезигьо. Э товун энижире овхьолет увэхдине гьемчун шогьоди дорени ижир: ниетгьой эн телмид нубохунде Борух эз повесть эн ведилуье писатель-драматург иму Юно Семенов «Ошнегьой Хьэсдил:»

«Миёв у руз, раби огол мизенуь мере э ки хуышде, — эдембу думит сохде эй хуышде Борух, — десе веноре э душме, мугую: — «Гушдор, Борух! Изму туь, худоре шуькуьр, гIэйл нисди. Э поиз туь эдее э шаздегъи дерафде. Мере э туь келе имидгьой, всIгеймере туь э жиге биё биери...» «Гьелбетки, раби, войгейтуьре эжиге миёрум, э туь борин ве дузиш медиром», — гьечи жугьоб мидуьм ме рабире», — гуфди э келегедиревоз эри хуышде Борух».

«Гьечуниге, гушвени, шинов! — мугую раби. — Имогьой хьэщд сал эдей бире ме нубойтуьре хундемгьо. Туьре дорем гьеме хьохмеймере, гIэнг эз минжи гьуьзуьргуьл гIэсел доренигьоре хуно. Гьелбет, гьемей энигьо кеми. Изму туь биё бурай э Эшкенез, э битомидрог раби Обо. Унжо туь миофи хьохомимгьо, э пушой комигьоки ме ковшчарушиш нисдуьм...»

Э и повесть нуьвуьсде оморигьо ниет эн Борух эз елойге гьисди фикир эн хуышдени Юно Семенов, комики дануьсденбу ве комирекл гуфдире воисденбу, ки дануьсдеи эн рабигьойму пушоте э пушой эн дануьсдеигьой рабигьой эшкенезигьо гьичиш небу. Унегуьре э у вэхдгьо Телмуда ве де гьонунгьойгей иудаизмаре эри дануьсде кими телмидгьо фирсоре оморенбируьт э Урсиег эри хунде э ки рабигьой эн эшкенезигьо.

И ниетгъо-фикиргъой эн герой повесть Юно Семенов гьемчун шо-гъоди доренуът э товун дуз бирей гофгъой эн И. Анисимов, И. Черный, В. Миллер, ки те Кавказ, Догъисту э падшогъети Урсиед дерафде, татгъо-ёгъудигъо э Талмудевоз ве омбаре гъонунгъой эн иудаизмеревоз шинох небируът эз э Туроревоз бэгъэй. Неденишире э у кор, ки дин иму эн иудаизме бу, оммо, э у вэхдгъо, чуйтам нуьвуьсдебуге Илья Анисимов, э дин ве гъэдотгъойму омбаре мигъидгъо, руьхъбоворигъо. мерасамгъо дебируът, комигъоки неки гуьнжолуь нисдуът э дин иудаизмаревоз оммо дивунлуь хъисоб сохде оморенуът эз тараф эн.

Эз елойге нубохундегъойму гъеле пушой эн революцияш э хедергъс ве семинаргъой эшкенезигъо гуьре лап зэгъиф бируът, чуйтам э тараф система ве метод (тегъер) хундеи телмидгъоре, гьемчун эз тараф угъоре хунденбируътгъо рабигъо, омбардеки эн комигъоки нимелитсоводлуь одомигъо бируът. Гъеме келе ве чуйкле телмидгъо э е утогъ, э ки эн е раби хунде оморенбируът. Ини чуй нуьвуьсдебуге сфарчи С. Вайсенберг э товун нубохундегъой эн татгъо-егъудигъо э Гъуьбе э 1913 сал э 6-муьн том эн «Еврейская старина», ведироморенбугъо э Петербург:

«Э Гъуьбе е теке бинедешендогор эн просвещение гъисди лап куьгъне нубохунде... Э еки энугъо ме оморенге винируьм учители (рабуре) пой бирэхъне, гъирмож э дес дери; э ён диворгъой эн утогъ нуьшдебируът э куьнди 30 ученикгъо, угъо гъерки эдембируът эзвер сохде нубошуре; эри вердиш небугъо гуш и муьзик унгъэде лап гуьнжолуьре хуно небу, оммо раби, гешденбугъо эзи куьнж утогъ э у куьнж утогъ шиновусденбу ки песо мундиге э и хор ве э гъирмож хуьшдеревоз гъишденбу угъоре гене сес ишуре звер сохде э хундеки. Э е нубохундейге, эжеки бируът э куьнди 20 ученикгъо, метод угъоре хундеи бу гъе гъечу; тефигъэти энжэгъ э у кор дебу, ки ученикгъо эз товун руз лап герм бирей, нуьшдебируът э зир бун эн чордогъ э хъэёт, э гъэрей энугъо э тегънимиревоз эденбу гешде гуселе».

Ме хуьшдениме э гъэиле вэгъидогъойме э ки раби хундем. Э товун тегъер (метод) эн хундеи телмидгъоре э нубохундегъойму С. Вайсенберг дуз нуьвуьсди. Расди, э дес имуре хунденбируътгъо рабигъо гъирмож нэгъ, шуш енебуге дуразе чубугъ дебурембу.

Ме и меселегъоре овурдем эри эн у кор, ки эричуй гофгъой эн гъиврит э зугъун иму лап кем, тек-тук деруът, ве чуйжире овхъолет буге у вэгъидогъо э товун хундеи гъэилгъоре.

Дерими бешгъэй э гъэрей зугъун иму, эн татгъо-ёгъудигъо ве эн татгъо-мисурмуьгъо? Дери, гъелбет. Оммо и тефигъэти гъечи кем гъисди, ки иму хуб верасиреним дуь екире. Э 1938 сал ме эз гофгъой эн тат-мисурму эз дигъ Джалган ошугъ Халил нуьвуьсдебурьм овосуне «Мулла ве зурновчи», комиреки ме песде дешендебируьм э сборник «Фольклор тати», ведироморевугъо э 1940 сал. Э и овосуне е неверасирение гоф эриму недери. Эзи е ченд сал пушо ме не Михаил Дадшев гировундебирим э и дигъ, эжеки зигъисденуът татгъо-мисурмуьгъо, литературни суьгъбет. Иму дуь екире лап хуб верасиренбирим. Еки э ветерангъой культурайму Егъэгъуь Агарунов э статья хуьшде «Чуйтар яратмиш бириге литературай тати», дефус зере оморембу-

гъо э альманах тати э 1974 сал, нуьвуьсдебу: «Э Кавказ, э республикай Азербайджан зигъисденуьт татгъо-ёгъудигъо, татгъо мисурмугъо ве татгъо-эрменигъо. Дигъгъой энугъо жейлеуьт, оммо зугъун ишу ве тегьер зигъисдеишу екинуьт. Угъо ченд ве ченд салгъо э гIэрей еки э зугъун тати гоф сохденуьт. Дузи, тефигIэти дери... Э 1928 сал ме пропагандист эн Уком партией Гъуьбе кор сохдеки е мегъ лекция хундем э дигъ Килвар, район Девечи. Унжо зигъисденуьт татгъо-эрменигъо. Э килисе хунденуьт э зугъун эрмени, оммо омбаргъошу зугъун эрменире нисе дануьсденуьт, гъемише э зугъун тати гоф сохденуьт. Э гIэрей гоф сохдейму нен угъо тефигIэт дери, оммо угъо мере лап хуб верасиренбируьт. Ме бирем э дигъгъой Гъуьбе: Рустов, Чичи, Зергъово, Гъуногъкент, эжеки зигъисденуьт татгъо-мисурмугъо».

Э гуфдирей ЕгIэгъуь Агаруневоз татгъо-мисурмугъо одомигъой хэлгъ имуре бироргъой хуьшдере хуно хъисоб сохденбируьт, угъо э еки э вохурдеки гъемише э зугъун тати гоф сохденбируьт. «Ме э Боку кор сохдеки, — эдее гуфдире песде у, — расд оморум э татгъой мисурмугъоревоз э дигъгъой Апшерон — Балхани, Сурахани, инжош гъечуни.»

Неки э гIэрей лугъотгъой эн татгъо-ёгъудигъо, татгъо-мисурмугъо ве татгъо-эрменигъо, гъемчун э гIэрей зугъун, гофсохдемун эн хуьшдени татгъо-ёгъудигъо, меселен, эн гъуьбеигъо, дербендигъо ве хэйтогъигъо-шуреигъо тефигIэти дери. Эри нушу доре и овхьолете биёрим е ченд гофгъо эз лугъот иму (эн дербендигъо) ве эн хэйтогъигъо (шураигъо, хасавюртигъо). Ини, меселен, дербендигъо гуфдирени: «биренгъине», хэйтогъигъо — «бирагъуш», иму гуфдиреним «миже» (мижей чум), угъо — «биригъ», иму гуфдиреним «бидбид», угъо — «бобиш» иму гуфдиреним гъолинд, угъо — «бозугъ», иму гуфдиреним «кечел», угъо — «вори», иму гуфдиреним «гъопу», угъо — «дугъоз», иму гуфдиреним «куьмуьр», угъо — «зувол», иму гуфдиреним «хъэёт» угъо — «порогъ», иму гуфдиреним «бэгIэвече», угъо — «чимчигъ», иму гуфдиреним «куче», угъо — «уром», иму гуфдиреним «лап», угъо — «гъэй», иму гуфдиреним «зурбо», угъо — «залум». Гъечи, меселен, поэмай хэлгъи эн татгъо-ёгъудигъой хэйтогъи «Гъейдер ве Марал», комиреки э 1928 сал нуьвуьсдебу эз гофгъой эн е овосунечи э дигъ Маджалис щогъир Борис Гаврилов, комики увэхдигъо унжо э школай тати хунденбу гIэилгъоре э зугъун дедени, сер гирде оморени э ижире куплетовоз:

Хэйре гъобул сохугъо,
Мивегируь зарале,
Гъэи залум хосдени
Гъейдер-хони Марале...

Э товун бешгъэ бирени нум эн хэйли чигъо э лугъотгъойму: эн дербендигъо, хэйтогъигъо ве гъуьбеигъо э фольклор иму е чуькле мэхсерее ихдилот дери, комиреки ме те довгIо нуьвуьсдебируьм э Дербенд эз гофгъой эн еки эз талантлуье овосунечигъойму Сенем духдер Исроил Хъисибо. Те лебо и чуькле овосунелере ихдилот сохде, мере воисдени гуюм, ки гоф «тула» э зугъун татгъо-хэйтогъигъо — «суьрхи», эн гъуьбеигъо — гоф «тула» — кучуки, (бала сег).

Е руз е мерд хэйтогъи ведировундени э базар жингов хуьшдере эй фурухде. Е мерд гъуьбеи куьид оморени эзу, пуьрсирени:

— Э ченди и жинговтуь?

— Э дегъ туьме! — гуфдирени мерд хэйтогъи, сэхьиб жингов.

Эри мерд гъуьбеи лап бугъо омо мерд хэйтогъи хосденигъо гъи-мет.

— Эй киши, туьре гІэйб нисе оmore? — мугую эз мерд хэйтогъи мерд гъуьбеи. — Жинговтуь е тулаи, чуьтам хосде туь эри эни тула дегъ туьме?

Мерд хэйтогъи лове э шоре хэнде веберде, мугую:

— Е вэгъир, тула усол биребебей! Тула меш гъисдуьм, хосдгор-гъоймеш!

Оммо неденишпире э и кими бешгъэигъо э зугъун иму: эн дербендигъо, хэйтогъингъо, гъуьбеигъо, иму хуб верасиреним дуь екире. Эз елойге уреш гуфдире воисде, ки неденишпире э у кор: запас эн гофгъой зугъун дедеи э лугъот эн дербендигъо омбарте дери эз эн хэйтогъингъо, оммо кими гофгъой фарси-татире, комигъорекки иму дегиш сохдейм э гофгъой азербайджаниревоз, угъо дошдет э зугъун ишу: «нуьге», «шерм», «чанг» ве диеш. Иму имогъой э жигей «нуьге» гуфдиреним «тозе», э жигей «шерм» — «гІэйб», эжигей «чанг» — «туз».

Имогъой мере воисдени гуюм э товун эн е лап вожиблуе пуьрсуьш, дуьбэхшиш э хотур эн комики ме нуьвуьсдем и келе статъере. Те ебо э товун эни вожиблуе пуьрсуьш гуфдире, э ёр иму биёрим, ки имуре пушоте э зугъун иму десхэтлуе литература небу, унегуьре небу гъемчун литературни зугъуниш. Небу, чуьнки э зугъун хэлгъ иму небируьт школагъо, гозитгъо, идорегъой культури, небируьт материальни ве политически минкинигъо эри яратмиш сохде десхэтлуе литература э зугъун дедеи. Падшогъети Урснет эри хуьшде сарфлуь хьисоб нисе сохденбу эри параменд бирей культурай эн чуькле хэлгъгъой вилеет. Ижире минкинигъо бисдорут энжэгъ э салгъой власть совети. Э эхир эн бисдиуьмуьн салгъо э зугъун иму энжом сохде оморут школагъо, идорегъой культури. Суьфдеи гиле э торих хэлгъ иму э 1928 сал э зугъун тати сер гирд эри ведироморе гозит («Зэхьметкеш»). Э у салгъо «Зэхьметкеш» бу республикански гозит. И овхьолет омбар кумекки сохд неки эри веровунде эз гІэрей жовоне одомигъой хэлгъ иму суьфдеи шогъиргъо ве писательгъоймуре, гъемчун эри яратмиш сохде литературни зугъун татире. Э пушой эн суьфдеи корсохгъой эн гозит сэхд поисд пуьрсуьш, талаблуе везифе: неки эри гуьнжолуь, э литературни зугъуневоз нуьвуьсде мугъолегъо, очеркгъо, фельетонгъо, статъегъо, оммо гъемчун эри тержуьме сохде эз зугъун уруси, эз центральный гозитгъо мэгІлуьметигъо, политически статъегъо, официальный материалгъо, докладгъой эн рэхьберчигъой хьуькуьмете ве диеш. Э зугъун иму омбаре гофгъо недебируьт (ве гъейсэгІэтиш неде-руьт) эри тержуьме сохде омбаре гофгъоре эз зугъун уруси, недеруьтгъоре э зугъун иму, э и тегъеревоз дешенде э зугъун иму тозе гофгъо. термингъо, вес нисе сохденуьтгъоре э лекскайму.

И лап келе четине проблема бу. Гуфдире гъебеки, ки те имбуру-зиш и келе четине проблема томом теслих сохде неомори. Омбаре гофгъо, термингъо, вес нисе сохденуьтгъо э зугъун иму, теимогъоиш дуь-

зетмиш сохде, тесдиг, тоггин сохде неоморет. Теимогъоиш нисди имуре гофнемайму. Пушой эн довго ме э Махачкала э Институт торих, зугьун ве литература кор сохдеки, ведешендебируым терминологией «урус-татире». Ижире терминология ведироморебу гьемчун э де зугьунгьойгей эн хэлгъгьой Догъисту. Песде э план эн Институтевоз иму, корсохгьой эн Институт, миёсдим гуьнжунде гофнемегъо (словаргъо) э гъеме зугьунгьой хэлгъгьой Догъисту, гьемчун эн татиш. Э терминологически гофнеме пушоте иму, корсохгьой Институт, гьерки э зугьунгъошу, кура сохде овосунегъо, метелегъо, мэггингьой хэлгъгьоре, ведешендебирим суьфдеи сборникгьой фольклоре э зугьунгьой хэлгъгьой Догъисту. Э гьечиревоз суьфдеи гиле э торих иму э 1940 сал ведиромо суьфдеи сборник эн «Фольклор тати». Оммо гофнемай татире эри нуьвуьсде ве ведешенде минкин небисдо. Гье э суьфдеи руз эн довго мере огол зеруьт э солдати. 14 сал ме мундум э гьурлугъ э Лешгер Совети. Эзу вэхдевоз, кейки сер гирдебирим эри гуьнжунде гофнемере, 50 сал зиёд гирошди, оммо теимогъоиш гофнемай тати нуьвуьсде ве ведешенде неомори, неденишире, э у кор, ки э гъеме зугьунгьой эн хэлгъгьой Догъисту э гъэд эки салгъо ченд бо ведироморет гофнемегъо.

Гереки эри гуьфдире, ки э гуьнжундеи литературни зугьун татире келе нишонендегъои суьфдеи шогъиргъо ва журналистгьоймуре: Ехьи-ил Мататове, Гэсоил Бинаеве (суьфдеи редактор эн гозит «Зэхьметкеш»), Еггэгъуь Агарунове ве диеш. Ехьиил Мататов — ведилуье советски ве партийни корсох Догъисту бу неки еки эз суьфдеи шогъиргьойму, у бу гьемчун яратмиш сохдегор тозе десхэтимуре э ггэсуьа графикай уруси ве автор эн суьфдеи грамматикай тати. Э минжи бисдимуьн ве э суьфдеи салгъой эн сиимуьн салгъо сер гирдет эри нуьвуьсде произвениегъошуре суьфдеи шогъиргъо ве прозаикгьойму: Исхьогъ Ханухов, Юно Семенов, Миши Бахшиев, Еггэгъуь Агарунов, Рэхьэмим Рувинов, Борис Гаврилов, Монувэхь Дадашев, Донил Атилов ве угъониге, норетгъо биней яратмиши эн литератураймуре. Иму гъеме, куьгъне шогъиргъо, нуьвуьсдегоргьой тати, гирошдейм «школай» эн «Зэхьметкеше».

Оммо э у салгъо, кейки доре омо гъеме минкинигъо эри нуьвуьсде, яратмиш сохде литература ве искусстворе э зугьун дедеи, э пушол увэхдине корсохгьой культурайму тиж поисд пуьрсуьш: коми лугъо: эн татгъо-ёгъудигъоре вегирде гереки чуьн литературни зугьун эри гьемей энугъо: эн гъуьбеигъоре, дербендигъоре небуге хэйтогъигъоре. И пуьрсуьш ченд гиле пуьруьш сохде оморебу э сессиегъо, конференциегъо, ве съездгьой эн корсохгьой культурай тати, гьемчун э товун везифей звер сохдеи политически ве культурни дережей эни пушоте пес мунде чуькле хэлгъэ.

Еки эзижире съездгьой эн корсохгьой культурайму гирошдебу э Масков 22 сентябрь 1927 сал э рэхьбери Надежда Константиновна Крупскиривоз. Э ггэрей бэхшвегиргьой эни съезд дебу гьемчун еки эз жугъобдорлуье корсохгьой эн Хьуькуьмет Д. Саввов, комики э 1931 сал э журнал «Просвещением миллетгъо» нуьвуьсдебу е келе статья э товун хэлгъ иму «Власть советгъо ве татгъо», э товун овхьолет зиндегунни эн хэлгъ иму, э товун активлуье бэхш вегирдеи омбаре татгъо.

ёгъудигъо э граждански довгъо э гъэршуй эн белогвардейски гъушунгъо.

Э товун эни съезд нуьвуйсде оморёбу э гозит «Правда» (№ 221). Э и съезд гъобул сохде оморёбу гъэрор: литературни зугъун эри нуьвуйсде учебникгъо, хунде э школагъо, ведешенде гозит, бие бу лугъот эн зугъун дербендигъо.

Э у салгъо келе дискуссиягъо гирошденбируйт э товун энижире вожиблуде пуьрсуйш: эз гофгъой эн коми зугъунгъо вегирим э зугъун иму вес нисе сохденуьтгъо гофгъоре, термингъоре? Чуйтам шолъоди дорениге еки эз активлуде бэхшвегиргъой эни дискусиягъо Егъагъуь Агарунов, кими эз корсохгъой культуриму гуфдиренбируйт, ки биней эн зугъун иму эн фарси бире бэгъдо, иму биё пур сохим запас эн гофгъоймуре энжэгъ эз гофгъой фарси. Кимигъойге гуфдиренбируйт, ки иму зигъисденим э куьнде гъуншиети эн тюркгъо-азербайджанигъо енебуге э гъэрей энугъо, э зугъун иму гофгъой эн азербайджани омбар деруьт, э куьнди е бэхш гофгъой эн зугъун иму гофгъой азербайджанинуьт. Омбаре одомигъой хэлгъ иму дануьсденуьт зугъун азербайджанире. Метелегъо, мэгънигъо, музыка ве культурай энугъоре омбаре одомигъой хэлгъ иму эн хуьшдере хуно хъисоб сохденуьт, унегуьре э зугъун иму вес нисе сохденуьтгъо гофгъоре иму, егъни, биё вегирим, эз зугъун тюрки-азербайджани. Омбаргъо гуфдиренбируйт, ки зугъун имуре пур, гъошир сохде гереки энжэгъ эз гофгъой уруси. Угъо гуфдиренбируйт, ки уругъо келе хэлгъи, культурай энугъо звери, гъошири, э миёнее школагъо, рабфакгъо, техникумгъо ве **вузгъо гъаилгъойму** э и зугъун биё хунут, унегуьре эриму сарфи э зугъун уруси вегирде э зугъун иму вес нисе сохденуьтгъо гофгъоре.

Оммо бируйт гъемчун ужире одомигъош, комигъоки гуфдиренбируйт, ки эз е зугъуниш эри э зугъун иму вес нисе сохденуьтгъо гофгъоре вегирде герек нисди. Э жигей энугъо вес нисе сохде денуьтгъо гофгъо иму биё гуьнжуним тозе гофгъо э гъэсуьл гъусой зугъун иму. Меселен, э жигей эз зугъун уруси вегирде гоф «симовор» иму биё нуьвуйсим «хуьшдендуьш».

Гуфдире гереки, ки суьфдеи литераторгъойму, корсохгъой культуриму келе кумеки сохдет эри дуетмиш сохде литературни зугъуч имуре. Оммо омбаре пуьрсуйшгъой эни проблема мундет гъелеш теимогъиш теслих сохде неоморе. Унегуьре иму гъейсэгъэтиш келе четинигъо синемиш сохденим эри эни кор. Белки и коре эгенер тевесериш нибисдоге, гъэрэз е гъойделуде жире теслих сохде мибисдо теимогъой, эгенер э зугъун иму гозит, школагъо мимундуьтге, имуре зугъун дедеире лугъонд дануьсденуьтгъо гъилмчигъо, энжэгъ э уре тедгъигъ сохденуьтгъо гъилмчие корсохгъо мибисдорутге теиммогъой, гофнемей уруси-тати гуьнжунде миомоге фольклор иму омбарте кура сохде ве дефус зере миомоге. Эз елойге эз ветерангъой эн культурайму, лугъондте дануьсденбируйтгъо зугъун дедеире е-дуй одоми бэгъгэй дие зинде нисди. Гъемей эни овхъолетгъо веки омбар мешети обурди эри параменди зугъун иму, эри бирей эз гъэрей эн жовонгъойму тозе журналистгъо, шогъиргъо, нуьвуйсдегоргъо э зугъун дедеи.

Чуйтам гуфдире омоге э звер эни статья, имогъой е ченд сали сер гирде омори радиопередаче э зугъун тати. Э сал ю е гиле ведиро

морени альманах. ГъейсэгІэт доре оморени нубогъо э зугъун тати э кими школагъой Дербенд, Нальчик ве Махачкала. Гуфдире гереки, ки кор эн учительгъо, хунденуьтгъо гІэилгъоймуре э зугъун деден, лап гереки ве верзирение кори эри хэлгъ иму. Эзугъо келе согъбоши ве разименди гуфдире воисде эри кор энугъо. И пушогъо сер гирди эри ведироморе э Дербенд гозит э зугъун тати. И келе гъозиен э культурни ве политически зиндегунни эн хэлгъ иму. Э и овхъолет э тержуьме сохдеки эз зугъун уруси официални ве уьзге материалгъойгере эри гозит, радио, альманах ве диеш иму вохурденим э келе четинигъо: чуьтам офим ве эз коми зугъунгъо вегирим гофгъоре, термингъоре, вес нисе сохденуьтгъоре э зугъун иму. И лап келе ве четине проблемаи эриму, комики те эхир ве томом дузгун теслих сохде неомори пушотеш. Э теклифи эн бэхшвегиргъой эн дискуссиенгъо, гировунде оморенируьтгъо э товун эни пуьрсуьш э бисдиуьмуьн салгъо, теслих сохде оморенуьтгъо эри вегирде энжэгъ гофгъой урусире э жигей эн э зугъун иму вес нисе сохденуьтгъо гофгъо ве термингъо. Эрим оморенигъо, ижире фикире, гъэроре томомлуье жире дуз хъисоб сохде нибу. Ме фикир сохденуьтгъо, ки э зугъун иму вес нисе сохденуьтгъо гофгъоре, термингъоре вегирде гереки неки эз зугъун уруси, гъемчун: эз эриму куьнд, дугъмелуь гъисдигъо зугъун — фарси-таджики, ве кими гофгъоре эз зугъун тюрки-азербайджани. Механически вегирде гьер гоф урусире, вес нисе сохденигъоре э зугъун иму, гуьнжо нисе оморенигъоре э структура, фонетикай зугъун имуревоз, энжэгъ эзу товуне, ки угъо гофгъой эн урусини гуфдире, дуз нисди. Меселен, э зугъун иму недеруьт ижире гофгъо: «обеспечить», «влияние», «толкование», «чувствовать», «учредить», «упразднить», «ликвидировать», «вдохновение», «отрицать», «живописное» ве диеш, ве диеш. Ижире гофгъоре э садгъо, гъозоргъоревоз овурде мибисдо. Оммо э тержуьме сохдеки иму лап омбар вохурденим э ижире э зугъун иму вес нисе сохденуьтгъо гофгъо. Механически вегирде дешенде и гофгъоре э гъусо, гуфтор иму, гуьнжолуь нисе оморенуьтгъо э фонетически гІэсуьл, жирей эн гофгъой деденимуревоз, гъелбет, дуз нисди. Меселен: «Иму и коре биё *обеспечить* сохим». «Ме уре *чувствовать* несохдуьм». «И гофгъоре ижире *толковать* сохде гереки». «И коре *учредить* сохде гереки». «*Впечатленийме эз ме хундемгъо книг лап хуби*» ве диеш.

Хуб нисдими эгенер э жигей эни гофгъо, вес нисе сохденуьтгъо э зугъун иму, овурде эз жинс, гІэсуьл, гъемиге эз фонетически тараф куьнд гъисдуьтгъо эриму гофгъой фарсире, гъемчун кими гофгъой тюрки азербайджанире, меселен, э жигей гоф «обеспечивать» — «тегъмин сохде», э жигей «толковать» — «тесфир сохде», э жигей «вдохновение» — «илгъом», э жигей «учредить» — «тесдиг сохде» ве диеш.

Ме инжо гъейсэгІэт нисе гуфдиренуьтгъо э товун гофгъой эн уруси, комигъоки эз зуревоз дироморет э зугъун иму, бирет гофгъой эн зугъун имуре хуно. Эзимбэгъдойгеш э тержуьме сохдеки иллогъки политически термингъоре вегирде гереки эз зугъун уруси. Ме гъейсэгІэт эдее гуфдиренуьтгъо э товун эн омбаре гІэдотие гофгъо, комигъоки вес нисе сохденуьтгъо э зугъун иму, эз коми зугъунгъо эриму хубтеиге, гуьнжоиге эри угъоре вегирде.

Имогъой мере воисдени е-дуь гоф гуьом э товун энугъо, ди-

роморетгъо э зугъун иму эз гофгъой турои-гІиврит. Чутьтам гуфдире омого, гофгъой гІиврит э зугъун иму лап кем, тек-тук дери. Э овосу-негъой хэлгъиму, э комигъоки офди бинуьши хуьшдере холисе зугъун хэлгъи, эслогъ гофгъой гІиврит недери. Оммо у гофгъоре, дироморегъоре эз зугъун гІиврит э зугъун иму, жиге гирдетгъоре э зугъун иму, угъоре, гьелбет, дшде герекн. Омбардеки энугофгъо, чутьтам иму гуфдиримге, ологъолуьнуьт э мигІидгъо ве гІэдотгъой дин иудаизмевоз. Оммо эз елойге дуз нисдуьт у одомигъо, комигъоки гофгъой зугъун деденмуре искусственно дегиш сохденуьт э гофгъой гІивритевоз, меселен, э жигей «гІэзроил» гуфдиренуьт «молох гъомовут» э жигей «гъоврегъо», «э сер гъоврегъо» гуфдиренуьт «бит гъэхъэим», «э сер битэхъэимгъо» ве диеш.

Ме фикир сохденуьм, ки е гиле семе э товун э и статье норе оморетгъо пуьрсуьшгъо, проблемагъо э и план гуфдире герек бу, шинок сохде хундегоргъоймуре, нуьвуьсдегоргъоймуре э угъоревоз. Эз елойге мере воисденбу э и коревоз теклиф сохде угъоре эри бэхш вегирде э пуьруьш сохдеи и проблемагъоймуре, гуфдире фикир ишуре э товун энугъо.

Александр Семендуев

ШОГЫР ШОУЛ СИМАНДУ

(Еровурдигъо)

Нидануь инсон тевесер зигъисде,
Бэхдлуьни У, нум ю э ёр мундиге.

Алишер Новои.

Бебейму, Шоул Симанду, хъэсуьл омори э 1856 сал, э шегъер Дербенд. У бири хъофдимуьн, чин чуьклеи гІэил кифлет, э гІэрей бироргъо нен се хэгъер. Гьелбет, гуфдире нибу эз товун хундеи ве сенигІэт вегирдеи гІэилгъой келе кифлет, чуьнки бебей кифлетиш хундеи чуьниге не дануьсди, фэхълеи сохди. Хундеигъо эри гІоширгъо гІэмел омори э у куьгъне девргъо.

Бебе зу мунди бебесуьз, дедесуьз. Эзу товне корсохире зу сер гирди, эз хъофд сале, рафденге э бичин.

Гье эз гІэили жонлуь ве кордусд бире, е хэйли мэхъэл ирошденге, хуте бири корсохдеире тен-бетен э келетегъоревоз. Гурунде салгъой гІэили хуьшдере, дире ве кешире гІэзиетгъоре, келете биренгеш э ёр миёвурд эриму — гІэилгъою, гоф зере, енебуге дэгІно зере герек мибисдоге келете бироргъоймёре.

Вэхд оморенге, келете бироргъою гуфдирет эз ю эвленмиш биёбу гуфдире. У и коре э герде не вегирди, юре пул ве гъенолуье сенигІэт нисди гуфдире. У хуб дануьсди бебешу эрию ужире пулгъо, молгъо не гъишди — е чуькле хунеле, эз хуьрде сенгъ вокурде омо-

ригъо бэгъэй э гъэриш тенге хъэёт хьофд бирори, э чол деригъо куче, хьофдимуйн нумир (Колодезная, 7).

Шоул Симанду, гъелеме жогъил гъисди, омбаре салгъо фэхълеети сохди эри муьлкдоргъо: бил зери, глов дори, тегъенг бурри (богъбурри сохди), лугъенде векеди, тозе чубугъгъой онгури кошди. Жуьргъетлуь, зирек, чуьш бисдоге войгей хуьшдере бегъемсох, эз зир чумгъе денишири чуьтам кор сохденуьтге бондургъо. Умэхъэли бондурри эри Дербенд, сэхд жофолуье кор бугеш, лап герек бири.

Омбаре салгъо гирошденге, эз хьофдоди звер, бебе э ёр миёвур и пенж гуьрвенкеи (2 кг.) кечуьк хуьшдере, чуьтам эз дес неведешендиге согъ гъуьмуьр, де коригеш эрию не вихдиге. Оммо бондурри эри хуте бире, ю миёсд рафде э шегуьрди, хэйли мэхъэл гъуллугъ сохдосудоре. Шоул офди е тегъериге эри хуте бирею: эз гъисдигъо-нисдигъо эрию кемкем восдори, кура сохди карасди, шевгъо, бэгъдовой 10-12 сэгъетине кор эри муьлкдор, кор сохди э хуней хуьше э эшгъавоз, эз дуьли, вомундеире э гуш не гирде. И хосиет демундебу э ю те лап пире рузгъою. Гъе у мэхъэлгъо ве педеш бебе рафде-оморе сохди э дигъгъой Догъисду, вомухди зугъун омбаре могълугъгъоре, шинохи, дусди гировунди неки э азербайджанигъоревоз, э лезгигъоревозиш, даргингъоревоз, кумыкгъоревоз ведиеш. У гъемише гуфдиренбу, ки келебей бебешу фурамори э Дербенд эз Обо—Собо (Аба—Сово), юре эз догъгъо хъэз оmore, гъич зиндегуни гъисдиге — унжои.

Меш,* э 1982 сал э Рафоил Ильяевич Ильяевоз — учитель физики шегъер Дербенд, варафдем э Аба-Сово, дирейм хэребегигъой Аба-Соворе, гъэдимие гъоврегъоре, шогъодлуье сенгъгъошуре. Жогълонигъоре э догъгъой Аба-Сово муьлкгъоют, богъгъоют, угъо гоф вероморенге гуфдиренуьт, ки у хоригъо, богъгъо эн татгъо бирет гуфдире.

Э куьгъне вэгъдогъо гъозие-гъэдергъо, овосунегъо, бире не бире коргъош, жуьрбежуьре ихдилотгъо э могълугъ мэгълуьм мибисдорут э сер зугъун, дуь эз еки мидануьсдуьт э нумазгъо, чойхонегъо, богъчей шегъер, гъэруьсигъо, мэгърекегъо ведиеш.

Омбардекиш келе хуьрмет мибисдо пире мердгъой шегъере, дануьсдегоргъой куьгъне ихдилотгъоре, гъэдотгъоре, ченд жире зугъунгъой Догъисдуре. Жогъилгъо сэхд дошденбуьруьт хуьрмет келетегъоре, гъэйб оморенбу ишуре эз келетегъо, номус дошденбуьруьт, эз гофгъо шу нисе вадарафденбуьруьт.

Бисдхъэшд сале эвленмиш бири бебе. Одохлуьш, юре хуно, эз косибе кифлет бири, гъэруьсигъошущ миёне гирошдет. Гъэруьсе овурди э е хунелеь-временка, бироргъою эрию норетгъо бэхш. Эзу овло сер гирди тозе зиндегуни хуьшдере э сукигъо-гурундигъоревоз. Гъерчуьш бисдо тозе зиндегуни эз дуьлию бири.

Боворинсох э войгегъой хуьше, гъичиреш хъэйф несохди эри э жиге овурде вихде ниете, гереклуье коре. Талабсох дузире, инсонхогъ нисе, поисденбу эз е кориш. Сэхъиб коре герек буге товгъой лилогъу, мигешд, миофд парс гирде гъэмелсуьзе товгъоре, лов мисохд эри хуте бирей хуьше, чуьтам гъуьч сохде омориге. Шевгъо, вомунде эз коргъой рузи, мигуьнжунд тозе товгъоре эри себэхъмундеи — доре гоф эри э жиге овурде.

Рузине фэхълеети, гурунде кор шевине, гъуьлом дире дануьсде-

гор, э гъэриш жэгІмет дебирегор, фегъмлувию, одомишинохи, хъэвес-
луть бегъем сохден жуьрбежуьре гъуллугъгъой жэгІметире, э гІэрей
хъэрмэхъгъо, кифлетгъо шолуми дешендегор — смбаре келе хъуьрмет
гъэзенж сохди эрию, куьнд сохди э юревоз тойгъой юре ве келетегъо-
реш. Э рафде жигегъо, кимивэгІдо, герек биренге, гуфдири дануьсде-
гъой хуьшдире эз товун мэгІнигъо, гъознегъо, фольклоргъо, веснетгъой
туьрой. Э у гъушегъо-диспутгъо омбаргъо э Шоул невероморет. Эз то-
вун одомнетире ве гІэйб-гІоре фирмуш сохдегоргъо, мигуфди: «Уре
сернугум биё тэхде-тэхде соху, гьер тэхдей юре ранде зенуь, секи гуь-
жуьну, песде эзу одоми мибу.»

Себеб эни гоф гъисди: э гьер одоми биё андуьрмиш соху, кумек бу
эрию, варасуну гражданский гъэрдн гьер мерде э пушой жэгІмет.

Дедей мигуфди: «Бебе шевгъо э кор сохдеки э сер зугъун ю гъэ
гъемише мэгІни вебу. Кими мэхъэл кечуькеш э овоз мэгІниревооз мизэ,
гъечи мидануьсди гъовол-зурнов дери э хуне. ГІэиллегъо сер суьфде эз
сес кечуьк терсиренбуьруьт, песде, хуте бире э сес мэгІни нен кечуьк,
чум ишу э хов мирафд, гуйге эришу ненуй-ненем эдет хунде. Песдегъо
иму э сер офдорейм, ки э у овозгъоревоз у мэгІнигъо гуьнжунди, фи-
регъ вокурди э дуьл дебире ниетгъоре.»

Хуб дануьсдеи ве дирей кумексуьзи корсохгъоре, эз елойге зин-
дегуни бирегоргъоре динжи нисе доренбу юре. Кими муьлкдоргъоре
эри комигъоки у кемере гъэд сохденбу, хъэз нисе оморенбу эз дуьэ
гофгъою, эз сэхде хосиет ю, иллогъки эри фэхълегъо сэхъиб ведиро
моренге. Оммо э гъичиш неденишире у эдембу рафде гурунде рэхъ
зиндегунире, эз рэхъ не чепуьсде, шоригъо не бедигъой комики фир-
муш мибисдо э гъэриш кор. Азадхогъ, жун шогъири дебирегоре одо-
ми, омбар фикир мисохд эз товней гурунде ве гІэзиетлуть зиндегун
хэлгъ хуьшде. Эз е лойге мэхътеле кор бу, чуьтам э школе не хунде
одоми, е рузлеш рэхъ хундеире недирегор дануьсденбу ченд зугъун-
гъой Догъисдуре, нехундегор чуьтам биё гуьнжунуьге стихигъоре, ми-
гуфди: «Гофгъо екире биё гъэл гуьруьт.»

МэгІлуьмлуть шогъир Сергей Изгияев э гІуьзет эну нуьвуьсди
стихотворение «Усдо», гуфдире уре «шогъир-хоненде».

Вэхд туьндлуть тегьер гирошди, салгъо — тэгІди сохде, сохде,
пес-песоеки. ГІэиллегъою оmore-оmore келе бирет. Сэхде метлеб ю бу
дошде, веровунде ишуре, э руз расунде.

Восдоре тие хори эри богъ дешенде (куьнж келе муьлк) э сер
рэхъвебу, э зир гъэсогъдоргъою е келе «Шогъмариш» дебу. Э муьлк-
дор дувойне сарф бу эри фурухде куьнж богъ хуьшдере. Пул восдора
богъ гурунде шелере хуно вомундебу э кемер келей хуне. Тие хорире
э гъувот десгъой хуьшдеревоз гъуллугъ сохди, луьгенде дешенди,
доргъо ве чубугъгъой онгури кошди, гІов дори ведиеш, ведиеш... Ченд
сал гирошде бэгъдо богъ дори ширине онгургъо, лезетлуть мейвогъой
хуьшдере.

Эйме оморени, ки зиёд нибу пенж риз, нуьвуьсдемгъо, э октябрь
1942 сал э Северо-Западный фронт, бебе э ёр оморенге:

Нэхуьгъой десгъйтуь
Бил зерет хорире.

Эз эрэгъ кемертуъ
Гов дорей богътуьре,
Э биней палутдор!

Омбар салине фэхълеети гъэд сохди кемер юре, гъуз гъишди юре э лой хори, оммо бондурире не коргъой Согъире не шенди эри гировунде зиндегунире.

ГӀэилгъо келе бире-бире, жигейму диеш тенг бири. Кифлет иму хуне гирди э зофруй шегьер (Ленина, 19) э хъэет Константин Парфенов — келе муьлкдор Дербенд. Куьгъне хунейму (Колодезная, 7) чарунде оморобу э корхоней бондури ве э жиге эри дошде шороб онгур богъэ.

Ме 6—7 сале буьруьм, э ёрмени гӀэребелей чор черхи бебе гъуьн сохдебугъо эй чем-чи берде эз бондур хуне эри кифлет. Черхгъой гӀэребеле, видов-видов рафденге, гъечу сес мидо, гуйге э дерегъо-догъгъой шегьер Говгъо эдет тэгӀди-тэгӀди, шэх-шэх сохде, тигъи бире эз гъуьндуьре дохборгъо. Э ухгъой гӀэребеле туз не малад дарафденге э черхгъою сес эеки совусде остгъу оморенбу. ГӀэилгъо, тойгъойме, шори сохденбуьруьт расей гӀэребелере э ишу мидорумге эри гӀэсбэ хуно видовусде, туз веровунде, шори сохде-сохде.

Келе дусдме, хоши дуьлме — дедей, э терпей коргъойме поисденбугъо, э мигъровуниревоз гъэл гирде, мигуфди гъэдимие дуьлжоние гофгъо ве согъбоши эри сохдемгъо гъуьллуьгъ. Дуьлме эзу гофгъо, нимей кимигъоре нисе варасиренбуьруьм, шори мисохд.

Эз нубохунде оморенге, дедей мере мигъишд когъ сохде э лой сифет ю, эри дануьсде буй туьро оморениге эз лэгӀэйме, гуйге э ю мэгӀлуьм. мибисдо хуб хундемге нубогъоре, небуге нэгӀ.

Э гӀэилгъой мэхъэлеиревоз «довгӀо-довгӀо» возиренге, гӀэребеле мичаруьсд э «мошин» эри сенгъгъо, куьлуьннгъо кура сохде, эри хок овурде, боругъо гирде. «ДовгӀогъойму» омбардекиш миварасд э Пассаж. умэхъэл хэребе бугъо..

Серебой э бондур-хуне рафде ме эз дуьли миденишуьруьм чуьтам бебе кор сохдениге, э кор сохдеки мэгӀни мухундге. Ме мэхътел биренбуьруьм э туьроширеки тэхдегъой гъобе, не пеймунде, перголлуь эеки вогосунденбуге угъоре, бендгъо гъуьч сохденбуге э сер зиндон хуьшде. Кими мэхъэл меш «кумеки» сохденбуьруьм мидорум э дес ю герекие карасдире, енебуге тэхдере, мигирдуьм бенде э сер зиндон. Емэхъэл э меревоз гоф мисохд эз товун кор, песде э кор сохдеки мяхунд мэгӀни хуьшдере, э зир зугъун, ме гуйге инжо нисдуьм. Гъегене е-дуь гоф мигуфди, нэхэбереки сер мигуьрд эй чарунде мэгӀни хуьшдере э овоз кор, мимунд э хуьшдеревоз. Ме эз бондур-хуне вадарафденге, хэйли мэхъэл гирошденгеш, э гушгъойме дебиренбу келе сес пенж гуьрвенкеи кечуьк бебе, расиренбугъо э сер зиндон бендгъоре гуьнжундеки, ёвошлее сес овоз мэгӀни хунденбугъо эри хуьшде.

Ебо э бондур-хуне э чумме вохурдут нуьвуьсде хэтгъо э диворгъо ве бун келе гъобгъой шороби. Песде эз дедей дануьсдебуьруьм угъо стихигъо ве мэгӀнигъои гуфдире. Эз бебе эри пуьрсире нуьвуьсдеигъо чуь гофгъоиге э ме лоигъ небу. Э беберевоз ме гьеммише сергъуз гоф сохденбуьруьм. Э сип-сипи, гъирмизине темизе сифет ю гъечу эрк ве-

бу, одомире гІэйб оморенбу чумгьоре буьхь сохде денишире э ю. Верковуе чумгьюю, тигъэтлуье сипре руьшгью, пэхьни биренбуьруьтгью сипре дендугью э песой ловгьюю, вегирлуь, буьнуьшлуь сохденбуьруьт чигьретгьой мердиуре. Бебе гоф мисохд кутэхь, вэгІдо-вэгІдо сэхд, оммо гьемише варасирени. Кими мэхьэл мере мифуьрсо э куьнде базар эз бондур-хуне эри тозе жэгІ, савзи, нун восдоре. Гьич тэхьно ни нуьшд э сер суьфро, э ён ю гьерки бисдо миёсд бире. Ме «кечеле илчиле» буьруьм эри огол зере гьюногья. Миёсдуьм вадарафде э куче, руз эхэйрбу дсра гирошдгьоре, пьсде гуфдире: «Бебейму ишмуре оголи». Гирошдгьор э мигьровуниревоз мипуьрси: — «ГІэйл кини туь, хэлефме?» Жогьоб мере шиновусденге мигуфди: — «Эз гоф усдо, — енебуге, эз гоф лелей Шоул вадарафде нидануьм».

Ме эз лэгІэй Ильягуез Яша шиновусдем, ки ю ченд гиле, мерз хуно, веровунди гьуллугь бебере.

Дир бире нашдови себэхьмунден, енебуге нун пишней ебо дураз биренбу, ебойге — кутэхь. Дурази-кутэхьни ихдилот э диреморе одоми вебу. ВэгІдой нун хурдей энугью ме э карасдигьсривоз гьерчуь эз деме веромо мисохдум, енебуге миденишуьруьм, хунде нидануьсдуьмгеш, э тозе хэтгью нуьвуьсде оморебуьруьтгью э бунгьой гьобгью ве диворгью.

Бебе стихигью, мэгІнигьой хуьшдере хунди э кор сохдеки, э гІэрей шинохгью, э межлуьсгью, гІэруьсигью. Шиновусдегоргью э сер зугьун вогогьруш сохдет, эзвер сохдет, дуь эри еки хундет, енебуге нубот хуьшде мэгІлуьм сохдет э кесгьойгеш. Екиш шиновусдегьоре не нуьвуьсди гье у туьтем, кифлетиш хунде мэгІнигьойуре эз кесгью шиновусденге дануьсди. Гуфдире гереки юш унгъэде фикир не дорн эри кура сохде жуьрбежуьре хунде стихигьоре, не екиш юре э сер дешендгьор небири. Гьечу омбаре произвєдениегьой эну вир бири, небиререхуно.

Э 1946 сал, ме вогошденге эз довгІо, суьфдеи гиле вегирдем э дес нуьвуьсдеигьой бебере — э хуне дебугью келе гьолинде, хуб гьолуб зере, дефтере ве э гьэриш ю дебугью е ченд гьэтмэгьэриш бире нуьвуьсде чуькле велгьоре. Дефтер ве чуькле велгью нуьвуьсде оморебу э хэт туьрои, э зугьун азербайджани.

Эз дефтер ве чуькле велгью вихдебуьруьм стихигьоре э зир комигьоки вебу ШэС, енебуге ШэСбобо, гьечу ю кутэхь нум норебу хуьшдере. Э «Дестон Зарбоил» вери: «Бу бедъелери динбтув Дербентлуь ШэСбобо шогьир». У вихде произвєдениегью буьруьт: «Дестон Зарбоил», «Элэф — Би», «Гуьлен» ве 3—4 стихигьойгеш. Умэхьэли, ме не келеи бирорме, ченд гилегью хундейм, варасирейм, эжиге овурдейм нуьвуьсдеигьой бебере. Пьсде гьеме проивєдениегьоре ме нуьвуьсдем э тозе дефтер э хэт латини. Дуьимуьн гиле нуьвуьсдем э 1982 сал э хэт гьеймогьоиниревоз.

Ме омбар хьэйф сохденуьм эз товун вир бирей и песини салгью эз хуней бебейму у келз гьолинде, хуб гьолуб зере, дефтер.

Дедей ихдилот мисохд, ки бебе лап омбар сохденбу коргьой жэгІметире: юре хьэрой мизеруьт гІэрей пушоте сигьде хьэрмэхьгьоре эри дузов сохде; эри э гІэре овурде, сокит сохде синетхьинеми кифлетгьоре, коргьой бебе-писерире, хьэрмэхьгьоре — алишверешчигьоре

веднеш. Ченд ведекуърде гӀэруьсе вогордунди э хунежигей хуьшде, ченд жогъиле сабуър дори, дешенди э дузе рэхь. Кими мэхьэл коргъэю серрасд ниомоге, шолумире нидануьсдге дешенде э гӀэрей одомигъо, сэхд дуьл песо биренбу, хуьшдере хурденбу-вечире, одомихогъ, очугъэ дуьл эз жуни хьэрекет мисохд эри дусди э гӀэрей инсонгъо.

Ветэгъэгъой Дербенд э кор миомоге, бондургъо десде-десде бирэ мирафдуьт э корсохи. Келей е ужире десде бири гъучи Зарбоил, эз Гъуьбе. Зарбоил хурде-вегирдей фэхьлегьоре хуб энжом не сохд, муьзд ишуреш кем дори, э сер фэхьлегъо огъоети сохди, хьэрой дешенди. Бебе не ветовусди ижире гӀэдотгъоре. Эз товун эни кор нуьвусди мэгӀни «Дэстон Зарбоил».

«Абас-Гъули» — гъисди омбаре салгъо э сер зугъун хэлгъ иму еригъо стихи Шоул Симанду. Кими ризгъою ченд жире хунде оморенбу. Унегуьре и песини вэгӀдо кура сохде, гуьрд сохде омори шиновусдегъо эз лэгӀэй хундегоргъо-дануьсдегоргъо. Имогъой гӀэмеллуь бири эри бегъем хунде гъемей произведениере.

Чуьтам Шоул Симанду не Абас-Гъули вохурдебируьтге эки ве э арт эни вохурден знугъо гӀэмел оморебуге стихотворений эи Шоул Симанду «Абас-Гъули», фирегъ мэгӀлуьм гъисдигъо э гъэд хэлгъ иму, эриме ихдилот сохдебу ведилуье писатель иму, лап хуб шинохденбугъо Шоул Симандуре. Хъизгъийей Эмин (Дадашеве) ве ченд увэхдине овосунечигъо, ошугъгъоймуре, верзуьшлуье корсох культури РСФСР ве ДАССР Хизгал Давыдович Авшалумов. Гъемин э товун эни у эриме гуфдиребугъо гъозие у гъемчун э статья хуьшде эри радио «Э товун шогъир Шоул Симанду» нуьвусдебу гъечи:

«Ме эз дигъме, эз Мюшгуьр оморенге э Дербенд эри кор сохде э гозит «Зэхьметкеш» (1936 с. е руз вохурдум э Шоул Симанду э пушой хунешу, поисдуьм э урезоз э ихдилот. У сер гирд эри ихдилот сохде эриме чуьтам ве эз чуь товуне у гуьнжундебуге еки эз шогъиригъой хуьшдере — «Абас-Гъулире». Э у вэгӀдегъо неки одомигъой хэлгъ иму, гъемчун азербайджанигъой Дербендиш дануьсденбируьт, ки Шоул Симанду — шогъири гуфдире.

Мерд азребайджани-дербенди Абас-Гъули уш мэгӀлуьм бу э шегъер чуьн шогъир. Е гиле Абас-Гъули э Шоул Симанду заказ дорелу эрию е челег соху гуфдире. Шоул Симанду челег энуре э вэхдию бегъем сохдебу. Абас Гъули пуле недоре, бердебу челеге, гуфдиребу: себэхь пул челеге мидуь гуфдире. Оммо ченд рузгъо гирошд — Абас-Гъули веде нисе биренбу, пул Шоуле овурде нисе доренбу. Чорей Шоул небире, ченд бо у рафдебу э хуней эн Абас-Гъули пул-муьзд хуьшдере эй хосде эзу, оммо у «э хуне нисе дебиренбу». Уьсделуьге гъетте Шоул эри пул хосде оморе, келе зен — дедей Абас-Гъули э сер эну хьэрой вегирде, эз лэгӀэй гъопу пиш сохденбу Шоуле. Оммо Шоул Симанду нисе дануьсденбу увэхди, ки ижире коре Абас Гъули гъосутевоз сохди, уре эри синемеш сохде.

Э гуфдирей Шоул Симандуревоз, е руз э зерери базар э верафдеки, э пушой чум эну э нэхэбереки омо вохурд Абас-Гъули. «Ме. — мугу Шоул Симанду, — гирдуьм дес Абас-Гъулире, егӀни, эри «руз эхэйрбу» доре, оммо гъечи э е зарбевоз шишируьм дес энуре э десме, эз Абас-Гъули е келе ноле-божэхь ведиромо. Э гуж кечукевоз хуте би-

ре десмере дес энуневетовусд, ме уре жарундуьмки. Абас-Гъули гуфди ме дес юре рэхьо дуьм гуфдире. Ме эзу гуфдирум: «Те туь пул фэхьлеимере неди, ме дестуьре эз десме ниведешенуьм». Гье и вэхди кура бисдо э базар э иловлейму э пушой чойхуне хэйли одомигьозазербайджанигьо. Угьо норут э пушойме нен Абас-Гъули ижире игьрол: гье э поисде жигейму гьердуьйму мигинжуним дуь э товней еки мэгИни. Эгенер ме бердуьмге э гофгьо-шогьригьоймеревоз Абас-Гъулире у мере доренини дуьвойне муьзд эри корме, эгенер у бердге мере, эзу э ме е кепикиш ние расуь. Ме рази бисдорум. Гье э и поисде жигейме сер гирдуьм эри хунде э товун энунен дедей энугьо, комики мере ченд бо эз лэгИэй гьопуй хьэет пиш сохдебу ме эри муьздмере хосде оморенге:

Абас-Гъули вер пулуми ёле сал,
Сен димедуьн дуьнен ахшам гел апар?
Гь\$туьвде бир ит вор, томом алами гьопер,
Абас-Гули вер пулуми ёле сал. .»

Эз гофгьой Шоул Симанду ме верасируьм, ки э бэхьс шогьри Абас-Гъули э Шоул Симанду неверомо. Шоул берд уре. Абас-Гъули эз тараф хуьшде неки гьэгьри небисдо эз тиже гофгьой эн Шоул э товун ю ве эн дедешу, дес энуре гирде, гьэл гирде эз душ ю, теклиф сохд э чойхоне э е ченд одомигьоревоз.»

Е-дуь гоф эз товун произведение «Инспектор-налогчи». У вэгИдогьо э Дербенд налогчигьо миёсд дирет онгурбогьгьоре, хьисоб сохде ченд гьэдер налог биё венуьге э сер сэхьиб богь. Ебо налогчигьо оморенге бебе э богь дебири. Тегьенгьой богьиш гуьл доренигьо вэгИдо бири. Бебе э мэгИниревоз эз угьо пуьрсире: —Эз же дануьсденуьт ченд бедире шороб мидуьге э гуьл деригьо богь? Оморегоргьо дуь эеки дениширет, жогьоб доре не дануьсдет. Песде бэхшлемиши хосде гуфдирет, ки гьергой шогьир огол зе, умэхьэли миёвт. И ихдилоте налогчигьо-азербайджанигьо лов сохдет э гьэрешу, песдегьо шиновусди кифлет иму. Гьечу хунде стихигьо эз гьэре рафдет.

Ме ченд гилеш шиновусдем эз дедей, ки нуьвусьде чигьой бебе фирегь мэгИлуьм бу э гьеме хэлгь иму, омбаре одомигьо угьоре эз вер дануьсденбуьруьт, неки келетегьо, жогьилгьсш.

МэгИлуьмлуье дестон «Элэф-Би» шогьоди дорени э товун офире омореи гьуьлом, хубе несигьэтгьо, одомиети, дусди, данани. Э «Элэф-Би» ведини, ки эз гьеме молгьо-девлетгьой гьуьлом одомиети звери гуфдире, эз гьеме пулгьо — сабуьр. Эри лугьонд фикир дорегор «Элэф-Би» гьисди келе рэхь зиндегуни, комиреки биё бурав гьер одоми.

Произведение «Элэф-Би» э куьнди 80—90 сал э лэгИэй хэлгь иму дери. Фикирмени гьелем омбаре салгьо нум Шоул Симанду, стихигьою ве коргьою нишоне мидуьт эри биёвгьо овлодгьо.

Эз «Элэф-Би» кемте нисди эри дануьсдегор произведение «Гуьлен». Селте лирика, гьеме хушбуйгьо ве хубе войгегьо дери э гьэриш ю. «Гуьлен» нуьвусьде омори э гьуьзет е одоми — зен ю. Ведини, ки автор дануьсдени гьэдотгьо, жирегьой зиндегуни омбаре хэлгь Дс-

гъисдуре, бирмундени хъэрекети келе сохдеи ве э руз расундеи чуьк-
лелегьоре, мугъоет биреире э угъо, философие тегьер гуфдирени, ки
эри дануьсде сургъой дуьньёгъе гереки е «Очор». Одоми гъемише зин-
де нисе мунде, вэхд оморенге... у рэхъэ гъеме рафденини. Зиндегунни
варасдени гъетте эз гъопуй гъоврегъо (Мазар гъопусинден уьтенде,
Гуьлен) гирошде.

Э стихигъой хуьшде бебе вегирлуь сохде раче, хубе гъилигъгъой
инсоне, гъич нис муьрденигъо раче ниетгъо, тарафгъой зиндегунире.

Гуфдире гереки, ки э гъеме стихигъою, мэгІнигъо ёгъин жиге
гуьрде дузи зиндегунни, сер гуьрде гофгъоре, ниетгъоре, дэгІногъоре
дуз овурдени, расундени э эхир.

«Гуьлен» ве ченд мундигъо стихигъойгереш гъелем хуб варасире,
тержуьме сохде гереки э зугъун тати. Эз ме веромоге гъемей эну кор-
гъоре мисохум, келе войгей мере э жиге миёрум.

Неденишире э у кор, ки стихигъо, мэгІнигъой Шоул Симанду э
лэгІэй хэлгъ дебирет, хунде оморенбуьруьт э гІэруьсигъо, гъуьдуьши-
гъо, келе-келе мэгІрекегъо е гилеш э гозит «Зэхъметкеш», енебуге э
альманахгъо ве сборникгъой тати дофус зере не оморет.

Гъеймогъоиш, пенжогъ сал зиёдте гирошденге эз муьрде руз ю,
гъисдуьт одомигъо дануьсденуьтгъо эзвер «Элэф-Би» бебере, меселеи
Рафоил Авияевич Рафоилов ве де одомигъойге. Кими шогъиргъой та-
ти ченд гилегъо бебе согъинде ве педеш хосдет, вегирдет эз куьнде
одомигъой кифлет стихигъоре, оммо ишу не дофус зерет ве не вогор-
дундет э сэхъиб десхэтигъоре. Гъечу омбаре нуьвуьсде чигъою вир-
пуч бирет. Юре гІэйб омори эри хосде десхэтигъой хуьшдере, одомигъ-
гъой кифлетиш унгъэде фикир не дорет эри дошде произвдениегъоре.

Бебе хуььрметлуь ве вегирлуь бу эри кифлет иму. Хъэрекет ми-
сохд гІэйлгъоре дэгІно зеренге рэхъмедуьли ве одомихогъи дебу э
ишу, вилеете гІээиз дорут, гьер коре эз дуьли-жуни сохут, келетегъо-
ре хуььрмет гируьт.

Гъеме бебе-дедере мивою гІэйлгъошу э хубе дузе рэхъ бурав, хо-
сиетгъошу хуб бу, хубе герекие коргъо веров эз дес ишу. Эзугъо бэ-
гъэй келетегъой хунере мивою гІэйлгъошу рэхъ ишуре бурав, э ишу
ухшеш зенуь. Эри ижире метлебе э жиге овурде сэхд гереки дануьс-
де гІэidotгъо ве тегьер вомухдеи, келе сохдеи гІэйлгъоре.

Шоул Симанду бу, неки келей кифлет хуьшде, у бу дусде хъо-
вир гІэйлгъою. Гъич войгей гІэйлгъоре нибесд, хотур ишуре нигъишд,
кумеки мисохд, сер мизе, дуьл ишуре динж мисохд. Эз гІэйл гІоси
ние биренбу, оммо коре, гъуллугъэ э вэхд ю гъишденбу сохде. Чуь-
там ю хуте биребуге, гІэйлгъореш гъечу хуте сохденбу. э сер гІэйлгъо
хуььрш ние сохденбу, э сер ишу дес нисе вегирденбу. Не дирем, не
шиновусдем бебе э сер гІэйл дес вегирди гуфдире. ГІэйлгъоюреш эз
хосиет ю хъэз оmore, миденишируьт э гоф ю. Очугъэ дуьл, товуше
сер, дуьлшор, мигъровун лап рач э гъэвл одоми мидарафд, лугъонд
мивараси войгей одомире. Одоми нисе дануьсденбу эз гоф ю вада-
рафде. Гоф хуьшдере мигуфди, кими мэхъэл, э мэхсереревоз, э гуш
шиновусдегор мидомунд гофгъою.

У бу бешгъэе одоми. Гьеррузине зиндегунню, дуьл ю, хэёл ю бу э кифлетовоз, э коревоз ве э иловлей ю бугъо одомигъоревоз. Омбарсер микеша э ю сипреруьшулуье хьуьрметлуье мердгъо: Хьызгъней Эми, Рэхьмил Гуьршуьм, кимигъойгеш — нумгъсшу э ёрме не мунди. Кими вэгдо э миглей куче мипоюндуьт юре эри гоф пуьрсире, ма хьэлгъойге эри неварасире гоф хэйли миденишируьт те бебе э хуне оморе эри пуьрсире, имид бире, ки ёгъин дузе жогъоб мидуь э пуьрсуьшишу. Оммо юш те хуб варасунде одомире хьэрзо нидо.

Бебе, гьемише боворин э вихде рэхь хуьшде, шор мибисдо эр дуьли э шори кифлетиш, эн кесиш. Эри хэлгъ эз хуби бэгъэй де кориге ние хосденбу. Гъэдуьр гъэруьсигъо нен оригъоре хуб дануьсденбу. Бедигъо оморенге зиьдтеш хуьшдере дуьл мидо, э дес мигуьрт, коре э рэхь миберд мердехуно, эз эгъуьл чешмиш не бире, хуб э гъэдотовоз.

Одоми — зурбое офиреи дуьньёгъи, жовогъиле астарай гъуьломи. Одоми не зиндегуни — екинуьт, е варасиреини. Ченд гъэдер биё зигъуь? Зиндегуни бирмундени чуьтам гирошдеге дегишуьгигъо э салгъо гуьре ве чуьтам варасдениге гъуьмуьр, вэхд оморенге... Одомибэхдевере муьгъуьжуьз дуьньёгъ, офире омори Хорире гереки гуьфдире.

Э у себэхь бебе зу вэхуьшди эз хьэлов, гьемишеинере хуно. Песде варафди э базар эри чем-чи овурде эй себэхьмундеи — и кориш эрию тозе небу. Вогошденге, сэгъатгъой эн дегъи, хосди герме гъов эри шушде десгъо-пойгъой хуьшдере. Дедей гьелуьсди махьтел мунди э и кор, чуьнки бебе гьемише шохьонгумгъо мишушд десгъо-пойгъой хуьшдере, эз кор оморенге. Унегуьре, дедей гуьфдири: — Шохьонгум хубики шушде... — Вэхдме омори, — гуьфдири бебе, — Э кин келетегъойме биё бурам. Дуьл дедей сэхд гъэриш бири, не офдоре рэхьуьсди. Гьегене э гужевоз, хуьшдере дуьл доре огол зери келеи духдере, варасунди э ю биригъо ихдилоте. Гьердуьшу дир не сохде, гъов венорет эри герм сохде, иловлей хунере дирет, песо-пушоре вечирет. Те гъов герм бире бебе, кемере ведоре э дивор, нуьшди э сер нимдеромо э сифет ю гьечу чумерэхьи вебири. Беди ёвошлей, дуьзде хуно оморе-оморе куьнд бири... Шушденге десгъо-пойгъой хуьшдере, дегешди э хьэлов, юре е кем лерз веноре. Омбаре вэхд не гирошде гъэдэгъэ зери э дедей гъэилгъоре мугъоет бу гуьфдире. Гофгъо э лэгъэю дери, гьеебо сифет ю дегиш бири, рафди...э песини жов гьемишелуьги, де е теке гоф не гуьфдире. Чуьни и кор? Мэгълуьм бири э ю эхир гъуьмуьр ю, небуге эз зиндегуни хуьшде рази биреини, боворинини э сохде коргъой хуьшде, гъэрди дореини Хорире?

Гьечу варасд (декабрь, 1939 сал) зиндегуни Шоул Симанду, ШэС, ШэСбобо, Шоул Симон — гъэлементе одоми, шогъир, хоненде, бондур, богъдор, одомихогъ, зурбое усдо ве заргел лап назуке симгъой жун одоми, келе дусд чуьккелегъо, гъэлхэнд косибгъо, сигъде бирор гьер инсон, гьер миллет.

Э у руз...гьемей хэлгъ иму бирмунд келе хьуьрмет хуьшдере Эри рэхь сохде оморебу гьемей шегъер эз келе те чуькле: татгъо, азербайджанигъо, эрменигъо, уругъо ве де миллетгъойгеш.

ЖОН БЕБЕ

Э гьержой пой норей
Э дусдгъо офдорей.
Дес туьре гирдегор
Эз дуьли бири шор.

Поюндей бедгьоре,
Дуз сохдей шефдгьоре.
Э гIэре дарафдей,
Шолуми дешендей.

Эз эзхьмет эн рузи
Туь бивэхд гъэд бирей.
Женг бердей эй дузи,
Э гъэвл хэлгъ дебирей.

Хэлгъ Дербенд гье мибу,
Нумтуь гьич вир нибу.
Михогъи ловоре...
Эй дуьлгъо дусд бире.

Наида Авшалумова

СОЦИАЛЬНИ МЭГІНОЙ ЭН КИЛИТЛЕМЕЕ ОВОСУНЕГЪОЙ ТАТИ

Килитлемее овосунегъо хэйли жиге гирде э фольклор иму. Угъо бинуьш доренуьт жуьрбежуьре торихлуье, эстетически ве духовни си-ногъи эн хэлгъэ. Оммо гуфдире гереки, ки килитлемее овосунегъо гье е жире не мундет. Угъо дегиш бирет эз тараф мэгIношу э социаль-ни ве художественни мэгIной эн гIэмел оморетгъо дегишигъо гуьре.

Э гIэрей эн гьемей торихлуье рэхъ пушово рафдеи эн хэлгъ, соци-альни хосиет э произведениегъой эн фольклоре жуьрбежуьре чигъ-ретгъо бирет. Оммо бинелуье чигъретгъой энугъо бирет социальни ач-тогонизм, эжеки э жанр овосуне содое одоми эз гIэрей жофокешэ хэлгъ гьемише ведиромори бесгъунчи э гъэршуй ю поисдегоре одо-мигъо ве гъувотгъо.

Килитлемее овосунегъо ве очмиш сохдеи мэгIной эни килитле-мегьоре бируьт эз елойге бэхъс бердеире хуно эри бирмунде эгъуьл, фегьмлуьи ве зиреки эн ки зиёдиге.

Геройгъой эн килитлемее овосунегъо омбаринш гьисдуьт одоми-гъо, комигъоки эз социальни тараф гьисдуьтгъо дуь э гъэршуй еки, антиподгъо э жэгIмиет класси: хон ве косиб, кечел не падшогъ, мул-ла не ранжбер ве диеш. Ижире овосунегъо неки рази сохденбируьт

художественни ве эстетически войгегьо, талабигьой эн одомигьоре, оммо гьемчун нушу дорени эгъуьллуйи, фегьмлуйи, рэхьмедуьли. дуьлтэмизи эн содое жофокеше одомире э гъэршуй муьрсе дорогоргьо, эн хьуькм ве власть энугьо. Э и гъовхо гьемише бесгъун дорени жофокеше одоми, метлеб комики гьисди тогӀин сохдеи э гъэд жэгӀмиет социальни гъэгъи ве дузире. Оммо э у сюжетгьо, э комигьоки неде-руьт социальни гъэршуи, нушу доре оморенуьт бэхьс бердеи эгъуьт ве фегьм эн ки звериге — оммо и куьгьнете, гъэдимиете овосуне-гьоют.

Неки килитлемее овосунегьо, гьемчун эйгьомлуйе гофгьо чуьтам э фольклор, э гъусо, гуфтор эн де хэлгъгьойгере хуно эн имуш омбар дери. У эйгьомлуйе гофгьо, килитлемегьо ологьоленуьт омбариш э гӀэдотгьо, мересемгьой хэлгъиревоз: э духдер хосдеи, гӀэруьси, муьр-деи, э зиндегуи, возигьо, шоригьоревоз ве диеш. Эри тесдиг сохде и иму гьейсэгӀет гуфдиримгьо фикире, биӀерим е ченд меселегьо.

Гьечи омбаре одомигьой хэлгъ иму — татгьо-Ӏгъудигьо пушоте э илчиети дерафденге духдере эри хосде, нигуфдируьт лап гьечи очугъ: иму духдере ишмуре эри кук иму хосде дироморейм. Мигуф-дируьт: «Имуре воисдени дес-пой кук имуре бесдим», енебуге: «Иму-ре воисдени э сер дай (дайчейму) логъум бесдим», егӀни, имуре воис-дени кук имуре эвленмиш сохим.

Енебуге, зен духдер мизендге, иллогьки эженер у суфьдеи гӀэи-лиге эн зенде зен, эзу мигуфдируьт: «Десе э хьини бирор хуьшде до-но!» Э куьгьне гӀэдотгьоймурезоз зенгьо, духдергьо э дес хьини ми-зеруьт эри мигӀидгьо, енебуге е келе шори-ники биренбуге э кифлет ишу, эн куьнде гъовумгьошу: гӀэруьси, кук бирейи, хэгьере бирор биренге ве диеш. Эри зенде зен, комики духдер зенди, и гофгьо: «Десе э хьини бирор доно» бу хубе войге хосдеи эри эну, егӀни, деси-ге уре кук гердо гуфдире.

Енебуге вегирим виним ижире хубе воере. Еки эз хубе воегьо эри зен бордор бу: «Шоре зани зенош!» Пушотегьо, кейки кумеки меди-цина небу э иму, э бордоре ве зенде зенгьо ужире мугьоеи небу, омбаре бордоре зенгьо э сер зендеи енебуге э вэхд зендеи муьрденби-руьт. Еки эз хубе воегьо эри бордоре зен, чуьтам иму гуфдирмеге бу: «Шоре зани зенош!», егӀни, э саламатиревоз гӀэил зенде, согъ мунде, хилос гердош.

Эйгьомие гофгьо бируьт неки э товун хубе воисдегьо. Э кими эй-гьомие гофгьо дебируьт гьемчун охмуригьо, азомигьо енебуге нэгӀле-тигьо. Кими эйгьомлуйе гофгьой хэлгъ имуре келе мэгӀноют. Угьо ологьолуьнуьт э пушотеине гӀэдотгьо ве традициегьой хэлгъирезоз. чигьрет зиндегуни энугьоревоз. Очугъ сохдеи мэгӀной эн омбаре эй-гьомлуйе гофгьой хэлгъире минкин дорени эри дануьсде хосиет эн омбаре гӀэдотгьой хэлгъимуре, пушоте э сад, гьозорсалгьоревоз жиге гирдебируьтгьо э зиндегуни эну, веровурдигьо, фикиргьой энуре э товун кими коргьо, гьозиегьо, овхьолетгьо э гъэд кифлет, эн жэгӀмет, э зиндегуни. Эзи тараф и эйгьомие гофгьой хэлгъи омбар мерэгълуь-нуьт, мэгӀнолуьнуьт эри дануьсдеи пушотеине гӀэдотгьо ве зиндегуни хэлгъире. Ини, вегирим виним, меселен, ижире эйгьомие гофгьоре: «Эритуь ошгуновое гьово кифде биӀево!» Пушоте и гофе чуьн лап беде

нифри, охмури зерей мигуфдируйт е пара зенгьо эз духдер хуне, гьеле э шуввер нерафдигьо.

Келе беде, сегьмлуье мэгІно дери э и гофгьо, комигьореки гІэ мел омурдебу куьгьне суруле, сегьмлуье гІэдот. Пушоте эгенер гІэ руьс биригьо духдере чодур нибисдоге, э и гІэдотевоз уре гье э у шев гІэруьси миёсд вогордунде оmore э хуней бебешу. Вогордунде оmore э ижире тегьеревоз: эз тен энун миёсде векснде оmore парталгьой гІэруьсвори. Е бенд муй сер энун миёсде бурра оmore, венишунде оmore э кул хэр руе кефел эн хэр. Эри энун ошгуновое гьовол зерезере у миёсд берде оmore те хуней бебешу. Ужире духдере бебей энугьо енебуге эки эз бироргьой энун миёсде куьшде э лэгІэй дер гьопу, э и коревоз, егІни, вегирде эз сер ишу номусе, комиреки у венори э сер кифлет эн бебедедэй хуьшде. Эгенер ижире духдер куьшде ниомогеш, у согь гІуьмуьр хуьшде э гьэд хуне, эн дигь серкуши, беднуми бу.

Эпизод эни гІэдот нуьвуьсде омори э повесть Х. Авшалумов «Кук гудил».

Енебуге вегирим виним ижире эйгьомие гофгьоре: «Кишди хьомоли векунош!» И беде войге ологьолуь бу э еки эз суруле гІэдотгьой хэлгьиревоз. Меселен, э гьэд хэлгь иму мерде, комиреки кук нисди, энжэгь духдергьой, уре «хьомол» гуфдиренбируйт. Нум «хьомол» пушоте лап гурунд бу эри мерд. И овхьолет ологьолуь бу э пушотеине хосиет эн социальни зиндегуни эн хэлгьэвоз, небиреиревоз увэхдигьо социальни гьэлхэнди жофокеше одомире э пире вэхд энун. Э пире вэхд бебере миёсде дошде кук энун. Духдергьоре пушоте не хундеи, не сенигІэт ишу небируйт. Эри бебедеде э пире руз энугьо эз духдергьое материальни кумеки небу. Песде э гІэдот гуьре кук нисдигьо мерд э пире руз хуьшде э хуней домор, э нун энун вебире —эри энун хуьрди хьисоб биренбу, егІни, мерде э пире руз ю домор нэгІ, кук ю биэ дору. Кук биё э пире руз десдек бу эри пире бебей хуьшде, дошдогор ве гьэлхэндчи энун бу. Унегуьре, мерде э пире руз ю э кемер ю кук невебиреи, эри энун келе социальни ве моральни трагедия бу. Эзутувуне хэгьер-бирор эри хьомол мундигьо одомишу дерд, могьбули кеширенбируйт. Хэгьергьое, холегьой энун эри ижире «дерд» энун эри муьрдере хуно гирьё сохденбируйт, хумне сохде уре э гьэнет неверие гьушевоз, гІов недерие эрхэвоз, хуьшг бире тегьенгевоз».

Э гІэдотевоз мерд — «хьомол» миёсде э кишди хуьшде бесде гйирмизине «кишди хьомоли», худо эз зерсер асму винуь уре, э кишдию гуьре сеч соху эз гІэрей дё одомигьойге, рэхьм беруь э у, кук дуй уре. Те уре кук небу, у нисде векенде «кишди хьомолире» эз кишд хуьшде.

Эз хьомоле мерд э гІэдотевоз, уре хосденигьо, эри хьомол бирей энун дуьлсухуни, сохденигьо одоми, э уревоз э гоф сохдеки, э ки энун руй биреки миёсде гуфдире ижире хубе воисдеи «Эхиртуь ник гердо!», егІни, кук гердо туьре. Лап беде нифри эри хьомол бу: «Гьич эз кишд туь кишди хьомоли мефураво!»

Гуфдире гереки, ки э Догьисту и гІэдот энжэгь хэлгь имуре бу. Э товун эни гІэдот эн хэлгь иму нуьвуьсдебу гьемчун э книг хуьшде «Догьистуйме» шогьир хэлгьи Догьисту Расул Гамзатовиш.

Э гьечиревоз гофгьо, килитлемегьо, эйгьомигьо, э комигьоки де-

руйт пэхъникие фикир, аллегория, шогьоди доренуыт э товун энун корки элементгьой эн шертие гьусо э процесс эн жэгIмие тие параменди неки муьхъкемлуье жире дироморет э зиндегуни ве зиндегчи эн хэлгъ, оммо гьемчун угьоре бирет художественни ёгъинлуье тараф ишу.

Чигьрет эн килитлемен, эйгьомие гофгьо, гьелбет, деруьт гьемчун э де, жуьрбежуьре жанргьой эн фольклор. Гьечи, меселен, э серлэгIэ творчествой эн татгьо-ёгьудигьо мунди «МэгIни кук не духдер», э комики э динамични ве бемзерлуье жире, эз елойге лугьонд лирически тегьер нушу доре оморени диалог эн дуь сьймишигьо. Чуьнки и мэгIни хэлгьому гьеле э е жигеш дефус зере неомори, эз елойге эри бирмунде килитлее, эйгьомие хосиет э и лирически мэгIни деруьтгьо гофгьоре, имуре воисдени томомлуье жире эри оворде текст энуре:

КУК: Эз дуьлме туьре бошгу хэбер,
Сохдей мере делуь, духдер.
Вирихундуьмге туьре ме,
Э зир сипре епинжиме,
Чуь мисохи туь песде?
Чуь мисохи туь песде?

ДУХДЕР: Вирихундиге мере туь,
Э зир сипре епинжитуь,
Ме э ковтер чаруьсдуьмге,
Эз зир дестуь пар зеруьмге,
Туь чуь мисохи песде?
Туь чуь мисохи песде?

КУК: Э ковтер туь чаруьсдиге,
Эз десме пар зериге,
Ме э тарлан-гьуш чаруьсде,
Миём туьре эй парунде.
Чуь мисохи туь песде?
Чуь мисохи туь песде?

ДУХДЕР: Туь э тарлан чаруьсдиге,
Эй парунде омориге,
Ме мичаруьм э шох-суьмбуьл,
Э гьэд зими, э гьэд эн гуьл.
Туь чуь мисохи песде?
Туь чуь мисохи песде?

Чаруьсдиге э шох-суьмбуьл,
Э гьэд зими, э гьэд эн гуьл,
Ме гуьл-пойпичек бире,
Мигируьм бурме шивтуьре,
Чуь мисохи туь песде?

Гуфдире гереки, ки ижире хумнее мэгIни дери гьемчун э серлэгIэ творчествой эн табасаранигьо «Туь чуь мисохи?» ве эн гьумугьгьо «Зерде жейронгьо эдете видовусденуьт э сэхьро». Э и кор е махь

тели недери. Омбаре овосунегъо, мэгІнигъой хэлгъгъой Догъисту э сюжет, хосиет ишу гуьре дуь э еки омбар ухшеш зеренуьт. Э сад, гьозор салгьоревоз э е жиге, э е мемзуьл, дуь э куьнде гъуиши еки, э е социально-экономически, географически ве торихлугье овхьолетгъо, зигъисден, гьелбет, келе тесил сохдет э культура, гІэдотгъо, традициегъой энугъо. Оммо, неденишире э и кор, гьер произведений хэлгъи эн гьер хэлгъэ гъисдуьт тефигІэтигъо, бешгъэигъошу.

Э гъусойму деруьт гьемчун ижире эйгъомлугье гофгъо: «Э бунлейму хок невери», егІни иму косибе, чоресуьзе, гъэлхэндсуьзе одо миним, «Дуьлме эзу гІов нисе хурде», егІни, э у одоми мере имид, ихъдибор нисди, мере эзу хъэз нисе оmore, «Эдее динж бире», егІни эдее муьрде, нешумо доре ве диеш.

Традицией эн эйгъомие гофгъо муьхъкем жиге гирди гьемчун э литературай мллети, гьемчун э творчествой эн писательгъо ве шо гъиргъойму. И традиция, гьелбет, диромори эн суьфде эз фольклор. И ологъие темаи.

Еки эз килитлемее овосунегъойму гъисди «Эн кини гуьзел?» Хуьшдени нум овосуне гье эз бошден норени э пушой шиновусдегор килитлемее пуьрсуьше э комики биё жугъоб доре биев. Э и овосуне ихдилот сохде оморени э товун се юлчигъо: эн хэретчи, дерзи ве девруьш. Угъо гьерсе э рэхь шинох бире э екиревоз, эдете рафденуьт э е шегьер. Угъо э ён е више оmore расиренки, шев дегирдени. Юлчигъо дуь э екиревоз игърол сохденуьт: шев те себэхь бире гьерки энугъо э нуботевоз гъэреул сохдени.

Суьфде э гъэреули поисдени хэретчи. Дерзи не девруьш олхогъин дегешденуьт эри хисире. Хэретчи эри мухшули, ебонжэгъи хуьшде, вегирдени мушаре ,тевере де карасдигъойгей хуьшдере, буррани е доре, эз тэхдей энугъуьч сохдени е шекуьл-духдери норени э зверсер эн дерзи. Вэхд эн гъэреули хэретчи верасденге, у хэбер сохдени дерзире, ю дегешдени эри хисире. Дерзи диренге э зверсер ю веригъо шекуьл тэхдеире, верасирени, ки и кор — эн хэретчини. Дерзи вегирдени эз чейтен хуьшде гъэйчи, дерзе, гъимогъ, е ченд гез мол дараи, эврьюшими, духдени раче партал зенунэ, вокурдени э тен шекуьл тэхдеи, э герден ю донорени генилегъо, эвурде норени уре э зверсер эн девруьш, уре хэбер сохде, ю дегешдени эри хисире.

Дерзи дегешденге эри хисире, девруьш эз худо лове хосдени, э шекуьл тэхдси нешумо дешенуьт гуьфдире. Худо ловой эн девруьше шиновусде, шекуьл тэхдеире э е раче гуьзел чарундени. Себэхь биренге, эз хов хэбер биребируьтгъо дерзи не хэретчи диренуьт, ки девруьш э гъирогъ гІэтошгегъ нуьшде, э е раче гуьзелевоз эдее ширине суьлбет сохде.

Те имогъой олхогъин, сокит гирошденбугъо тон эн овосуне, гьесэгІэт э гъизгъини чаруьсдени. Хэретчи, дерзи не девруьш офдоренуьт дуь э екиревоз э келе хъуьжет. Гьерки энугъо сер гирденуьт эри субит сохде, ки духдер эн юни. И хъужет энугъоре сер гирдени эри бире э гъечиревоз хосиет эн килитлемей, комиреки ошгор сохде, теслих сохде гереки. Песой эни овосуне теслих сохде оморени э ужире тегьер, комиреки э ижире овхьолетгъо иму диреним э де килитлемее овосунегъо.

Хэретчи, дерзи не девруьш эхир-эхириш э гӀэрей еки игърол сохденуьт шерт, дивун ишуре де одомиге буру гуфдире. Э гьечиревоз угъо, духдере э пушошу дешенде, оmore расд биренуьт э е ранжбер — келе мерд, сипре рушгъо. Ранжбер э ивэхди эдембу э нарговгъой хуьш-деревоз хорире хиш зере. Гьерсей энугъо куьнд биренуьт эз ранжбер, хосденуьт эзу у шэгӀр энугъоре бурру гуфдире, ихдилот сохденуьт эри келе мерд чуьниге себег эн хуьжет энугъо.

Келе мерд — ранжбер угъоре хуб гуш веноре бэгъдо, суьфде руй бирени э ки хэретчи, гуфдирени эзу:

— Гуьзел эн туь нисди, чуьнки туь энжэгъ шекуьл тэхдеи энурѳ сохдей. Туь гене рэхътуьре э рафдеки, у шекуьле туь гье э више мишенди мирафд чуьн туьре герек нисдигъо чи.

Песде ранжбер руй бире э ки дерзи, эзуш мугу:

— Гуьзел эн туьш нисди, чуьнки ту те ебо э рэхътуь офдоре, туь мекенди эзу эри энугу духде парталгъоре, э шегьер оmore расиренге мифурухди угъоре э э туь сарф гьисдигъо гьимет, шекуьл тэхдеи гье э у жигей хуьшде мимунд мирафд. Духдер эн девруьши. Эгенер девруьш э ишмуревоз нибисдоге, шекуьл тэхдеи э ижире раче гуьзел чарунде ниомо. Девруьш дуьгу туьре гьэгъ эн парталгъой гуьзеле, уре вегируьгу эри хуьшде.

Э и овосуне, чуьтам иму диренимге, недери социальни конфликт, социальни дуь э гьэршуй еки поисдеи. Оммо э и овосуне шэгӀр эни се одомире буррани шогъ, хон, гъози нэгӀ, буррани содое одоми эз гӀэрей хэлгъ — ранжбер. Э гьечиревоз э фикир овосунегиревоз мэгӀдон эн данани, эгъуьл, фегьмлуьи, синогъи зиндегуни гьисди — жофокеше хэлгъ. Оммо эз елойге, неденишире э у кор, ки э и овосуней хэлгъи социальни конфликт недеригеш, оммо социальни мэгӀно гьисди и овосунере. Социальни мэгӀной эни овосуне э у дери, ки дусди, дуьлсухуни эн овосунечи э тараф эн жофокеше ранжбери, комики бирмундени хуьшдере чуьн дузе, данандее одоми.

Еки эз лап томошелуье, мерэгълуье овосунегъойму, комиреки гьеле э сиимуьн салгъо нуьвуьсдебу эз гофгъой эн еки эз лап мэгӀлуьмлуье ве талантлуье овосунечигъойму Хъизгъией Эмия (Дадашев) шогъир тати Монуьвэхъ Дадашев гьисди — «Падшогъ не солдат».

Гуфдире гереки, ки овосуне «Падшогъ не солдат» лап мерэгълуье, хуьшденжирее овосуней э фольклор иму, э комики деруьт неки килитлемее пуьрсуьшгъо. Э и овосуне гьемчун офди бинуьши хуьшдере кими тарафгъой зиндегуни эн хэлгъ иму, ологъолуь гьисдуьггъо э торих энуревоз.

Э дануьсдеимевоз, ижире сюжет э фольклор эн де хэлгъгъойгей Догъисту недери. Дебирей ижире сюжет э фольклор иму, ведини, эзу себеби, ки падшогъети Урсиег Догъистуре э империей хуьшде дешенде бэгъдо, э гьонун энуревоз татгъо-ѳгъудигъо ѳгъин миѳсдуьт гирошде гьурлугъ солдатире э лешгер падшогъети. Суьфдеи салгъо падшогъети Урсиег Догъистуре вегирде бэгъдо, гьурлугъ солдати лап дураз бу — те бисд пенж сал. Э куьнди нимей гӀуьмуьр энугу миесде гирошде э солдати. Эз елойге зиндегуни эн солдат лап четин бу, гурунд бу, у е ихдиѳрсуьзе одоми бу э пушой эн офицер, хьокимгъой хуьшде. Рекрут — э солдати огол зере одоми чуьн келе гурунде бигор

хысоб сохденбу эри хуьшде э солдати падшогыети гурлугъ сохдеире. И гьовой эн рекрут офди бинуьши хуьшдере гьемчун э еки эз мэгґнигьой хэлгьиму «Рекрутски». И мэгґнире гье э у ссимуьн салгьо нуьвувьсдебу Монуьвэхь Дадашев. Тержуьмей эни мэгґни хэлгьиму дефус зере омори э книг «Мэгґнигьой догьлуьгьо», ведешенде оморигьо Даггиз э 1990 сал. Хьэьфки оргинал эни мэгґни хэлгьиму немунди. Хуьшдени шогыр Монуьвэхь Дадашев, нуьвувьсдебугьо и мэгґни хэлгьимуре, э 1943 сал э Келе довгґой Ватаьн пуч бири. Унегуьре иму нисе дануьсденим э же ве э коми сал, эз гофгьой эн ки у нуьвувьсде омориге.

Эз сюжет овосуне «Падшогъ не солдат» э традиционни овосунегьоре хуно нушу нисе доренигеш, оммо килитлемее пуьрсуьшгьо ве жугьобгьо, доре оморенуьтгьо э и пуьрсуьшгьо, лап куьнд сохде уре э гґэдотлуье килитлемее овосунегьой хэлгьи.

Оммо и овосунере гуфдире нибу, ки у еки эз гьэдимие овосунегьоймуни гуфдире. Э лап куьгьне овосунегьойму образ (чигьрет) эн солдат э е жигеш недери, песеде уш чуьн бинелуье персонаж эн овосуне. Унегуьре и овосуне, сюжет эну диромори э фольклор иму эзу вэхдевоз, кейки одомигьой хэлгь имуре берденбируьт э солдати э лешгер падшогыети Урсиег. Белкиш еки эзу солдатгьо эз гґэрей одомигьой хэлгь иму, гьурлугъ сохдигьо омбаре салгьо э солдати э хоригьой Урсиег, гуьнжунди и овосунере э вэхд эн салгьой гьурлугъ хуьшде енебуге песедегьо эз солдати вогошденге.

Э и овосуне «Падшогъ не солдат» ихдилот сохде оморени э товун е солдат, комики бисд пенж сал гурлугъ сохди э солдати, имогьой у биё вогошдуь э хуне, э ватан хуьшде. Оммо уре нисе воисде хуьшдени падшогье недире, э уревоз гоф несохде, вогошде э хуне.

«— Хуб, ме имогьой рафденге э хуне, э кентуьсту, дигьигьо хэбер вегирде, мипуьрсуь эхи эз ме: «Туь биед пенж сал падшогье гьурлугъ сохдей, падшогъ чуь жире одоми бу?»

Эзи гофгьой эни солдат иму эдее диреним, ки у ю хуьшдению эз дигьи, кентуьсдонини. И кориш хосиегтлуь бу эри чигьрет зиндегуни эн омбардеки хэлгь иму, чуьнки э у вэхдигьо смбардеки одомигьой хэлгь иму э дигьгьо, аулгьо зигьисденбируьт, ранжбери сохденбируьт.

Э ки падшогъ асанта нисдигеш эри дерафде, эхирки солдат дануьсдени дерафде э ки эну. Падшогъ эз гофгьой солдат дануьсденге э чуь метлебевоз у омориге э ки эну, гуфдирени:

«— Руймере эри дирэ э гьовой нисди. Эз туь се гоф мипуьрсуьм дануьсдиге эз ме бэхш гьобул мисохи, недануьсдиге — бисд пенж саллигеш гьурлугъ мисохи».

Падшогъ норигьо игьрол, гьелбет, лап суруле игьроли, оммо солдат рази бирени. Ини пуьрсуьшгьой эн падшогъ ве жугьобгьой эн солдат:

«— Эзи сер гґуьлом те у сер гґуьлом ченгьэдер рэхь дери?

Солдат жугьоб до:

— Дуз дуьвездегь сэгґэт рэхь дери. Себэхьмунде чуьшме ведиромбрани эз биней дерьёгь, шохьонгум дерафдени э песой догь.

Падшогъ гене мипуьрсуь:

— Эз хори те асму ченгъэдер рэхь дери?

Солдат жугьоб мидуь:

— У диеш куьнди, падшогъ. Унжо гъовол-зурнов зере-вежегъисденге, шэгӀмелегъо дегесунденге, иму инжо-сесе шиниреним, товуше диреним.

Падшогъ сенмуьнбош мипуьрсуй:

— Эв и гӀуьлом те у муьрде рафденигъо гӀуьлом ченгъэдер рэхь дери?

— Элле, падшогъ,— жугьоб до солдат,— у омбар дури. Хьофдол миллион келебебегъойму рафдетгъо те имогъоиш эзугъо е тел неомори. У лап дури».

Падшогъе омбар хъэз миёв эзи эгъуьлтиже жугьобгъой солдат. Оммо падшогъ э жигей бэхш доре уре, э рэхь декуьрде, буйругъ дре-ни солдате э гъэземет дешенуь гуфдире. И овхьолет диеш гъизгъин-луь сохде сюжет эн овосунере. И кор эн падшогъ не э логика, не э хъисобиревоз эслогъ дуз нисе оmore. Унегуьре гуш дошдогор э келе мэхьтели дери э и кор эню. Эз расдиш падшогъ ижире бедхъисобе, хьиллае одоминиге енебуге э дуьл эню де фикириге дериге, иму эз товун эню гьеле нисе дануьсденим. Гьелелуьге иму дануьсденим у коре, ки гьетте солдате э дуьсдогъи дешенде, падшогъ огол зерени кешуше, рабире не мулларе. У дорени гье и пуьрсуйшгъо угьоре, оммо еки энугъош э и пуьрсуйшгъо жугьоб доре нисе дануьсденуьт. Увэх-ди падшогъ буйругъ дорени гьерсей энугъогьоре э гъэземет э ки солдат дешенуь гуфдире.

Те е гиле песой эни овосунере овурде, гуфдире гереки, ки э и овосуней хэлгъи менфигӀэтлуь сохде омори гьеме хосиетлуь гъисдигъо эри эни жире тип овосуне тегьер (прием) эйгъомлуьи, алогизм, парс-докс, контраст ве диеш. Э кумеки энугьоревоз очмиш сохде оморени жуьрбежуьре овхьолетгъо ве кори сохдеи эн персонажгъой овосуне.

Кешуьш, раби ве мулла овурде оморенге э гъэземет, солдат хуширивоз, мигьровуниривоз угьоре руз э хэйрбу доре, пуьрсирени эз гьерки энугъо жейле-жейле: эйчуь падшогъ дешендиге угьоре э гъэземет. Чуьтам гуфдире оморениге э и овосуне, «кешуш э жигей хуб жугьоб доре, э хьуьршевоз пое э хори зере, нифри сохд дедей солдате». Рабиш э жигей э хубиревоз жугьоб солдате доре, нифри сохд уре. Энжэгъ мулла мугу эзу:

«— Эй солдат, е гофгъо эз ме падшогъ пуьрсири, гъич е инсонигъ жугьоб доре нидануьгъо. Овурди дешенди мере хэтосуьз, гӀовунсуьз».

Солдат гуфдиренге эз мулла у дануьсдени гуфдире жугьоб эни пуьрсуйшгьоре, эгенер мулла уре е ужуже энгуьшдери нуьгъреи доге, у мугую эри эню жугьоб эню пуьрсуйшгьоре.

Гье эри энижире кумеки у эз кешуш хосдени е энгуьшдере сурхи э лап бугьолуье алмазевоз, эз раби е энгуьшдери суьрхи э чуькле алмазевоз.

Бэгъдовой ченд рузиге, падшогъ гене огод зерени жейле-жейле кешуше, рабире не мулларе, дорени гене угьоре гье и пуьрсуйшгъо. Угъо и дес гьер мерд э нубот хуьшде жугьоб доренуьт э и килитлее пуьрсуйшгъо гье гьечу, чуьтам угьоре э гъэземет хуте сохдебуге

солдат. Падшоґь ґье усэґлэт верасирени, ки угьоре солдат хуте сохди гуфдире. У рэхьо дорени кешуше, рабире не мулларе, ґьишдени огол зере эз ґьэземет солдате. У ихдилот сохдени эри падшоґь чуьтам у эз кешуш, раби не мулла, эз угьо муьзд ведешендиге эри угьоре во-мухдеи, чуьтам жугьоб дуйтге э и се у юре доребируьтґьо пуьрсуьш-ґьо.

Падшоґь неки бэхширени эз кешуш, раби не мулла вегирде бэхшґьоре э солдат, ґьемчун тэґриф доре уре эри фегьмлуьи ве эгуьл энү, э рэхь венгесдени.

Э и овосуне э ґьечиревоз гирошдени бэхьс, борж бердеи э ґьуьлс-воз, э арт эни кор содое солдат фегьмлуь ведироморе эзи се одомиґьо, комиреки овосунечи поюндени э ґьэршуй энугьо ве э и овхьолет бес-ґьун дорени угьоре. Э и коревоз овосунечире бирмунде воисдени, ки чуьтам э пушотэ овурдимґьо килитлемее овосунейму «Эн кини гуь шел?», ки холисе ґлэсуьлменди, эґуьл, фегьмлуьи, дуьлочугьн ве диеш хосиетлуьни эри жофокеше одомиґьо эз ґлэрей хэлґь. Э и тараф уьо зверуьт эз шогьґьо, хонґьо, феодалґьо ве ґьурлугьчигьой эчу-ґьо.

Енебуге вегирим гини килитлемее овосунеймуре «Мулла не есиёвчи».

Мулла оморебугьо э ёснев эри ґлорд кешире, э суьґьбет сохдеки э есиёвчиревоз пуьрсирени эзу:

«— Ченґэдер пул бирени туьре эз есиёв?

— Э мегь ю чор туьме,— гуфдирени есиёвчи.— е туьмере хур-денуьм, е туьмейгере ґьэрде доренуьм, е туьмере э ґьэрд доренуьм, е туьмейгере э ґьовой доренуьм».

Мулла э и овосуне чуьтам э сер неофдоге гофґьой эн есиёвчире жугьоб энуре, чуь гуфдире воисденбуге уре э и гофґьоревоз, овосуне-ре гушдошдогориш, ґьелбет, нисе верасире мэґлной эни гофґьой есиёвчире. Даргинґьоре ґьисди овосуне «Эґуьлменде ранжбер». Сюжет ве идейни мэґлной эн овосуней тати «Мулла не есиёвчи» ежирейґе ґьисдигеш, оммо жугьоб эн ранжбер э и овосуне э мэґлною гуьре ух-шеш зерени э овосунейму. Меселен, э даргински овосуне, ранжбер, комики овурдени эри хон пишкеш ґьозе, э талаби эн хоневоз биё бэхш соху уре э шеш жиге, чуьнки кифлет эн хон эз шеш одомини-уре дуь духдери, дуь куки, ю ве зен ю.

ґлэмелдане ранжбер, ґьозе э дес гирде, гуфдирени:

— Туь, хон, келей эни хуней, унегуьре э туь рсирени сер эн ґьоз. Зентуь, комики э песойтуь биё бурав э же туь рафдиге, дуьме хуно, э у расирени дуьмбег эн ґьоз. Дуь духдерґьойтуь, комигьоки биё учмиш бошут эз хунейтуь, ґьоз э пардуьшґьой хуьшдере хуно, э угьо расиренуьт пардуьшґьой эн ґьоз. Дуь кукґьойтуь, комигьоки биё бошут дестекґьой эн хунейтуь, э угьо расиренуьт дуь пой эн ґьоз. У мунуґьо — мере...»

Эйчуь э овосуней даргинґьо пэхьникые мэґлной эн жугьоб ранж-бер хумнелуьни э жугьоб эн есиёвчи э овосуней тати?

Сур эн мэґлной эни жугьоб э, у кор дери, ки э ґьэд омбаре сал-ґьо ґлэсуьл зиндегуни эн хэлґьґьой Доґъисту, ґьемчун эн татґьо-ёґьу-дигьо, бу патриархални, ґлэдотґьо ве традициеґьо э кифлет эн ґьемей

энуго э еки лап ухшеш бируйт. Келей эн хуне, эн кифлет, шерт, дивун эн гьер коре дорогор, буррагор мерд бу. Гъеме ихдири хуне, эн кифлет э дес энубу. Э гІэсул морально-этически рафтори эн татго-ёгбудиго, чуьтам эн де, догълуьгьойгей улкере хуно бу гІэдотгъэ (нуьвуьсде неоморе гъонунгъо). Еки эз бинелуье гъонунгъоой энубу — келе хуьрмет гирдеи пире одомигъоре, хуб мугъозт бирен э угъо. Овхьолот эн зенго эслогъ бешгъэ бу эз эн мердго. У гомом дебу э муьдии эн шуьвер. И овхьолет эн духдер э кифлет, э зиндегуи офди бинуьши хуьшдере гъемчун э ижире метелегъой хэлгъ иму: «Духдер сенгъ эн бинеборуй кеси», «Духдере ватан нибу», егІни, шуьвер энубу э гьержой зигъисд, э гьержой рафд, уш биё бурав э урезоз у эже рафдениге, эже зигъисдениге. Жофо эри косибе, жофокеше одоми бу мэгІдон эн зиндегуни энубу. Унегуьре эри бебе-деде жофой эн кук ишу э възд пире руз ишу, кейки дие эз дес энубу кор сохде нисе веромс-ре, бу имид энубу эри дуланмиши, зигъисдеи. Унегуьре, эгелер духдере э хуне «сенгъ эн бинеборуй хуней кес» хъисоб сохденбируьтге. оммо куке — десдек эн хуне, эн бебе-деде хъисоб сохденбируьт. Унегуьре мэгІной эн жугъоб есиёвчи э пуьрсуьш эн мулла э овосуней тати ве эн ранжбер э овосуней даргингъо э еки хумнелуьнуьт. Э овосунейму духдер эн мулла очугъ сохдени э бебешу мэгІной эн жугъоб есиёвчире. У гуфдирени:

«— Есиёвчи гуфдиренге, ки эз чор-туьме е туьмере угъо хурдэнуьт, и гофе тесфир сохде гьерек нисди, егІни, е туьмере эри хурдешу хэржи сохденуьт. У гуфдиренге, ки е туьмере у гъэрде вегордунде гьер мегъ, уре гъечи верасире гереки. Есиёвчире бебеи — келе мерд, комики уре дошди, веровунди. У гъейсэгІэт кор сохде нисе дануьсде. У е туьмере э сер энубу хэржи сохдени — гъэрд хуьшдере эдее э у вогордунде. Есиёвчи гуфдиренге, ки у е туьмейгере э гъэрд доре, уре верасире гереки гъечи. Есиёвчире куки. У гъеле чуьклеи. Е туьмере у э сер энубу хэржи сохде, у ю хуьшдению келе мерд биренге кук ю дору гуфдире юре, чуьтам у гъейсэгІэт пире бебешуре дошдениге. У гуфдиренге, ки е туьмейгере у эдее э гъовой доре, есиёвчире э и гофевоз гуфдире воисдени, ки уре эз кук бэгъэй е духдериш гъисди. Е туьмере у э сер духдер хуьшде хэржи сохде. Оммо духдер келе биренге мигъилуь мурав э шуьвер, э хуней кес. Эз духдер эри энубу е хэйр, е кумеки нибу. ЕгІни и е туьме у эри духдер хэржи сохдениго, эдее э гъовой рафде».

Э и гьердуь овосунегъо ижире хосиет килитлеми эн сюжет энубу неки бирени себеб эри ошгор сохде кими гарафгъой эн социальни ве жэгІмиетие зиндегунире, гІэрей одомигъоре э кифлет, э жэгІмиет, социальни овхьолет энугъоре, гъемчун бирмундени синогъи эн жофои, данандеи, фегъмлуьи, тевзуьли эн содое одомигъоре эз гІэрей хэлгъ.

Э овосуне жовоне духдер эн мулла бирмунде оморени ижире эгъуьлменд, фегъмлуь эзу товуне, ки коллективни авторе э и коревоз бирмунде воисдени, ки эгъуьлменди, данани эн келете одомигъоре биё гъобул сохут ве э зиндегуни гировунуьт жовоне овлодгъо, дануьт мэгІной эн социальни овхьолетгъоре. Эз елойге э и коревоз бирмунде оморени гъэгъигъэте веровурди эн хэлгъ э товун эн зен, эн духдер.

Холисе веровурди, фикир эн жофокеше хэлгъ эслогъ бешгъэи эзу. чуй гуфдиренуьтге э товун эн зен векилгъой эн патриархально-фео- дальни жэгъмиет. Зен э фикир, веровурди эн жофокеше хэлгъэвоз э омбаре овосунегъо, легендагъойму бирмунде оморени эгъуьлменд, фегъмлуй, хубе несигъэт дорогор, судья, рэхъберчи, четине килитле- мее гофгъоре, пуьрсуйшгъоре счугъ сохдегор не диеш.

Тержуьме сохде омори эз зугъун уруси.

ПАДШОГЪ НЕ ЗЕН ЁННУЪШИЮ

Падшогъ эн е келе вилеет е гиле шиновусд, ки э вилеет ю, э е шегьер е омбар гъэдерсуыз раче зен зигъисде. Падшогъе воисди ю хуьшдению эри дире у зене. Эри эни метлеб у э парталгъой девруьши геймиш бире, омо э и шегьер, офд хуней энуре. Падшогъ сер гуьрд эри денишире, гъэреули сохде кей зен э хъэет, э буру медировге. Е ченд сэгІэт гирошде бэгъдо, зен эйчуь кориге медиров э буру. Падшогъ мивинуь: эз расдиш лап раче зени. Э и рачи эни зен э хъэрем юш недери. Сифет ю менге хуно эдее товуш доре, буй-балай ю гириге э тэгІриф дореревоз гуфдире верасдени нисди. Чум падшогъ лап мидомуну э и зен. У э шегьер хуьшде, э дервозей хуьшде вогошденге, сер мигируь эри думит сохде, чуьтам и зене дур, рэгІд сохуге эз шуьвер ю, эз хуьшде куьнд сохуге уре.

Хэйли фикир сохде бэгъдо, падшогъ норени шуьвер зене э е гъурлугъ э шегьер хуьшде. Песде уре э дервозе гъурлугъ доре, диеш звер сохд, ённуьши хуьшде сохд, э гІэрей эн векилгъо, везиргъой хуьшде дешенд. Гуфдире гереки, ки зен неки рач бу, гъемиге лап эгуьлменд хъэёменд, номуслуь бу. У эри хуьшде вераси, ки гъеме «никигъо», «гъэйгъугъо», хъэрекетигъой эн падшогъ э товун юни, падшогъе воисдени куьнд бире э юревоз, юре эз сер ведешенде, э шуьвер хуьшде хогъин ведировунде.

Е гиле падшогъ шуьвер эн зене э гъеме ённуьшигъо, векилгъо везиргъой хуьшдеревоз э гъуногълугъи огол зеренки, шуьвер энуре гъишдени зен хуьшдереш эри овурде э хуьшдеревоз. Падшогъ э гъирогъ огол зере зене, нуьшдени э уревоз э суьгъбет, сер гирдени эри дешновунде э у: уре эзу чуь воисдеге. Зен э жигей уре жугъоб доре, хосдени эз падшогъ юре ихдиёр дуь эри эну е чуькле ихдилот гуо, комиреки у шиновусди эз келедешу. Падшогъ рази мибу. Зен мугуо:

— Гуш вени, падшогъ, е руз аслан — падшогъ хъэйвугъо меде-рав э чул э ов. Вэхд зимисду бу, э хори верф дечиребу, гъовош лап хиник бу. Аслан лап гисне бу, эз гиснеи эдембу дуьл юре берде. Гъечи у э ов хуьшде е чи неофде, оморе ведироморени э куьнди эн е дигъ. Аслан мивинуь э куьнди эн дигъ е келе чоьгъэ гусбенди, ченд е дасдар чоьгъэ дуьмбе вери юре. Аслан лекет зере, менгенуь э хори гус-

бенде. Уре воисд е гиле эз лап лезетлуье жигей эн гусбенд — эз дуьм-
бей ю сер гируь уре эри хурде. У гусбенде чарунденге эз дуьмбей ю
эри хурде, мивинуь э ён дуьм зну е жиге гІэнж вери. Аслан мугую
эзу:

— Эй гусбенд, эзи жигей эн дуьмбейтуь ки гІэнж векеди?

Гусбенд мугую:

— Огъойме падшогъ, эзи е сал пушо ме э гъирогъ нуькере э гІоз
хурдеки е чоьол омо эз нэхэбереки гІэнж гуьрд дуьмбеймере, векеди
эзунжо е тике дуьмбе. И дэгъме-жиге гІэнж энуни.

Аслан шиновусджи и гофгъоре эз гусбенд, неденишире э гиснеи
хуьште, э негиреиревос чаруьсд песоо. У лап гисне бугеш, эри хуьш-
де хуьрди, элчэгъи хъисоь сохд чоьол гІэнж гуьрде гусбенде эри
хурде.

Падшогъ вераси э и зен ихдилот сохдгъо деригъо эйгъоме. У е
кем э хуьште домунде, мугу эзу:

— Бура э хунейтуь согъ-саламат, кифлеттуьре э рэхъ бер. Ме эс
падшогъ хъэйвугъой чули усол нисдуьм...

Нуьвусди Борис ГАВРИЛОВ э ш.
Дербенд эз гофгъой Мердэхэй Рабаев.

ЧУЪТАМ БЕБЕРЕ ДУХДЕР ХУЪШДЕРЕ ХОСДЕ ВОИСДЕНБУГЕ

Хэбер эз хэбергъо! Хэбер дуьм ишмуре эз е косиб. И косиб бу
турчи. Ю не зен ю гъеме себэхъ мивэхуьшдуьт мирафдуьт э гъирогъ
дерьёгъ эри жэгІ гирде. Худо гъечи езугъ сохдебу косибе, ки гъич е
гІэил небу уре.

Рузгъой е рузгъо и косиб медешенуь тур хуьшдере э дерьёгъ, ми-
винуь: тур ю эдей гурунд оморе. Шори мисоху косиб, мигую э зен
хуьште: «Виниш, зен, тур чуь гурунд оморега!» Зен миденишуь миви-
нуь: э расдекиш, э тур е келе сундугъ дери. Зен мугую: «Э мерд!
Қидан эз геми коми гІошир и сундугъ офдориге! Е тикэ худо э лой-
муш денишири!»

Оморе сундугъэ мерд вокурдеки, миденишуьт, мивинуьт: э гъэд
сундугъ дуь чуькле гІэилгъо дери. Еки — кук, екиге — духдер. Э ён
эни гІэилгъо е нуьвусде коьозош дери. Э коьоз вери, и гІэилгъо
духдергІэмле ве кукгІэмлеют гуфдире. Ишуш — нумгиргъой эеки.

Косиб не зен ю шори мисохут, мигуют: «Эхирдеш худо имуре
шиновусде, э жигей е гІэил, дуь гІэил дори имуре».

Сер мигируь зен гІэнлгъоре эри гъуллугъ сохде. Е салешу дуь
сале, дуь салешу се сала... Хэйли вэгІдо мигирору: миёвт и гІэилгъо
мибошут шаздегъ — гъевдегъ сале. Чуь гуьом э ишму, дуь чум ишму
ники вино, и гІэилгъо е рач гъисди, эз гъэдер рачи э сифетгъошу
дениширеш нисе бире.

Рузгъой е рузгъо турчи не зен ю огол мизенуьт гІэилгъоре, ми-
нуьшуьнуьт э ён ишу, ихдилот мисохут, чуьтам угъоре эз дерьёгъ ве-
дешендетге, чуь вебуге э коьоз угъоре офдеки. И гофгъоре шиновус-
де бэгъдо, медаравт жовонгъо эз хуне, э домой дер минуьшуьт.

Имогъой игъо мунутгу э инжо, хэбер дуым ишмуре эз падшогъ эни шегьер. И падшогъ е сурул, зулумкоре одоми бу. Эз зен ю муър-дейлеревоз диеш делуь бире, хэйли хэлгъэ гъирмиш сохд. Эз хун сурои не бире, гъеме руз э ов медарафд. Гъемин э и руз, турчи не зен ю э гІәилгъо гІәсуьл ишуре мэгІлуьм сохдебугъо руз, падшогъ э ённуьшигъой хуьшдеревоз омо э ён хуней турчи ведиромо. Падшогъ духдере дире сэгІәт, чум ю домунд э у. Хэбер вегирд хуней эн киниге. Духдер не кук жугъоб доруьт. Себэхьмунде эз хов вэхуьшде дэгъ-дэгъэ, падшогъ огол мизенуь везир хуьшдере, мугую: «Веги везир, э хуьшдеревоз е-дуь одоми, бура э хуней турчи. Духдере мигогъи эз турчи. Доге — э хубиревоз миёри, недоге — э гужевоз».

Миёв везир э кин турчи, мигую буйругъ падшогъе. Турчи минет мисоху, мигую: «Жон везир, э гІовун энигъо медарайт: и гІәилгъс одухлуй екини». Везир мигую: «Ме гъичиш нисе дануьсденуьм. Ме гуфдирей падшогъе биё э жиге биёрум».

Дусдогъ сохде духдер не кук, бердени э гъэземет дешенде. Гъэ-дэгъэ дорени э гъәреулчигъо хуб денишуьт гуфдире. Кук э е гъэземет дешенде, духдере э екиге.

Падшогъ гьер руз дерафдени э кин духдер эй пуьрсире рази би риге э ю э шуьвер оmore. Духдер гъич э герде нис вегирде. Умэхъали падшогъ огол зерени везире, гуфдирени эй духдер чи не дсберуь эри хурде.

Падшогъ мунугу э жигей хуьшде, хэбер дуым ишмуре эз кук-одохлуй духдер. Хорире векенде-векенде, у вокурдени рэхъ эз зир хори э кин одохлуй хуьшде.

Бэгъдовой ченд рузгъо падшогъ э дуьл хуьшде мигую: «Имогъой гиснеире дире бэгъдо рази мибу». Миёв мидиров э кин духдер, миденишуь мивинуь: э кин духдер кук-одохлую дери. Хъэрой мидешенуь падшогъ, огол мизенуь везире мигую: «Бура гъери у келе зен, фолчире огол зе э инжо».

Миёв келе зен-фолчи э дес ю теспихгъо дери, мигую: «Падшогъ-огъойме согъ, гердош, э сер тэхт туь сэхд вомунош, чуь гъуллугътуьни гу, веровунум». Падшогъ мигую: «Чарун и нелоигъгъоре е э сәг, е э назу». Зерени фолчи чубугъ хуьшдере эз духдер не эз кук, чарундени угъоре э бала назугъо.

Имогъой хэбер дуым ишмуре эз косибе турчи не зен ю. Везир гІәилгъоре берденге, турчи эз дерд нечогъ бире, муьрдени. Мундени фэгъире зен ю э тэхъной.

Иш мунугу э инжо. Хэбер дуым ишмуре эз фолчи. Мегуьруь фолчи бала назугъоре миёв э хуней турчи. Мигую эз зен турчи: «И дуь бала назу — гІәилгъойтуьни. Гъэгъ мере ди, гІәилгъойгуьре дуьм с туь». Мегуьруь фэгъире зен гъисд-нисд хуьшдере мидуь фолчире, мидеберуь назулегъоре э хуне.

Мичаруь мивинуь: назулегъо гирисде-гирисде, сер гирдуьт эри вози сохде. Гъе вози сохде-сохде, игъо хэсде бире михисуьт. Зен турчи ки эз дерд-боле э сер ю омorigъо хисире нидануь.

Имогъой игъо минутгу э инжо, хэбер дуым ишмуре эз хуне-хэребе падшогъ. Миёв и мидиров э хъэрем-хуней эн духдер хуьшде. Духдер эниш гъисд е марал, е жейрон догъи. Товуш сифет ю э менг не

астараревоз бэхьс гирденигьо. Мугую падшогь: «Туй, духдерме, омор расире г'эруьси. Меш — бие. Ме, чуьн туйни гуьзеле э кес эйчуь доренуьм? Овурдем, дошдем, келе сохдем, имогьой ме туйре эдем эриме э зеньети вегирденуьм».

Духдер дир не сохде, жугьоб мидуь, мигую: «Бошгу бебе, ме разинуьм. Туй мере энжэгь се руз муьгьлет ди хьозуримере винуьм».

Бебе ведарафде бэгьдо, духдер огол мизенуь гьуллугьчи хуьшдере, мигую: «Бура э базар, екиш не дире, эри ме е дес партал девруьши биёр». Мирав гьуллугьчи эз базар миёру эри духдер падшогь партал девруьшире.

Нимешэв, геймиш бире э партал девруьши, духдэр свош-свош мадарв эз хуне. Гешде-гешде шегьере мивинуь, ки гьемей шегьер торики, энжэгь э гьирогь шегьер оморэ расиренки, мивинуь эз е хуне е чуькле товушле эдей веди бире. Мигую э дуьл хуьшде: «И чуь игиде одоми биё бу, эз гьонун падшогь вадарав, товуш сухуну? Бурам винуьм гьери».

Миёв мивинуь: е косибе хунеи. Е келе зенле дери. Небуге екиш не дери. Мигую духдер падшогь эзи зен: «Э холе, гьуногь гьобул сохдени?» Зен мигую: «Гьурбу гердом эри эну худош, эри ю фуьрсоригьо гьуногьшиш. Диро хэлефме».

Мидиров духдер, мэхизуь келе зен, сер мигируь эри суьфре дешенде, мигую: «Пушо нуьш, нун хурим». Мужуру духдер эз нун эни келе зен, нун хурде верасдэ бэгьдо, мэхизуь келе зен жыге мидешэнуь эри гьуногь.

Мидегердуь духдер, оммо хов ниёв юре. Ебойге мивинуь: и зен вэхуьшд омо э лой ю эри дире хисириге ненге нэг'и. Песде эз жеиге дировунд дуь чуькле назулегьоре. Ебо эри энигьо чи декуьрд э темизе бушгьобгьо, песде сер гирд эри гирисде. Зен гирисдеки назулегьо оморенуьт э кин эну, сер гирденуьт эри тимор сохде келе зенэ.

Песде вози сохде бэгьдо, гьэл гирде екире, хисиренуьт.

Духдер мундени мэхьтел, гуьфдирени э дуьл хуьшде: «И чуь муьгуьжуьзи? Мигуиге одомигьоре хуноют, гьемере верасиренуьт. Э сур эни кор ме миё расуьм».

Вэхуьшдени гьелбендэ эз хьэлов, оморени э кин келе зен, гуьфдирени: «Ме гьемере дирем. Воку дуьл туйре эйме, белкем, ме эйтуь кумек бисдорум».

Зен турчи, чуьтам ме эришму ихдилот сохдемге, гьемере эри духдер ихдилот сохдени. Мэхизуь духдер, мигую: «Зу бош, биё хуней эну фолчире бурмун э ме».

Миёв игьо э кин фолчи. Медешенуь духдер падшогь шимшиш хуьшдере, мугую эз фолчи: «Вэхиз офдо э пушойме, биё э меревоз, небуге сертуьре эз гердентуь жейле мисохум. Метлеб мере бегьем сохдиге е кесе суьрхиш туйре мидуьм». «Чуь биё сохум ме?» — мугую фолчи. — «Г'эилгьой эни фэгьире, — мугую духдер падшогь, — эз назу э одоми чарун». «Бошгу», — мугую фолчи, кисей суьрхе дирэки.

Миёв чубугь хуьшдере мизенуь эз назулегьо, гье ебо духдер не кук мэхизуьт э пой, мэхьтел мибошут. Гьэл мидешенуьт э герден зен турчи. Игьо э гьэле-гьэл мунугу, виним духдер падшогь чуь

сохдеге. Духдер медешенуь шимшил хуьшдере, мизенуь герден эн фолчире. Песде согъбоши сохде, мадарав эз хуней турчи.

Мегуьруь духдер падшогъ муй сер хуьшдере, мадарав эз вилеет бешу э вилеетиге. Миёв э е чойхоне мидиров минуьшуь эри чой хурде. Чое хурде верасде бэгъдо, домундени э фикир-хэёл, эже буравге.

Сэхьиб чойхоне миденишуь мивинуь: е жоиле гІэил э фикир хэёл дери, э екиревозиш гоф нисе сохде. Миёв э кин энү, хэбер мегуьруь: «Чуьни гьечи фикир-хэёлтуь, туь э фикир домундей?» Жугъоб мидуь: «Гьэрибуьм. Мере жиге инсди эй поисде». «Лап хуб,— мугую сэхьиб чойхоне,— туь мере лап гереки эй чой норе э пушой хэлгь. Эри хисире жигеш мидуьм туьре, эри хурдеш». Духдер фикир мисоху, песде мугую: «Ме разинуьм. Оммо мере е игъроли. Э ме хисуьм-гъо жиге, дере не куде, екиш не диров». «Бошгу»,— мугую сэхьиб чойхоне.

Э гьечиревоз духдер сер мигируь эри кор сохде чойхоне.

Э шегьер сес лов мибу, ки э чойхоне, э гъирогъ шегьер гьисдигъо, е жогъиле гІэил лап раче чой сохде гуфдире. Э и чойхоне, бегьем одоми нисе оморевугъо, имогъой гьеме руз одоми пур бу. Мэхизуь е руз везир эни вилеетиш миёв э и чойхоне. И везире гІов-гІэил небу. Э дуьл хуьшде мугую: «Гьери бурам винуьм, чуьжиреиге и жогъил». Миёв миденишуь э руй жогъил, мивинуь: шахс сифет ю падшогъзедере хунои. Мугую везир э дуьл хуьшде «Мегуьрдуьм ире эриме э кукьети миберд». Огол мизенуь духдере э кин хуьшде, мугую: «Нуьш э кин ме, э туь е гоф гуюм». Минуьшуь духдер э кин везир. мивинуь: и келе мерд лап фикирлуьни. Мугую везир «Ме келе мерд бирем, мере худо е ферзенд не дори. Биё бурайм э меревоз э хунейму, эйме ферзенд бош. Духдер мугую: «Бэхшлемиш сох инжимиш бисдориге: себэхь биё, жугъобтуьре дуьм».

Везир рафденге, духдер домундени э фикир: чуь сохум-не сохум. Гуфдирени э дуьл хуьшде: «Текей ме э инжо домунденуьм? Везир норигъо рэхьиш е рэхьи».

Себэхьимуьн везир оморени, духдер гуфдирени: «Ме разинуьм э е игъролевоз: э утогъме дироморегор ёгъин дере мукую, песде мидиров». Рази мубу везир, хэйли пул мидуь чойчире, миберуь духдере.

Э хуней хуьшде везир минет мисоху э духдер, мугую: «Э болхун мевадара, туьре падшогъ не винуь».

Э гьечиревоз сер гирдени духдер эри зигьисде э хуней везир. Рузгъой е рузгъо, тоб не доре, духдер рафдени э болхун ведарафде. Гье и вэгІдо падшогъ эз пенжерей хуьшде э куче дениширебу. Мивинуь падшогъ э болхун эн везир е жогъиле кук псисди. «И чуь кор?— мугую падшогъ э дуьл хуьшде. Буйругъ мидуь везире огол зенуь кин ю.

Везир диромореки, мугую: «Везир! У кук кини э болхунтуь поисдигъо?» Везир, лерзире-лерзире, мугую: «Падшогъ, огъойме, согъ гердош, бикеф мебош эз ме: у кукмени. Е теклеймени гуфдире, эз терс гьич э кучеш не ведекуьрдем, э болхуниш не гьишдем ведарафде. Имогъой келе гІэил бири, э гоф нисе денишире».

Михэндуь падшогъ, мугую: «Лап хуб, гье ужире гІэилгъо хуби.

Эри сервор лэшгер ме бире мигуьнжуь». Везир мугую: «Падшоь, оґьойме, согь гердош, у гьеле гґэили, у коргьоре нисе дануьсде». Гви-чиш нибу,— мугу падшоь,— иму хуте мисохим. Бура биёр кук туьре».

Миёв духдер, рази мубу э падшоь гуфдире гофгьоревоз. «Эн-жэгь,— мугую,— э е игьролевоз,— зигьисде ме э лой бебейму миза-гьуьм». «Бошгу»,— мугую падшоь. Огол мизенуь кук хуьшдереш, шинох мисоху жогьилгьоре.

Игьо мунутгу э инжо, хэбер дуьм ишмуре эз бебей духдер. Се руз бэгьдо эз гировунде суьгьбет, мидиров падшоь э кин духдер хуьшде, мивинуь: духдер не дери. Мидомуну э герду-герду. Эхирки делуь-дивоне мубу, минуьвуьсуь когьозгьо э сер се куьнде падшоь-тигьо: «Мере хэрж хьофд сали вилеет мере мидит енебуге эдем э иш-муревоз э довгґо ведироморе».

Екинш э герде нисе вегуьрде. Сер гуьрдени падшоь эри довгґо сохде. Довгґо сохде-сохде, оморени расирени э духдер дебугьо вилет.

Падшоь эни вилеет кура сохдени везир-векил, пегьливугьой хуьшдере эри меслэхьэт сохде, чуьтам, бошим, чуьтам небошим. Гье-мееки гуфдирени: «Иму э у ниверойм. Ини дуь гьуншие вилеетгьоре дербедогьун сохди, э имуш рэхьм ниберуь. Хосденигьо хэрж юре доре хуби». Вэхуьшдени духдер: «Ме,— мугую,— эдей дерафденуьм э у вэхьширевоз э довгґо. Ки игид гьисдиге, э ёнме поюгу». Э кин эку оморени поисдени кук эн падшоьгиш.

Падшоь буйругь доре, гуфдирени: «Ведарайт мэгґлуьм сохит. ки иму хьозурим эй довгґо сохде».

Сер гирде оморени довгґо. Се руз, се шев гирошде бэгьдо, бебей духдер дирени, ки дуь жовоне гґэилгьо э десдегьошуревоз омбардеки лэшгер юре телеф сохди, венуьшдени э кул гґэсб, дешендени хуьш-дере э гьэриш женг.

Кук падшоь мугую эз духдер: «Ире ме биё куьшуьм». «Нэгґ,— мугую духдер,— уре ме, ёгьин ме биё куьшуьм».

Миёв куьнд, руй-беруй мибу э бебешуревоз, мекенуь лигьоб хуьшдере. Эз сер бендгьой муйгьой ю миофдонуьт э кемер. Падшоь мэхьтел бире мунде мэхьэл, духдер микешуь шимшил хуьшдере эз герден бебешу, менгснуь сер юре эз герден ю. Песде мичаруь э кин жэгґмет бебешу, мугую: «Бурайт э хуне, денишит те ме оmore!»

Падшоь не везир, томоше сохде и сехьоло эз дуьм, мумунуьт мэхьтел. Падшоь мугую: «И чуь кор? Туь мере фурмундей?» Везир минет мисоху: «Мекуьшмере»,— мугую. Песде ме эришму чуьтам ихдилот сохдемге, гьемере эй падшоь ихдилот мисоху.

Гье э и вэгґдо оморенуьт ведироморенуьт духдер не кук падшоь, духдер гуфдирени: «Бэхшлемиш сохит жэгґмете эри вогор-дунден. У жэгґмете е тэхсиреш нисди, бебейму лаг сурул бу гуфдире ве э рэхь довгґо овурди гуфдиоз хэлгьэ». Сер мигируь духдер эй падшоь не везир ихдилот мисоху э сер ю оморигьо коргьоре.

Кук падшоь мугую: «Бебе, жун ме э и гуьзет дери...» Падшоь гье ёбо верасира хогьинши кук хуьшдере мугую: «Смбар хосденуьм э туь биё гґэруьсме бош. И тэхд тожмеш ишмуре бугу».

«НэгI, — мугую духдер, — гIэруьс туь ме мибошум, оммо э инжо нипоюм. Мереш вилеет бебеймени. ЖэгIмет э ме денишири».

Кук падшогь мугую эз бебешу: «Э лэгъэй хунме тешне мебош, мере хьэрзо ди бурам э песой гьисмет ме». Чорей падшогь не бире, гIэруьси мисоху эри кук хуьшде, мифуьрсуй уре э духдеревоз.

Миёв духдер э вилеет бебешу. Минуьшуну шуьвер хуьшдере э сер тэхд бебешу. Мугую: «Жунтуь согь гердо, эри жэгIмет рэхьмедуьл гердош».

Мифуьрсуй духдер одомигьоре э хуней турчи, миёру зен турчир э гIэилгьоюревоз. Э хьэёт хуьшде мидуь угьоре хуне. Мисоху эри кук гIэмле ве духдергIэмле е раче гIэруьси. Меш э унжо бирем, гьингьэр гIош, кобобгьо хурдем. Э лэгIэйме ечиш не раси.

ш. Дербенд 1988 с.

Эз гофгьой Мина ХАНУКАЕВА, нуь
вуйсди кук энэ Борис Ханукаев

СЕРНОМЕ

ПОЭЗИЯ

Иссул Сяманду	
Элеф-Би	3
Александр Семендуев	
Касгий	5
Оводунее богъ	6
Цимшуьн Сафанов	
Фикиргъо	7
Нум юре не пуьрсуьруьм	7
Черизегъо	8
Яков Ильягуев	
Дербенд — Ватан мени	8
Зоя Семендуева	
Туь гуфдири дениш э ме	10
Э пушой нуькере	10
Гьард инсони	10
Михаил Гаврилов	
Туплей эн Рут	11
Елке	
«Хуним, дусдгъо, хуним мэгIни...»	11
Михаил Дадашев	
ТэIди месох, ой жовон	12
Лазарь Амиров	
Мибисдоруьм ме дохьорн	12
Цевлуье Дербенд	13
Нисон Гилядов	
Э руз ёровурди Ленин	13
Бедино, духдер	14
Э ёр оморени	15
Туь муьгьбет мени	15
Горис Ханукаев	
Гигьисмет чи	16
Писэхь Мишцев	
Туь тэжи духдер	17

ИХДИЛОТГО, ПЬЕСАГО, ОЧЕРКГО,
СТАТЬЯГО

Михаил Гаврилов	
Гужлубе хурек	18
Хьэнуьх Анисимов	
«Чуькле тержуьмесох»	25
«Тозе пусди»	
Хизгил Авшалумов	
Кишди хьомоли	29
Михаил Дадашев	
Дургуне гэдот	39
Хизгил Авшалумов	
Лап гьиметлубе девлет эн хэлгъ—вугьун дедени	13
Александр Семендуев	
Шогьир Шоул Симанду	72
Наида Авшалумова	
Социальни мэгIной эн килитлемее овосунегьой тати	81

ФОЛЬКЛОР

Падшогь не зен ённуьшию	92
Чуьтам бибере духдер хуьшде хосде воисденбуге	93

СОВЕТСКАЯ РОДИНА

На татском языке

Редактор Н. Г и л я д о в
Худож. редактор М. Л е в ч е н к о
Техн. редактор В. Г а д ж и н е в а
Корректор И. Ю н а е в

ИБ 2392

Сдано в набор 10. 10. 91. Подписано в печать 20. 11. 91. Формат 70×90^{1/2}. Бумага тип. № 3. Гарнитура «Школьная». Печать высокая. Усл. печ. л. 7,31. Усл. изд. л. 7,27. Тираж 300. Заказ 1212. Цена 95 коп.

Дагестанское книжное издательство Государственного комитета Дагестанской ССР по делам издательств, полиграфии и книжной торговли
367025, Махачкала, ул. Пушкина, 6
Типография им. С. М. Кирова Государственного комитета Дагестанской ССР по делам издательств, полиграфии и книжной торговли 36 7025, Махачкала, ул. Маркова, 51

СОВЕТСКАЯ РОДИНА

На татском языке